ద్వితీయ ముద్రణ
వేయి ప్రతులు

సంపాదకులు :

శ్రీ పొవతల్లి

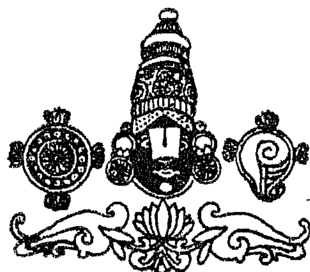
మఱు త్రివిసీతారాం

వెల : ఎనిమిది రూపాయలు

ప్రతులకు :
కార్యదర్శి
శ్రీ యతీంద్ర ప్రచురణలు
గంజాంవారివీధి :: కాకినాడ

అక్టోబరు
983

ముద్రణ :
"ముముక్షువు"
పవరుపేట :: ఏలూరు.

THIS BOOK IS PUBLISHED WITH THE FINANCIAL ASSISTANCE OF TIRUMALA TIRUPATHI DEVASTHANAMS UNDER THEIR SCHEME - "AID TO PUBLISH RELIGIOUS BOOKS"

సంపాదకీయము

అమృత వాహిని - సమగ్రముగ, సత్వరముగ వెలువడవలెనను సత్సంకల్పముతో, ఆదరముతో అన్నివిధముల అండదండలుగా ఉండి శ్రీ శ్రీ శ్రీ యతీంద్ర గురుదేవుల ఆశీఃపాత్రములైన శ్రీ తేల్లప్రోలు, శ్రీ బొబ్బిలి, శ్రీ చిక్కవరం, శ్రీ నూరవరం రాజకుటుంబములకు, ఇతర భాగవత గోష్ఠికి కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ అభివాదము లర్పించుచున్నాము.

అమృతవాహినీభూధరాయితులైన శ్రీ వారి అనుగ్రహము అందరిపై అపారముగా వర్షించ వలసినదిగా శ్రీవారి శ్రీచరణాబ్జములకు శిరసు వంచి శరణాగతి చేయుచున్నాము.

—సంపాదకులు.

ఓం శ్రియఃపతయే నమః

ఓం శ్రీ పరమాత్మనే నమః

గురుస్తుతి

జ్ఞాన భక్త్యాది సంపన్నం
బ్రహ్మవిదా మనుత్తమమ్
సంపత్కుమార మౌనీంద్రం
సతతం సముపాస్మహే ॥

యస్యానుగ్రహ మాత్రేణ
విధ్వస్త దురితోఽస్మ్యహమ్
తస్య సంపత్కుమారస్య
చరణౌ సముపాస్మహే ॥

రామానుజ పదాంభోజ
నిత్యస్థిత మధువ్రతమ్
సంపత్కుమార యోగీంద్రం
నిరంతరం భజామ్యహమ్ ॥

ఇష్టదేవతాస్తుతి

సర్వవేదాంత సంవేద్యం
నారాయణం పరాత్పరమ్
ప్రపన్నజన సంత్రాణం
వందే బ్రహ్మసనాతనమ్ ॥

సత్యం జ్ఞానం విభుం దేవం
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞనాయకమ్
శ్రియఃపతిం హృషీకేశం
సర్వేశం సముపాస్మహే ॥

సరస్వతీస్తుతి

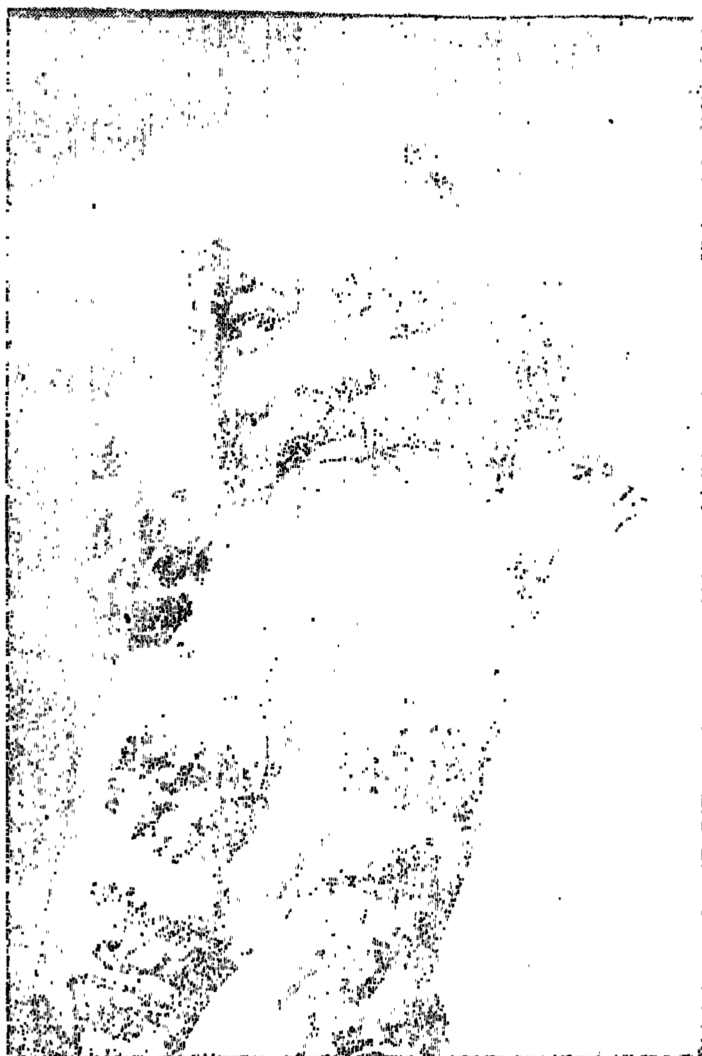
హృదయసీమను నిల్పి పూజింతు నిన్ను
మధుర గంభీర భావముల్ పరగ నాదు
వాణియందున నిల్చి యో బ్రహ్మరాణి !
అమృతవాహిని సీదించుమమ్మ ! దయను !

సాధుజనముల చిత్తముల్ సంతసిల్ల
స్వాదుశబ్దజాలమ్ముతో నీదు కరుణ
కమలభవురాణి ! అమ్మ ! నా కలమునుండి
అమృతవాహిని ప్రవహించి అలరుగాత !

వ్యాసస్తుతి

సచ్చిదానందఘనుడైన శౌరి పరమ
దయ నొసంగిన గీతార్థతత్త్వమెల్ల
హృదయమున నాకు సాక్షాత్కరించుకొరకు
వ్యాసభగవంతు మదినెంతు నమితభక్తి ॥

అచ్యుతాంశసంభూతుడై అవతరించి
వేదముల చిక్కువిడలించి, విభజన మొన
రించి, బ్రహ్మసూత్రముల రచించినట్టి
వ్యాసభగవంతు భజియింతు నమితభక్తి ॥

ఓం శ్రియఃపతయే నమః
ఓం శ్రీ పరమాత్మనేనమః
ఓం శ్రీ కృష్ణాయనమః
శ్రీ సంపత్కుమార యతీంద్రాయనమః

37-
2970

పీ ఠి క

మూకం కరోతి వాచాలం
పంగుం లంఘయతే గిరిమ్
య త్కృపా తమహం వందే
పరమానంద మాధవమ్ ॥

శ్రియఃపతియును, సకలకల్యాణగుణ పరిపూర్ణుడును, దయాంబురాశియును, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ నియామకుడును, బ్రహ్మరుద్రేంద్రాది సకల సురగణ సేవిత చరణకమలుడును, ప్రణత క్లేశ విభంజనుడును, అప్రాకృత దివ్యమంగళ విగ్రహుడును, నిరతిశయానంద స్వరూపుడును, సకలభువన జన్మస్థితిలయ కారణుడును, మోక్షాధిపతియును, మోక్షప్రదాతయును, తృణాదిబ్రహ్మపర్యంత సమస్తవస్తు బాహ్యాభ్యంతర వ్యాపకుడును, శరణాగతరక్షైకదీక్షుడును, ధర్మపరిపాలకుడును, అధర్మనాశకుడును, పరాత్పరుడును, గుణాతీతుడును, గుణాధిపతియును, అనంతకోటి భాస్కరప్రకాశుడును నైన నారాయణుని ధ్యానించి, -

యతిలోకనాథులును, శమాదిషడ్గుణ సంపన్నులును, జ్ఞానభక్తి వైరాగ్యములకు సముద్రమువంటివారును, శిష్య వాత్సల్యైక జలధులును, అపరరామానుజులును, మద్గురు నాథులునునైన శ్రీ శ్రీ శ్రీ సంపత్కుమార యతీంద్రులను సంస్తుతించి, -

పరమాత్మ పాదారవిందములయందలి భక్త్యతిశయముచే, బ్రహ్మాధిపత్యమును సైతము తృణప్రాయముగ జూచునట్టి పరమవిరాగులును, కేవల కరుణామూర్తులు కనుక చేతనోద్ధరణమే పరమప్రయోజనముగ నెంచి, అవతరించునట్టి వారునునైన శ్రీమద్రామానుజాచార్యుల శ్రీపాదముల నౌదలదాల్చి, -

సకల ప్రపన్నజన సముదాయమునకును నమస్కరించి,-

సర్వజ్ఞుడును, సర్వశక్తిమంతుడును, అఘటితఘటనా సమర్థుడును, ఆనందమయ స్వరూపుడును, సకలకల్యాణగుణ సాగరుడును, భక్తవాత్సల్యైకజలధియునునైన నారాయణుడు, గోపాలకృష్ణపరబ్రహ్మము నా హృదయమున నధివసించి, తన సంకల్పముచే నాచేత వ్రాయించు విధమున, శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదరూపమైన శ్రీమద్భగవద్గీతతోపనిషత్తునకు ముముక్షు జనోపయోగముగా వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచున్నాను.

లోకకల్యాణప్రదుడైన పరమాత్మ నా యందుండి, ఈ వ్యాఖ్యానము వ్రాయుటకు ప్రేరేపించుటచే, నాకు పరమాత్మ స్ఫురింపజేసిన విధమున వ్రాయుటకు స్థిరసంకల్ప డనై యున్నాను.

నేను గ్రహించిన అర్థము ఎట్లు నాకు సమంజసముగా తోచుచున్నదో, దానికి విరుద్ధమైనవి ఎట్లు నాకు అసమంజసములుగా తోచుచున్నవో, వ్యక్తిగత సంప్రదాయగత రాగద్వేషములకు ఏమాత్రమును పాల్పడకుండ, వ్యక్తిగత సంప్రదాయగత దూషణలుగాని, అగౌరవ సూచకవాక్యములుగాని లేకుండ త్రికరణశుద్ధిగ, సాత్త్వికమైన భాషలో ముముక్షువుల యెదుట పెట్టుటకే సర్వవిధముల ప్రయత్నించెదను. నా యీ కర్తవ్యనిర్వహణములో కృతకృత్యుడనగునట్లు కరుణాదృష్టులు పరపి, ఆశీర్వదింపవలసినదిగా భగవంతుని, పరమభాగవతులను చేతులుజోడించి వేడుచున్నాను.

శ్రీమద్భగవద్గీతామాహాత్మ్యమును వర్ణింప బ్రహ్మకును సహస్ర జిహ్వలుగల ఆదిశేషునకునుగూడ వశముకాదన, నింక నెవనికి శక్యము! సాక్షాత్పరిపూర్ణావతారమైన గోపాలకృష్ణ పరబ్రహ్మముయొక్క ముఖకమలమునుండి వెలువడిన దీ గీతా గంగాస్రవంతి.

ఈ శరీరమును ప్రాకృతజలముతో కడిగికడిగి శ్రమించి యేమిఫలము! మానవుడు ఈ గీతాగంగాజలములో గ్రుంకులిడి, తనివిదీర త్రావి, స్థూల సూక్ష్మ కారణ శరీరములనెడి మలినములు పోగొట్టుకొని, పునరావృత్తి రహితమైన శాశ్వత బ్రహ్మానందము ననుభవింపగలుగుచున్నాడు.

సకల నదులకును సమావేశస్థానము సముద్రమైనట్లు, జడచేతనయుక్తమైన సమస్త చరాచర జగత్తుయొక్క సృష్టి కంతకును మూలస్థానము బ్రహ్మమైనట్లు, సమస్త విజ్ఞానములకును నుద్భవస్థానము నిత్యవిజ్ఞానమైనట్లు, సకల దార్శనిక విద్యలకన్నిటికిని సమావేశస్థానము - సార్వభౌమభక్తియొక్క సృష్టికి మూలస్థానము - మోక్షసాధనభూతములైన వివిధ విజ్ఞానములకు నుద్భవస్థానము శ్రీమద్భగవద్గీతయే.

శ్రీమద్భగవద్గీత అనంతములైన రత్నముల కాకరమగు అగాధసముద్రము. ఆ సముద్రమున మునిగి రత్నములనన్నిటిని ఎవడు ఏరుకోగలడు! ఎన్ని రత్నములు ప్రోగుచేసికొన్నను, అందున్న రత్నములలో కోట్యంశముకూడ తరుగవు. ఎవరికెంతవరకు శక్తికలదో అంతవరకు రత్నములను మోసికొనిపోయి ఆనందింపవలసినదే. తీసినకొలది రత్నములు దొరకుచునే యుండును.

ఇంతవరకు ఎంతమంది మహాత్ములో ఈగీతకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసియున్నారు. ఎన్నెన్ని భావరత్నములనో మనకందించియున్నారు. కాని, ఎవరును, నేను గీతలోని భావరత్నముల నన్నిటిని వెలార్చితిని, ఈ విజ్ఞానరాశి నావశమున పట్టితిని అని చెప్పగలవారులేరు. నాశక్తికొలది, పరమాత్మ ఆజ్ఞచేత ఆయన అందించినంతలో స్వల్పరత్నములను ఏరుకొన ప్రయత్నింతును. ఆ కొలది రత్నములే ముముక్షువులకు ఏకొంచమైనను ఉపయోగపడినయెడల నేనెంతయో ధన్యుడను.

కృష్ణపరమాత్మ ముఖకమలమునుండి ప్రవహించిన అమృతప్రవాహమైన శ్రీగీతాగంగాస్రవంతి నిరతిశయానంద దాయకము. ఇది శ్రీ మహాభారతములో భీష్మపర్వమున హార ములో నాయకమణివలె వ్యాసభగవానునిచేత సంఘటింప బడినది.

భారతయుద్ధసమయమున కౌరవ పాండవ బలములు రెండును, యుద్ధాభిలాషతో ధర్మక్షేత్రమైన కురుక్షేత్రమున చేరి, యుద్ధమునకు సిద్ధములై యుండగా, తనకోరికమీద కృష్ణపరమాత్మ తన రథమును ఉభయసైన్యముల మధ్యకు నడిపి నిలుపగా, ఉభయసైన్యములను బాగుగా పరిశీలించి చూచిన అర్జునునకు "అయ్యో! ఈ ఉభయసైన్యములలోను గలవారందరును నాస్వజనమే- తాతలు, తండ్రులు, అన్నలు, తమ్ములు, కుమారులు, మేనమామలు, మామలు, గురువులు, బావమరదులు మొదలగువారు- వీరినందరిని చంపుట ధర్మమా? ఈ రీతిగా చంపి పొందునదేమి? ఛీ! యుద్ధముచేయను" అని కలిగిన నిర్వేదమే గీతావతరణమునకు మూలము.

ఆ నిర్వేదము విషమసమయములో కలిగినది, అజ్ఞాన జన్యము, అస్వర్గ్యము, అకీర్తికరము అని పరమాత్మనిర్ణయము. కాబట్టి, తన కనన్యభక్తుడైన పార్థుని ఈవిషమసంకటమునుండి ఉద్ధరింపవలసినబాధ్యతగల కృష్ణపరమాత్మ, ఆ యుద్ధరంగమున, దివ్యప్రభోధముజేసి, పార్థుని అంతరంగమున జ్ఞానజ్యోతిని

వెలిగించి, ఐహికసామ్రాజ్యమునకును పారమార్థికసామ్రాజ్య మునకును-అనగా మోక్షసామ్రాజ్యమునకును - అర్హునిగా చేసెను. ఆ దివ్యప్రబోధామృతప్రవాహమే ఈ గీత.

ఈ దేశము, ఈ కాలము, ఈ పరిస్థితి, ఈ వ్యక్తి అను భేదము లేకుండ, సర్వదేశములందును, సర్వకాలములందును, సకల పరిస్థితులలోను, సర్వులకును ఐహిక పారమార్థిక సుఖశాంతు లను ప్రసాదించునది ఈగీతామాత.

కనుకనే వ్యాసభగవానులు

"గీతా సుగీతా కర్తవ్యా కిమన్యై శ్శాస్త్ర సంగ్రహైః
యా స్వయం పద్మనాభస్య ముఖపద్మా ద్వినిస్సృతా ॥"

అనగా 'గీత చక్కగా అధ్యయనము చేయదగినది. అట్లు గీతను అధ్యయనము చేసిననాడు, ఇంక ఇతర శాస్త్ర ములతో అవసరమేమి ? అక్కరలేదు. మిగిలినశాస్త్రముల కంటె దాని వైలక్షణ్యమేమనగా ఈ గీతాశాస్త్రము కేవలము 'కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయం' అని స్తుతింపబడిన సాక్షాత్ పర మాత్మ ముఖకమలమునుండి వెలువడినది' అని చెప్పియున్నారు.

కాబట్టి, ముముక్షువైన సాధకుడా ! నీకు ప్రకృతి బంధమునుండి బయటపడి, పరమాత్మానుభవరూపమైన శాశ్వత బ్రహ్మానంద మనుభవించవలయునని ఆపేక్ష ఉన్నచో, గీతామృతమును సేవించుము !

ఈ గీతామృతము మధురాతిమధురమైన ఒక దివ్యరసాయనము. భవరోగమునకు దివ్యౌషధము. ఈ రసాయనము కామధేనువునుండి పిదుకబడినది. శ్రీకృష్ణపరమాత్మ ఉపనిషత్తులను కామధేనువుగా చేసి, పిదుకుటకు తానే గొల్లవాడైనాడు. అర్జునుడే దూడ. బుద్ధిమంతులైన మూముక్షువులు భోక్తలు. పాలు గీతామృత దివ్యరసాయనమే. ఇట్టి పరమ దివ్యరసాయనము సులభసాధ్యమైయుండగా, దీనిని కాదని ఇతర ఔషధములకు ప్రాకులాడుట వెఱ్ఱితనముకాదా!

"సర్వోపనిషదో గావో దోగ్ధా గోపాలనందనః
పార్థోవత్స స్సుధీ ర్భోక్తా దుగ్ధం గీతామృతం మహత్"

కనుక ప్రకృతి బంధమునుండి విడివడి శాశ్వత బ్రహ్మానంద మనుభవింప కాంక్షగలవారెల్లరును రండు! ఈ గీతామృతమను దివ్యౌషధమును సేవించి కృతకృత్యులుకండు అని వ్యాసభగవానులు ఆహ్వానించుచున్నారు.

శ్రీమద్భగవద్గీతను పఠించునప్పుడు మహావిశ్వాసము, శ్రద్ధ, భక్తి కలిగి గీతను సమీపించుము. గీతావక్తయందుగాని, శ్రోతయందుగాని, గీతలోని విషయమునందుగాని అశ్రద్ధ,అవిశ్వాసము, లోపములు కనిపెట్టవలయునెడి తలంపు, తిరస్కారభావము అణుమాత్రమైనను ఉండరాదు. తనకున్న లౌకిక విజ్ఞానమునకు అహంకరించి, నా యీ విజ్ఞానపూర్ణమైనబుద్ధితో గీతను విమర్శింతును అని గీతను సమీపించినచో

ఏమియును ప్రయోజనములేదు. భక్తిశ్రద్ధలతో, మహా విశ్వాసముతో గీతామాత చరణాబ్జములకు శరణాగతుడవు కావలయును. అప్పుడు ఆతల్లి అనంతములైన రత్నములకు నిలయమైన తన హృదయద్వారము తెరచి ఎదుట పెట్టును. పరమాత్మ సృష్టిలోని అపార భౌతికజ్ఞానములో ఏ కోట్యంశమో తెలియుటతోడనే, తనకు తెలిసినదే సర్వస్వమనుకొని, తనకు తెలియనిది లేనేలేదనెడి భావముతో మోహాంధుడై ఆధ్యాత్మికజ్ఞానభాండారమును విమర్శింపరాదు. తనబుద్ధికందని దానిని త్రోసిపుచ్చుటకు ముందంజ వేయుటలో ప్రతివాడును సమర్థుడుగనే ఉండును. మానవుని బుద్ధి ఎంత, విజ్ఞానమెంత! ఇంద్రియములకు,బుద్ధికి అందనిదిగదా పరమార్థ తత్త్వజ్ఞానము! దానిని తెలిసికొనుటకు బుద్ధిలో రాగద్వేషము లుండరాదు. మనకు తెలియకుండ బుద్ధిలో రాగద్వేషములు దాగియుండును. బుద్ధిని, ఇంద్రియములను ఆధారముగా చేసికొని రాగద్వేషము లుండును. కాబట్టి ఇంద్రియములద్వారమున జరిగిన ప్రతి పనిలోను, బుద్ధిచేయు ప్రతి ఆలోచనమునందును రాగద్వేషముల యొక్క ప్రభావము ఇంతయో అంతయో ఉండకపోదు. రాగద్వేషము లున్నంతవరకు యథార్థసత్యము తెలియదు. కనుక భక్తిశ్రద్ధలు, విశ్వాసము కలిగి వినయవిధేయతలతో గీతామాతను ఆశ్రయింపవలయును. అట్లు ఆశ్రయించిన సర్వమును సిద్ధించును.

పరమార్థవిజ్ఞానవారాశియైన వేదమునే పరమప్రమాణముగా అంగీకరించి, దానివలననే పరమార్థజ్ఞానము బడయువల

యును. వేదము రెండుకాండలుగా నున్నది - కర్మకాండ, జ్ఞానకాండ అని. జ్ఞానకాండనే ఉపనిషత్తులనియును, వేదాంతములనియును, శ్రుతిశిరస్సులనియును అందురు. ఆ ఉపనిషత్తులన్నియును బ్రహ్మజ్ఞానామృతరసముతో నిండి యుండును.

ఆ ఉపనిషత్తులను కూడ మానవబుద్ధితో విచారించుట అవగతము చేసికొనుట అసంభవము గనుక, ద్వాపరయుగాంతమున ఉపనిషత్ ప్రతిపాద్యమైన ఆ సచ్చిదానందఘనపరబ్రహతత్త్వమే, యదువంశభాగ్యరాశియై శ్రీకృష్ణుడుగ అవతరించి, ఉపనిషత్సారమంతయును - ఒక్కచుక్కకూడ మిగిలిపోకుండ- గీతాపాత్ర యందు పట్టి ముముక్షుజనులకొరకు భద్రముచేసినాడు. కనుక ముముక్షువులెల్లరును గీతనే ఆశ్రయించినారు. పరమార్థ సత్యము తెలియవలయునన్న గీతనే ఆశ్రయింపవలయును. "యా స్వయం పద్మనాభస్య ముఖపద్మాద్వినిస్సృతా" గీత కేవలము సాక్షాత్పరబ్రహ్మ ముఖకమలము నుండి వెలువడిన అమృతస్రవంతి. అందుచేతనే గీతలో భ్రమ ప్రమాదములకు తావులేదు.

వేదము పరబ్రహ్మముయొక్క నిశ్వాసరూపముగా వెలువడినది. కల్యాణగుణ మహోదధియు, సర్వజ్ఞుడును, సర్వశక్తిమంతుడునునగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ ముఖకమలము నుండి వెలువడిన వాగమృతస్రవంతి గీత. వేదమునను,గీతయును పరమాత్మనుండి సరాసరి వెలువడుటలో తుల్యములే కనుక,

మాహాత్మ్యము, విలువ రెంటికిని సమానమే అయినను, గీతయందు సౌలభ్యము ఒక విశేషము. కనుక వైదిక మత ప్రవర్తకులందరును తమతమ మతములను గీతయను నికషోపల ముపై గీసియే వన్నె కట్టుకొనినారు.

గీతను పఠించుట రెండువిధములు. ఒకటి- గీతలో ఏమి చెప్పబడియున్నది అని, దానిలోని సత్యమును తెలిసికొను బుద్ధితో పఠించుట. రెండు-తాను ఒక అభిప్రాయము కలిగి యుండి, దానిని సమర్థించుకొనుటకు గీతను ఉపయోగించు కొనుటకు పఠించుట. మొదటివిధానము ఉత్తమమైనది. రెండవ విధానము ఆచరింపరానిది. రెండవతరగతివారు గీతలలోని శ్లోక ములకు సహజముగా అర్థములు చెప్పక, తమ తమ భావము లను సమర్థించుకొనుటకు తమభావముల కనుగుణముగా విరిచి విరిచి అర్థములు చెప్పెదురు. ఆవును పాలుపిదుకువారు సహజ ముగా పిదుకవలయును. అట్లు పిదికినయెడల చక్కగ పాలు లభిం చును. కాని, బలమున్నదికదాయని, అవసరమైనదానికన్న ఎక్కువబలమును ఉపయోగించి గట్టిగ పిదికినయెడల పాలకు బదులు రక్తమువచ్చును. అట్లే విరిచి విరిచి అర్థములు తీయు టచే, అవి విపరీతార్థములే కాగలవు. కావున సక్రమముగ గీతను అధ్యయనముచేసి, దానిలోని సత్యసిద్ధాంతమును గ్రహింపవలయును.

వ్యాసులు "గీతా సుగీతా కర్తవ్యా కిమన్యైశ్శాస్త్ర సంగ్రహైః" అని చెప్పియున్నారు. కాబట్టి ఎవరు ఏయే

మతములను సమర్థించుకొనవలయునన్నను వైదిక శాస్త్రము లందు విశ్వాసముకలవారు ఐనచో, గీతనే ఆశ్రయింప వలయును.

గీతకు వక్త "కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయం" అనబడిన, కల్యాణగుణ మహోదధియును, సర్వజ్ఞుడును, సర్వశక్తి మంతుడును, దయామృత రాసియును ఐన శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మము. రామచంద్రమూర్తి అనుష్ఠానావతారము; కృష్ణపరమాత్మ ఉపదేశావతారము అని కొంతమంది చెప్పుచున్నారు. అది ఒక దృష్టితో చూచిన యథార్థమేగాని, సర్వవిధముల అట్లే తలంపరాదు. ఉపదేశావతారమనగనే కృష్ణపరమాత్మ బోధయే గాని అనుష్ఠానములేనివాడని అర్థముచేసికొనుచున్నారు కొంతమంది అల్పమేధస్కులు. అనుష్ఠాన శూన్యమైన ఉపదేశమునకు విలువఉండునా ? ఎవరు ఏది ఉప దేశించుచున్నారో, వారు దానిని అనుష్ఠానమందుంచుకొని ఉపదేశించిననే దానికి విలువ. ఇద్దరు బ్రాహ్మణులు "సంభావ న" కుపోయిరి. అందులో ఒకడు సంస్కృత భాషాప్రావీణ్యము, బహుశాస్త్రపరిచయము కలిగి, తనను తాను పండితుడుగా భావించుకొనువాడు. రెండవవాడు సామాన్యుడు. సంభావన చేయువారు ఈ ఉభయులకును చెరిఒకరూపాయను ఇచ్చిరి. అప్పుడు పండితమ్మన్య బ్రాహ్మణుడు "ఆత్మస్తుతి, పరనింద, ధనకాంక్ష లేని నాకును ఒకరూపాయ, ఆ శుంఠకును

ఒకరూపాయయేనా" అని కేకలు వైచినాడట. ఆచరణలేని ఉపదేశకులు ఇట్టివారి కోవకే చేరుదురు. కృష్ణపరమాత్మ తాను ఎంత చెప్పెనో అంతయును తాను ఆచరించెను; తాను ఏది అచరించెనో అదియే చెప్పెను. కృష్ణపరమాత్మ పరిపూర్ణావతారము. రామచంద్రమూర్తి మాయామానుష విగ్రహుడు. కృష్ణపరమాత్మ లీలామానుష విగ్రహుడు. రామచంద్రమూర్తి తన పరత్వమును దాచుకొని, ఉత్తమ మానవుడుగా ప్రవర్తించెను. అట్టి ఆచరణనే చూపెను. కృష్ణపరమాత్మ తన పరత్వమును ప్రకటించుకొనుచు, దైవత్వమును ఆచరణలో ప్రదర్శించెను. అందుచేత సామాన్య మానవులందరకును రామచంద్రమూర్తి ఆచరణ సరిగా అర్థము చేసికొని, అనుసరించుటకు అందుబాటులో నుండెను. కృష్ణ పరమాత్మ ఆచరణను మన బుద్ధి అందుకొనలేదు. మనకు కావలసినదానిని కృష్ణపరమాత్మ ఆచరణలోనుండి ఏరికొనుట కష్టసాధ్యము. కనుక మనము ఆయన ఉపదేశములే ఆధారములుగా ఆచరణమును రూపొందించుకొనవలయును. జాగ్రత్తగ ఆలోచించిన కృష్ణపరమాత్మ జీవితములోని ఆచరణ అంతయును, గీతలో చెప్పినదానికి పరమలక్ష్యముగా నుండును. మానవజీవితములో నిత్యము గోచరించు ధర్మములు పుత్రధర్మము, శిష్యధర్మము, మిత్రధర్మము, గృహస్థధర్మము, దూతధర్మము మొదలగునవి. వాటిని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ ఎట్లు పాలించెనో చూడుడు :

పుత్రధర్మము : దేవకీవసుదేవులకు పుత్రుడుగా అవతరించినాడు. కాని వారు కృష్ణపరమాత్మ అవతారకాలమున

కారాగారమందు, సంకెలలు వేయబడి, బంధింపబడి యుండిరి. పాపము వారు పుత్రుని ఆటపాటలు, అద్దుముద్దుజూచి, గారాబముచేసి పెంచుకొను భాగ్యమునకు నోచుకొనరైరి. ఈ మహాభాగ్యము యశోదానందులకు కలిగినది. అంతకంటె సుకృతవిశేష మేమి కావలయును! సర్వకాల సర్వావస్థల యందును ఆ దంపతులు కృష్ణపరమాత్మను, బలరాముని ఆడించుచుండిరి. కాని యథార్థమాలోచించిన కృష్ణుని వారాడించలేదు. వారినే కృష్ణుడు తన ఇష్టమువచ్చినట్లు ఆడించినాడు. ఒక్కక్షణమైనను వారు కృష్ణుని మరచి యుండలే కుండిరి. కృష్ణుడు మరుపనిచ్చినగదా! ఆడించి ఒకపరి ఏ పనిమీదనైనను అటుపోయినా, ఇకచూడుడు, ఏదియో ఒక అల్లరిపనిచేయుట - ఏమిరా కృష్ణా అనుచు యశోదమ్మ పరుగెత్తుకొని వచ్చుట; ఇంతే. ఒక్కక్షణము ఎడబాయుటకు వీలులేదుగదా! ఎప్పుడైనను ఇంటిలో పనిచేసికొనుటకు పోయిన, ఆ కొన్నిక్షణములైనను, కృష్ణుడు ఎక్కడకు పోయినాడో! ఎవరియింటిలో దొంగతనము చేయుచున్నాడో! ఏ యే వివాదములు తెచ్చునో అను ఆలోచనలలో మునిగి యుండును. "ఏమిచేసినావురా కృష్ణా?", "ఎక్కడకు పోయినావురా కృష్ణా?" "నీళ్ళుపోయనా కృష్ణా?" "పాలు ఈయనా కృష్ణా?" "దుస్తులు వేయుదునురా కృష్ణా!" "దుమ్ములో ఆడుకొనకు కృష్ణా!" "మా కృష్ణుడు మీయింటికి వచ్చినాడా అమ్మా?" "మా కృష్ణుని చూచినావా అక్కా?"-

ఇట్లు సర్వకాల సర్వావస్థలయందును "కృష్ణా ! కృష్ణా!" అను స్మరణయే. కృష్ణునికి నీళ్ళుపోయను, అన్నముపెట్టను, వస్త్రాలు తొడుగను, కృష్ణుని తిట్టను, కృష్ణుని కట్టను, కృష్ణుని తప్పులు విచారించను యశోదకు సమయము చాలకుండెను. ఈ విధముగ సత్పుత్రుడు తల్లిదండ్రుల నెంత సంతోషింప జేయుట సాధ్యమో అంత సంతోషమును యశోదానందులకు కలిగించుటకు ఎన్నియో బాల్యలీలల నాచరించుచు నటించెను. అవి వారి మనసున నెంతవరకు నాటినవనిన, తరువాతి కాలములో, కృష్ణపరమాత్మ గోకులమువిడిచి, మధుర, ద్వారక చేరినతరువాతకూడ, ఆ బాల్యలీలలే తలచుకొని, తలచుకొని, కృష్ణవియోగము భరింపలేక, దుఃఖపడినను, ఆ దుఃఖము వారి ముక్తికే కారణమయ్యెను.

కంససంహారమైన పిమ్మట దేవకీవసుదేవుల వద్దకు చేరి జీవితమంతయు వారి ఆజ్ఞావశుడై ప్రవర్తించెను. బాల్య దశలో యశోదానందులవద్దను,తరువాత దేవకీవసుదేవులవద్దను పుత్రధర్మమును సక్రమముగా నిర్వర్తించెను.

శిష్యధర్మము : సాందీపమునియొద్ద శిష్యత్వమును నెరపుచు విద్యనేర్చిన కాలమున తన శిష్యధర్మమును ఎంత నిర్వంచనముగ, నిర్దుష్టముగ నెరవేర్చెనో చూడుడు. గురు సన్నిధానములో అత్యంతభయభక్తులతో గురువునకును, గురుపత్నికిని శుశ్రూష చేసెను. తన గొప్పతనమును ఎంత

మాత్రమును మనసునకు తెచ్చికొనక అడవికిపోయి, కట్టెలు కొట్టి, నెత్తిపై మోసికొని వచ్చెడివాఁడు. ఎండయనక, వానయనక, రాలనక, రప్పలనక, చిన్నదనక, పెద్దదనక, ఉచ్చమనక, నీచమనక సేవలుజేసి, విద్యలఁగడించి, చివరకు గురుదక్షిణ సమర్పించి శిష్యధర్మమును నెరవేర్చుకొనెను. ఆదర్శశిష్యుఁడని పేరందెను.

మిత్రధర్మము : మిత్రధర్మమును నెరవేర్చిన వారందరిలోను అగ్రగణ్యుఁడు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ. బృందావనములోని బాల్యదశలో గోపీగోపకుల విషయమున తాను ప్రదర్శించిన నిష్కామమిత్రధర్మము పరమాశ్చర్యకరము. ఎన్నెన్ని ప్రమాదపరిస్థితులనుండి, ఎన్నెన్ని విధముల రక్షించినాఁడు ! దురాగ్రహము చెందిన ఇంద్రుడు కురిపించిన మహాభయంకర శిలావర్షమునుండి, గోవర్ధనపర్వతమెత్తి కాపాడినాఁడు. బ్రహ్మమాయనుండి కాపాడినాడు. అఘాసురుడు పెద్దఅజగర రూపముతో గోపబాలురనందరను మింగగా అఘాసురుని సంహరించి, వారందరిని కాపాడినాడు. కాళీయుని బారినుండి రక్షించినాఁడు.

పెద్దవాఁడైనతరువాత పాండవులవిషయమున తన మిత్రత్వము ఎంతనిర్వంచనముగ నెరవేర్చినాఁడో చూడుడు ! కేవలము సేవకునివలెనే వర్తించినాఁడన్నచో అతిశయోక్తి ఉపన్యాసమాత్రమును లేదు.

ఉన్నాడుగదా కర్ణుడు - దుర్యోధన మిత్రుడు! ఘోష యాత్రలో తన్ను నమ్ముకొనియున్న దుర్యోధనుని పుత్రమిత్ర కళత్రాదులతో కట్టి గంధర్వులు తీసికొని పోవుచున్న సమయములో- తాను భుజబలమును చూపించవలసిన సమయములో- పిక్కబలమును చూపించి, ప్రాణభీతిచే ఇంటివద్ద దాగినాడు తాను అర్జునునితో గెలువలేనని అనుభవపూర్వకముగా అనేకమార్లు తెలిసికొనికూడ, తన డంబములచే దుర్యోధనుని మోసగించినాడు. తన కక్ష, తన స్వార్థము, తన పేరుప్రతిష్ఠలు చూచుకొనినాడు కాని, దుర్యోధనుని మేలు చూచినవాడు కాడు. సమయమువచ్చినప్పుడు పారిపోవుచుండుట, మరల దుర్యోధనునితో "నేనున్నానుగదా, నీకేమియును భయము వలదు" అని అభయమిచ్చుచుండుట- ఇది కర్ణుని మిత్రత్వము. పోనీ, ఇన్నియును తెలిసి తెలిసి, దుర్యోధనుడు నమ్ముట ఆశ్చర్యము!

ద్రోణాచార్యుడును, ద్రుపదమహారాజును బాల్య మిత్రులు. అట్టి మిత్రత్వము, ఎట్లు పరిణమించినదో చూడుడు! ద్రోణుడు పెద్దవాడైన తరువాత పిల్లవానిపాలకు ఆవు కావలసి వచ్చి, తన బాల్యమిత్రుడు ద్రుపదుడున్నాడని ఎంతో విశ్వాసముతో వచ్చి, అవమానముపొంది పోయినాడు.

కృష్ణపరమాత్మ మిత్రత్వ మట్టిదికాదు. మిత్రధర్మము లన్నియును హృదయపూర్వకముగ నిర్వహించిన ఆదర్శ మిత్రుడు శ్రీకృష్ణుడు.

కుచేలుడు, కృష్ణపరమాత్మ ఒక గురువునొద్ద విద్య నభ్యసించిరి. ఆ కాలమున వారు చాల మిత్రులుగా నుండెడి వారు. విద్యాభ్యాసము పూర్తిఅయినపిమ్మట చాలకాలము గడచిపోయెను. కుచేలుడు చాల బీదతనమున బాధపడు చుండెను. బహుసంతానము. తినుటకు సరియైన తిండి, కట్టుటకు సరియైన గుడ్డ కూడ లేకుండెను. కాని కుచేలుడు మహాభక్తుడు. ఈ దారిద్ర్యబాధ ఆతనిని ఏమాత్రమును చలింపజేయ లేకుండెను. ఆయనభార్య మహాపతివ్రత. ఆమె పిల్లలకుకూడ కడుపునిండుగ తిండి లేకుండుటచూచి ఓర్వలేక, భర్తయొద్దకు పోయి "మీకు కృష్ణపరమాత్మ బాల్యమిత్రుడు అని వింటిని. ఆయన మహైశ్వర్య సంపన్నుడై యుండెనుగదా! ఒకసారి మీరు పోయి దర్శించిన మీకు సహాయము దొరకదా!" అని అనేక విధముల పోరగా, భార్యాబిడ్డలచేతను, పోనీ, ఈ రూపముననైన బాల్యమిత్రుని ఒకమారు చూచివచ్చు అదృష్టము కలుగును అనియు, బయలుదేరి వెళ్ళినాడు. త్రోవలో ఆలోచించుకొనుచున్నాడు - శ్రీకృష్ణుని దర్శనము అగునా? ద్వారపాలకులు నన్ను లోనికి పోనిత్తురా? ఆ భవనములో అడుగుపెట్టుటకు నాకధికారము ఉండునా - ఇట్లు ఏవేవో ఆలోచనలతో ద్వారమునొద్దకు వచ్చునప్పటికి కుచేలుడు వచ్చుచున్నట్లు కృష్ణునకు తెలియగనే, అకస్మాత్తుగ, ఆతురతతో హంసతూలికాతల్పమునుండి దూకి, పరుగు పరుగున ఎదురేగి, చెమటలుకారు మిత్రుని తన పట్టుపీతాంబ

రములతోడనే కౌగిలించుకొని, అత్యాదరముతో లోనికి తీసికొనివచ్చి, సింహాసనముపై కూర్చుండబెట్టి, కాళ్ళుకడిగి, శిరముపై చల్లుకొని, భార్యల శిరములపై చల్లి, భవనమంతయు మూలమూలల చల్లి మిత్రుని తాను పరుండు హంసతూలికా తల్పముపైన పరుండబెట్టి, రుక్మిణీసత్యభామాదులు వింజామరలువీవ, తాను పాదములొత్తుచు కుశలప్రశ్నలు వేయుచుండెను. అనంతరము మహైశ్వర్యమును ప్రసాదించెను.

మిత్రుడన కృష్ణుడే మిత్రుడు. కష్టసుఖములు గణింపక కీర్తిప్రతిష్ఠలయందు దృష్టిలేక, అవసరము కలిగినయెడల తన నియమములకును, వ్రతములకును భంగముకలిగినను, కేవలము మిత్రకార్యమునే ప్రధానముగ నెంచుకొని పాండవులకు తోడ్పడెను. అర్జునునికి సారథ్యము చేసినాడు. రథాశ్వములను కడుగుట, మేపుట, మొదలగుచర్యలు స్వయముగా ఆయనయే చేయువాడు. ఇట్లు చేయుటకు ఎంత అహంకార రాహిత్యముండవలయునో ! పాండవులయందు ఎంత ప్రీతి యుండవలయునో ! ఎన్నెన్ని ఆపత్సమయములందు పాండవులను రక్షించెనో ! ద్రౌపదిని నిండుసభకు లాగుకొని వచ్చినప్పుడు, దుర్వాసుడు సశిష్యుడై అడవిలో అతిథిగా వచ్చినప్పుడు, భగదత్తుడు వైష్ణవాస్త్రమును ప్రయోగించినప్పుడు, కర్ణుడు నాగాస్త్రము వేసినప్పుడు, సైంధవవధ సమయమున, ఇంకను ఇట్టి అనేక ఆపత్సమయములలో కంటికిరెప్పవలె కాచి

రక్షించెను. మిత్రకార్యమును ఇంత శ్రద్ధాసక్తులతో, సక్రమముగా నెరపినవారు కలరా కృష్ణుడుతప్ప !

గృహస్థధర్మము : గృహస్థధర్మమునుకూడ ఏ లోపములును లేక పూర్ణముగ నిర్వహించెను. పదునారువేల నూటఎనమండ్రు భార్యల విషయమునను సమభావముతో మెలగి దక్షిణనాయకుడని పేరుపొందెను. అతిథుల నభ్యాగతుల నాదరించెను.

ధర్మసంరక్షణార్థము దుష్టశిక్షణ జేసెనేగాని, శత్రుత్వము పాటించువాడుకాడు. తప్పనిసరియైనప్పుడు సంహరించుటయే కాని, ఊరక శత్రుత్వమును పురస్కరించుకొని ఎవరిని చంపినవాడుకాడు. నరకాసురునిచంపి, ఆ రాజ్యము అతని కుమారుడైన భగదత్తునికిచ్చెను. శిశుపాలునిచంపి, ఆ రాజ్యము అతని కుమారునకే ఇచ్చెను. అట్లే జరాసంధాది దుష్టులను సంహరించుట. ఆ సంహరించుటలో దుష్టశిక్షణమును ధర్మరక్షణమును మాత్రమే సంకల్పముకాని స్వార్థము ఈషణ్మాత్రమును లేదు.

దూతధర్మము : పాండవులపక్షమున కౌరవసభకు దూతగా పోయినప్పుడు నిర్వంచనముగ నిర్దుష్టముగ ప్రయత్నించి, తన ధర్మమును నెరవేర్చుకొనెను. "కర్మణ్యేవాధికారస్తే మాఫలేషు కదాచన" అను ధర్మము నెంతో జాగ

రూకతతో పాలించినాడు. ప్రయత్నలోపము ఏమాత్రము చేయలేదు. ఎవరితో, ఏమేమి, ఎంతెంతవరకు, ఎట్లెట్లు చెప్ప వలయునో వారివారితో, అన్నియును, అట్లే చెప్పెను. సామ దాన భేదము లన్నియును ప్రయోగించెను. సామముగా వారి తప్పులు తెలిపెను. దానముగా రాజ్యమంతయును మీరే తీసికొనుడు, అయిదు ఊళ్ళిచ్చినచాలును అని చెప్పి చూచెను. భేదముకూడ ఉపయోగించి కర్ణునితో సంభా పించెను. కృష్ణునకు సంధి కుదురునది కాదని తెలియును. అంత ర్యమున ఇష్టముకూడ లేకపోవచ్చును. కాని ప్రయత్నములో మాత్రము ఏమాత్రమును లోపములేదు. కృష్ణపరమాత్మ ఏ గడియలో అవతరించెనోకాని, ప్రతివిషయములోను ఆయన ఆచరణను శంకించుటయే జరుగుచున్నది. కాని జాగ్రత్తగ, వాసనారహితబుద్ధితో చూచిన, ఆయనయొక్క చరిత్ర అర్థము కాగలదు.

ఆ కృష్ణభగవానుని పవిత్రవాణి ఈ గీత.

భగవద్వాణి అత్యంత మహిమకలదిగా నుండును. ఒకప్పుడు, ఒక వ్యక్తికొరకు ఏకదేశముగా ఉపదేశించినట్లు కనపడినను, అది అన్నికాలములలోను, అన్ని దేశములలోను, అన్ని పరిస్థితులలోను, అందరికిని, వారివారి అధికారమునుబట్టి ఉపయోగించు సదర్థములే ప్రసాదింపగలదు.

ఒకప్పుడు దేవతలు, మానవులు, దానవులు బ్రహ్మ వద్దకు శిష్యభావముతో శిక్షపొందుటకుపోయిరి. నియమముతో

బ్రహ్మచర్యమును పాలించుచుండిరి. వారి దీక్ష పూర్తిఅయిన తరువాత సంతోషించి బ్రహ్మ మీకేమి కావలయును అని అడిగెను. అప్పుడు వారు "ప్రభూ! మాకేది అవసరమో దానిని మీరే ఉపదేశింపుడు" అని ప్రార్థించిరి. బ్రహ్మ దేవతలను, మానవులను, దానవులనుకూడ ఉద్దేశించి ఒకేఒక అక్షరమును- "ద" అని ఉపదేశించెను. తరువాత బ్రహ్మ ఆ ముగ్గురను - విడివిడిగా అడిగినాడు - " 'ద' అనగా మీరు ఏమి అర్థము చేసికొనినారు ?" అని. అప్పుడు దేవతలు "ప్రభూ ! మేము దేవతలము. అనగా భోగప్రియులము. మాకు వృద్ధాప్యమనునది లేదు. కనుక ఇంద్రియములద్వారమున విషయము లనుభవించి ఆనందించుటయే పరమప్రధానముగా ఎంచుకొనువారము. కనుక మాకు 'ద' అనగా దమమును - అనగా ఇంద్రియ నిగ్రహమును-ఉపదేశించినారు" అని చెప్పినారు. "అవును - బాగుగ గ్రహించినారు" అని బ్రహ్మ సంతోషించినాడు. తరువాత మానవులను అడిగినాడు. వారు "ప్రభూ ! మేము ఎంతవరకును కర్మ చేయుటయును, ధనమును సంపాదించుట యును, పరమప్రధానముగా ఎంచుచుందుము. కనుక మాకు 'ద' అనగా దానమును ఉపదేశించినారు" అని చెప్పినారు. బ్రహ్మ సంతోషించి దానవులను అడిగినాడు. దానవులు "ప్రభూ ! మాకు క్రూరత్వము ప్రధానముగా నున్నది. ఇతరులను హింసించుట, నరకుట, బాధించుట [illegible] పరమప్రధానములుగా నున్నవి. కనుక మాకు 'ద' అనగా

దయను ఉపదేశించినారు" అని చెప్పినారు. బ్రహ్మ ఆనంద భరితుడైనాడు. బ్రహ్మ ఈ ముగ్గురకును ఉపదేశించినది ఒకే అక్షరము. కాని ముగ్గురును వారివారి అధికారమునుబట్టి వేరు వేరు అర్థములు తీసికొనినారు. అది సమంజసమే. అది వారికి కల్యాణదాయకమే అయినది. ఇట్టిది మహాత్ముల వాణిలో నున్న మహిమము. ఇక భగవద్వాణిని గురించి ఎంతని చెప్ప గలము !

ఇక గీత సర్వశాస్త్రములకు ఆధారమైన దనుటలో అతిశయోక్తి లేదు. గీత అన్ని కాలములందును, అన్ని దేశము లందును, అన్ని పరిస్థితులలోను, అందరకును కల్యాణ దాయకమే. అన్ని తరగతులవారికిని, వారివారి అధికారమునకు తగినట్లు, ప్రబోధమును కలిగించి, కల్యాణ పథమున నడిపించి సర్వులకును గమ్యస్థానమైన భగవత్ప్రాప్తిని కలిగించును.

భ్రమప్రమాదరహితమైన గ్రంథము గీత. కేవలము మానవుడు తన బుద్ధిబలముమీదను, లౌకిక విజ్ఞానము మీదను, భాషాప్రావీణ్యముమీదను, బహుశాస్త్ర పరిచయము మీదను ఆధారపడి, అంతమాత్రముననే అహంకరించి, దీనిని లౌకిక విమర్శదృష్టితో అధ్యయనము చేసినయెడల, సత్త్వ రజస్తమోగుణ ప్రవాహరూపమైన ఈ మాయయొక్క సుడి గుండములో తగుల్కొనవలసినదే. భగవంతుని విశ్వసించి భగవంతునియందే భారముంచి, ఆయనకే శరణాగతుడై,

భగవద్వాణియైన ఈ మహోత్కృష్ట గీతాతత్త్వమును విధి విధానము ప్రకారము అధ్యయనము చేసినచో గీతలోని యథార్థము అరచేతిలోని ఉసిరికపండువలె సాక్షాత్కరించును.

గీతయొక్క ప్రతి అధ్యాయమునకు చివర "ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు, బ్రహ్మవిద్యాయాం, యోగ శాస్త్రే" అని ఉన్నది. గీత యోగశాస్త్రమనికూడ చెప్పబడి యున్నది. గీత యోగశాస్త్ర మెట్లు అయినది ? గీతలో చెప్పబడిన యోగమేమి ? పరిశీలింపవలయును.

యోగ సంప్రదాయమునకు మూలగ్రంథమైన పాతంజల యోగసూత్రములలో "యోగ శ్చిత్తవృత్తి నిరోధః" - యోగమనగా చిత్తవృత్తులను నిరోధించుట- అని చెప్పబడి యున్నది, యోగసూత్రములలోని యోగముయొక్క ప్రయోజనము కేవలము చిత్తవృత్తులను నిరోధించుట మాత్రమే. యోగ సంప్రదాయము ప్రకారము మానవుని గమ్యస్థానము ముక్తి- అనగా ఆత్యంతిక దుఃఖనివృత్తి. దుఃఖము ఏమాత్రమును- దుఃఖలేశముకూడ - లేకుండుటయే ముక్తి అని సిద్ధాంతము. అయితే, ఇట్టిస్థితి కలుగవలయుననిన, దుఃఖమునకు కారణము ఏమి అని ఆలోచించవలసియున్నది. దుఃఖమునకు కారణము చిత్తమే. చిత్తముయొక్క వృత్తులు ప్రపంచ విషయముల వైపు ప్రవహించుటయే దుఃఖమునకు కారణము. కనుక దుఃఖములు లేకుండ ఉండవలయుననిన, చిత్తవృత్తులను

ప్రపంచ విషయములపై పునకు పోనీక నిరోధించవలయును. అట్లు నిరోధించిన, ఇక ఆ దుఃఖము పూర్తిగ నివృత్తియగును. కనుక పాతంజల యోగము దుఃఖనివృత్తికి ఏకైక ఉపాయము చిత్తవృత్తి నిరోధమే అని నిర్ణయించుటచే, యోగముయొక్క ప్రయోజనము చిత్తవృత్తి నిరోధము అని ఏర్పడినది.

గీతయొక్క ప్రయోజనము అంతమాత్రమే కాదు. గీతలో చెప్పబడిన యోగమునకు అర్థము చిత్తవృత్తి నిరోధము మాత్రమే కాదు. ప్రయాణము చేయవలయుననిన, గుఱ్ఱము కావలయును. గుఱ్ఱముతో పాటు మిగిలిన సౌకర్యములు-జీను, రికాబులు, కళ్ళెము మొదలగునవి అన్నియును ఉండును. కాని ప్రయాణమునకు సాధనము గుఱ్ఱము అనియే అనవలయును. గుఱ్ఱమునే ఆశ్రయించవలెను. అట్లుకాక, ప్రయాణమునకు జీను పరికరము అనిన ఎట్లుండును? జీను ప్రయాణము చేయుటలో సౌకర్యమునకు ఉపకరించు ఒక పనిముట్టు. అంతే గాని, దానిచేతనే ప్రయాణము సాగదు. గుఱ్ఱమే ప్రయాణ సాధనము. గుఱ్ఱము లేకుండ ఒక్క జీనుతో ప్రయాణము చేయగలడా? అయితే జీను లేకుండ గుఱ్ఱముతో ప్రయాణము చేయగలడా అని ప్రశ్నించరాదు. ఆ ప్రశ్న తెలివిగలవారు వేయతగినది కాదు. గుఱ్ఱముతో జీనును ఉండును. ఒకవేళ వాదనకొరకు మాట్లాడినచో, జీను లేకపోయిన సౌకర్యమునకు కొరతయే కాని, ప్రయాణమున కభ్యంతరమేమి? - అంత

దూరము అతివాదము చేయరాదు. గుఱ్ఱముతోపాటు జీనును సిద్ధించును. ప్రయాణ పరికరమైన గుఱ్ఱమును ఆశ్రయించు నప్పటికి, ఆ గుఱ్ఱముయొక్క ఏర్పాటులోనే జీనుకూడ ఉండును. కనుక ఒక్కజీనుకొరకు ప్రత్యేకముగా ప్రయత్నము చేసి, ఆ ఒక్క జీనుతోనే ప్రయాణము నెరవేరు ననుకొనుట ఉచితముకాదు.

జీనుకొరకు వేరే ప్రయత్న మక్కరలేకపోయినమానె, జీను అవసరమని ఒప్పుకొనినారుకదా, మీరుకూడ పాతంజల యోగమును ఒప్పుకొనినట్లే అనవచ్చును.

పతంజలి అనిన మాకు విరోధములేదు. ఆ మహాపురుషుడు ఆదరణీయుడుకూడ. ఈ ఉపమానములో జీను అనగా చిత్తవృత్తి నిరోధరూపమైన ఫలము. యోగసాధనచేత చిత్తవృత్తి నిరోధము లభించుచున్నది. చిత్తవృత్తి నిరోధమునకు ప్రయత్నముచేయుట యోగసాధన. కాబట్టి మేము చిత్తవృత్తి నిరోధరూపమగు ఫలమును నిషేధించుటలేదు. దానికి ప్రత్యేక సాధనమైన పాతంజల యోగసాధన మాకు అనివార్యముగా అనుసరణీయము కాదు అనుచున్నాము.

ప్రభువు మీప్రయాణమునకు గుఱ్ఱము పంపించినారు అనిన, తాను మరల ఎవరిదగ్గరకైనపోయి, పలుబాధలుపడి, జీను సంపాదించుకొని, అది చంకలో పెట్టుకొని పోవలయునా? అది ఎంత తెలివితక్కువ! గుఱ్ఱముతోనే జీనును వచ్చును,

ఆ సౌకర్యముతోనే, ప్రభువు గుజ్జమును పంపును. కనుక జీనుకొరకు వేసప్రయత్నము అక్కరలేదు. ఆ ఒక్క జీనుతోనే పని అగునని అనుకొనువారు సంపాదించుకొనవచ్చును.

గీత అన్ని సౌకర్యములు కల ఉపాయమును చెప్పుచున్నది. ఆ ఉపాయమే గీతయొక్క యోగము. ఆ యోగము పాతంజల యోగముకంటె అత్యంతము విలక్షణమైనది. సమగ్రమైనది. గీతా ప్రతిపాదితమైన యోగమునకు లక్ష్యము భగవత్ప్రాప్తి. పాతంజలయోగమునకు లక్ష్యము చిత్తవృత్తి నిరోధము. మోక్షమనగా, ఆత్యంతిక దుఃఖనివృత్తి మాత్రమే అనువారికి పాతంజల యోగము సరిపోవచ్చును. చిత్తవృత్తులు పూర్తిగ నిరోధింపబడిననాడు దుఃఖనివృత్తి అగుటలో సందేహము లేదు. మనోవృత్తులు ఇంద్రియముల ద్వారమున ప్రాపంచిక విషయములందు ప్రవహించిననేగాని ప్రపంచము యొక్క అనుభవము రాదు. ప్రపంచము అనుభవములోనికి వచ్చిననేగాని దాని లక్షణమైన దుఃఖము సంభవించదు. దుఃఖాలయము ఈ ప్రపంచము. కనుక దుఃఖాలయమైన ఈ ప్రపంచమందు మనోవృత్తులు ప్రవర్తించనీయక నిగ్రహించవలయును. అట్లు నిగ్రహించగలిగిననాడు ప్రపంచమందలి దుఃఖము అనుభవమునకురాదు.

వైద్యుడు మత్తుమందు ఇచ్చి, తరువాత శరీరమును శస్త్రములతో కోసినను బాధ తెలియుటలేదు. మత్తుమందు ప్రభావము పోయిన తరువాత మరల బాధ తెలియుచున్నది.

కారణము - అప్పుడు చిత్తము చేష్టారహితమై మొద్దుబారి పోవుటచే దాని వృత్తులు అణగిపోయినవి. కనుక బాధ తెలియుటలేదు. అట్లే యోగప్రభావముచేత చిత్త వృత్తులు నిరోధింపబడినప్పుడు ప్రపంచమందలి దుఃఖము తెలియదు. కనుక ఆసమయములో దుఃఖనివృత్తియగును. మత్తుమందుచేత కలిగిన వృత్తినిరోధము తాత్కాలికము; అక్రమ విధానము. తాత్కాలికము కనుక మరల మనస్సు చేష్టావంతమగుటయు, దుఃఖము తెలియుటయు ఉన్నది. సక్రమమైన పద్ధతులలో యోగము సాధించినవారికి కలిగిన చిత్తవృత్తి నిరోధమునకు మరల భంగము లేదు. కనుక మరల దుఃఖము అనుభవమునకు రాదు. కాబట్టి దానిని ఆత్యంతిక దుఃఖనివృత్తి అన్నారు. మత్తుమందుచేత కలిగినదానిని ఆత్యంతిక దుఃఖనివృత్తి అనలేదు. అది తాత్కాలిక దుఃఖనివృత్తి. యోగమురొుక్క ఫలము ఆత్యంతిక దుఃఖనివృత్తి. మత్తుమందుచేత మనోవృత్తుల నదికట్టుట అక్రమము. యోగముచేత నిరోధించుట అక్రమముకాదు కాని, బలాత్కారము. గీతాప్రతిపాదిత యోగములో చిత్తవృత్తి నిరోధము సహజముగా కలుగును. కాని ఈ యోగము యొక్క లక్ష్యము అంతమాత్రమే కాదు. దీని ప్రయోజనము ఆత్యంతిక దుఃఖనివృత్తి మాత్రమేకాదు. ఈ యోగములో చిత్తవృత్తి నిరోధము సహజముగా ఎట్లు కలుగునో, అట్లే దాని ఫలమైన ఆత్యంతిక దుఃఖనివృత్తి కూడ కలుగును. కాని దీని ప్రయోజనము సచ్చిదానంద ఘనపరబ్రహ్మమును పొందుట, శాశ్వత బ్రహ్మానందప్రాప్తి.

కనుక గీతాయోగము, ప్రయోజనము- అన్నియును అత్యంత విలక్షణములైనవి అని మాత్రమే ఇక్కడ ప్రతిపాదించ దలచినది. అస్తు.

(శ్రీ) భగవద్గీత ఉపనిషత్తే. ప్రతి అధ్యాయమునకును "శ్రీమద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు" అని యున్నది. ఈపాఠము పరంపరగా అనాదినుండియును ఆచారముగావచ్చుచున్నది. వ్యాసభగవానులే ఇట్లు పఠింపించి యుండురనుట నిస్సంశయ మని మావిశ్వాసము. "ఉపనిషత్తులు అపౌరుషేయములు. పౌరుషేయములు అయిన గ్రంథములు ఉపనిషత్తులుకానేరవు. భగవద్గీత శ్రీకృష్ణునిచేత పలుకబడినది గనుక పౌరుషేయమే. అపౌరుషేయ మెట్లుకాగలదు ? 'స్మృతి' యనవచ్చును" అని కొందరివాదము. స్మృతి అని అనుటలో మాకెట్టి అభ్యంతరము లేదుగాని, ఉపనిషత్తు అనికూడ అనవలెను. పరిపూర్ణ పరబ్రహ్మతత్త్వమే లీలామానుష విగ్రహుడుగా అవతరించి చెప్పుటచేత దీనిని స్మృతి అని అనుటలో ఏమియు అభ్యంతరము ఉండదు. లీలామానుష విగ్రహుడుగా అవతరించినను, ఆ వస్తువు పరిపూర్ణబ్రహ్మతత్త్వమే కనుకను, ఆయన గీతలో కూడ "ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షర శ్చాక్షర ఏవచ" అని చెప్పి, తరువాత

"యస్మాత్ క్షర మతీతోఽహ మక్షరాదపి చోత్తమః
అతోఽస్మి లోకే వేదేచ ప్రథితః పురుషోత్తమః"

అని చెప్పుకొని యున్నాడు. కనుక లోకములో పురుషులు ఇద్దరే కలరనియును, ఆపురుషు లిద్దరికంటెను తాను

విలక్షణుడైన వాడును, ఉత్తముడును కాబట్టి పురుషోత్తము డనియును చెప్పుకొని యున్నాడు. 'పురుషోత్తమః' - పురుషాభ్యాం ఉత్తమః పురుషోత్తమః' అని విగ్రహము. కనుక శ్రీకృష్ణపరమాత్మ సామాన్యముగా లోకమునందు చెప్పబడు పురుషుడు కాడు. కనుక ఆయనచేత చెప్పబడిన గీత హేయము కాదు. కాన ఉపనిషత్తే.

"కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయం" అని శ్రీభాగవతము, "బ్రహ్మణ్యో దేవకీపుత్రో బ్రహ్మణ్యో మధుసూదనః, సర్వ భూతస్థ మేకో నారాయణం కారణరూప మకారపరబ్రహ్మోం" అని నారాయణోపనిషత్తు. కనుక కేవలము సచ్చిదానందఘన పరబ్రహ్మముయొక్క ముఖకమలమునుండి వెలువడిన గీతా స్రవంతి ఆ పరబ్రహ్మముయొక్క నిశ్వాస రూపమున వెలువడిన వేదముకంటె ఏ విషయమునను విలువలో తక్కువది కాదు. తక్కువది అనుకొనుట గొప్ప అపచారము కూడ కాగలదు. విషయము చూచినను, ఉపనిషత్సారమే గీత.

"సర్వోపనిషదో గావో దోగ్ధా గోపాలనందనః
పార్థోవత్స స్సుధీ ర్భోక్తా దుగ్ధం గీతామృతం మహత్".

ఉపనిత్తులయొక్క యథార్థతత్త్వమును తెలియలేనిస్థితికి మానవులు వచ్చుటచేత, మానవులయందు పరిపూర్ణానుగ్రహము కలిగి, ఆ పరబ్రహ్మతత్త్వమే యదువంశ భాగ్య రాశియై, సాక్షాన్మన్మథమన్మథుడై, లోకకల్యాణ ప్రదమైన దివ్యమంగళ స్వరూపముతో శ్రీకృష్ణ పరమాత్మగా అవతరించి ఆ ఉపనిషత్తుల యథార్థసారమును గీతామృతముగా

ప్రసాదించినాడు. కాన ఈ గీతలో వేదముకంటె, సౌలభ్య గుణము ఒకటి అధికముగా కలదు. సౌలభ్యగుణ మున్నచోట సామాన్య ప్రపంచములో విలువతగ్గును. గీతను ఉపనిషత్తనక పోవుట కిదే కారణమై యుండవచ్చును.

గీత అటు ఉపనిషత్తుగాను, ఇటు స్మృతిగాను కూడ అధికారము కలిగి యున్నది. కాన, పరమార్థ విజ్ఞానమునం దభిలాష కలవారు విజ్ఞానభాండారమైన ఈ గీతనే ఆశ్రయించవలయును.

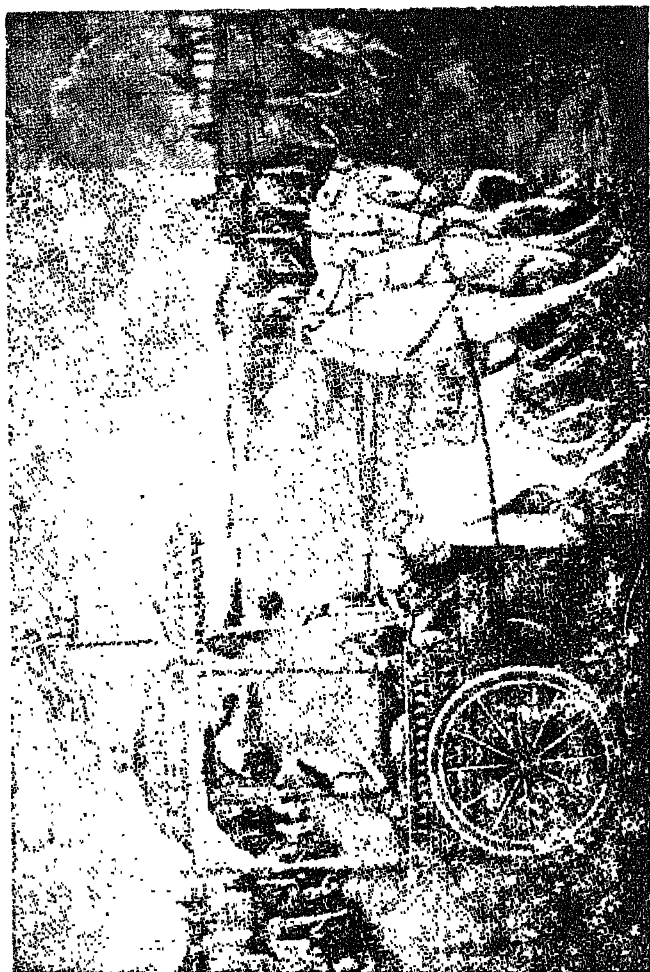
"గీతా సుగీతా కర్తవ్యా కిమన్యైః శాస్త్రసంగ్రహైః
యా స్వయం పద్మనాభస్య ముఖపద్మా ద్వినిస్సృతా"

అని చెప్పినారు వ్యాసభగవానులు. భూదేవితో విష్ణుమూర్తి ఇట్లు చెప్పినాడు -

"గీతా మే పరమావిద్యా బ్రహ్మరూపా నసంశయః
అర్ధమాత్రాక్షరా నిత్యా సా నిర్వాచ్యపదాత్మికా"

ఇందు గీతయొక్క స్వరూపమును తెలియజేసినారు. గీతయొక్క మహిమను ఇంతకంటె ఎవరు ఎట్లు చెప్పగలరు!

దుర్ముఖ సంక్రాంతి } సర్వజనశ్రేయోఽభిలాషి
శ్రీకృష్ణాశ్రమము } సీతారాం.

ఓం శ్రియఃపతయే నమః

ఓం శ్రీ పరమాత్మనే నమః

శ్రీమద్భగవద్గీతా – ప్రథమోఽధ్యాయః

అర్జున విషాద యోగః

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ :—

శ్లో॥ ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే
సమవేతా యుయుత్సవః
మామకాః పాణ్డవాశ్చైవ
కిమకుర్వత సంజయ ? ॥ ౧

ప. వి :—ధర్మక్షేత్రే, కురుక్షేత్రే, సమవేతాః, యుయుత్సవః, మామకాః, పాండవాః, చ, ఏవ, కిం, అకుర్వత, సంజయ

టీక :—

సంజయ = ఓ సంజయుడా !
ధర్మక్షేత్రే = ధర్మభూమియైన,
కురుక్షేత్రే = కురుక్షేత్రమునందు,
సమవేతాః = సమావిష్టులైనట్టియు,
యుయుత్సవః = యుద్ధమునందభిలాష కలిగినట్టియును,
మామకాః = నావారును,
పాండవాశ్చైవ = పాండవులును,
కిం = ఏమి,
అకుర్వత = చేసిరి ?

ధృతరాష్ట్రుడు అడుగుచున్నాడు -

తా. ఓ సంజయా! ధర్మక్షేత్రమైన కురుక్షేత్రమున నావారైన దుర్యోధనాదులు, పాండురాజు కుమారులైన ధర్మరాజాదులు యుద్ధము చేయ సంకల్పము కలవారై గుమిగూడినారు గదా! ఏమిచేసినారు?

అమృతవాహిని :-

ధృతరాష్ట్రుడు, పాండురాజు అన్నదమ్ములు. ధృతరాష్ట్రుడు పుట్టుగ్రుడ్డి. ఆ హేతువుచే అతనికి రాజ్యాధికారము లేకుండపోయినది. పాండురాజునకే పట్టాభిషేకము చేసి, సింహాసన మెక్కించినారు. పాండురాజు అన్నగారిమీది భక్తివిశ్వాసములచేత, సింహాసనముమీద అన్నగారినే అధిష్ఠింపజేసి, తన బాహుబలశౌర్య పరాక్రమములచేత రాజ్యమును విస్తరింపజేయుచు, ప్రజలను కన్నబిడ్డలవలె చూచుచు న్యాయ్యముగా పరిపాలన చేయుచుండెను. కొంత కాలమునకు పాండురాజు కారణాంతరములచే అరణ్యవాసము నేర్పరచుకొని, తపస్సు చేసికొనుచుండగా కాలక్రమమున నాతనికి కుంతివలన ముగ్గురు కుమారులును, మాద్రివలన ఇద్దరుకుమారులును కలిగిరి. ధర్మరాజు, భీముడు, అర్జునుడు, నకులుడు, సహదేవుడు అని వారిపేర్లు. ఇక్కడ ధృతరాష్ట్రునికి నూరుమంది కుమారులు కలిగిరి. వారే దుర్యోధన దుశ్శాసనాదులు. ధర్మరాజాదులు పాండురాజు కుమారులగుటచే వారికి పాండవులని పేరువచ్చినది. పాండవుల చిన్నతనమునందు శాపవశమున, పాండురాజు అరణ్యముననే చనిపోయినాడు. మాద్రి భర్తతో సహగమనము చేసినది. మహర్షు లందరు

కుంతిని సహగమనము చేయకుండ ఆపి, ఓదార్చి, జ్ఞానోప దేశమునుచేసి 'ఈ బాలురను జాగ్రత్తగా పెంచవలసినది'అని ఆదేశించినారు. ఆ మహర్షుల ఆదేశము ప్రకారము కుమారుల నయిదుగురను తీసికొని ఆమె హస్తినాపురము వచ్చినది. ధృతరాష్ట్రుడు కూడ భీష్ముని ఉపదేశమున తమ్ముని బిడ్డలను ప్రేమతో పెంచి, విద్యలు చెప్పించి పెద్దవారిని చేసినాడు. చిన్నతనమునుండియును పాండవులు అన్నివిధములను సమర్థులగుటచే దుర్యోధనాదులకు వారియందు అసూయ పెరిగినది. వారిలోను భీమార్జునులను జూచిన భయమును, అసూయయును కూడ ఎక్కువే. ఆ భయాసూయలే పెద్దవారైన తరువాత మరియు నెక్కువైనవి. ఆ కారణమున, కలిసియున్న కష్టముగా నున్నదని, ధృతరాష్ట్రుడు రాజ్యమును రెండుగా భాగించి, ఒక భాగమునకు ధర్మరాజును, రెండవభాగమునకు దుర్యోధనుని రాజులుగా చేసెను. పాండవులు తమ ధర్మము చేతను, బాహుబల శౌర్యపరాక్రమములచేతను రాజ్యమును బహువిస్తారము చేసికొని ధర్మముగా పరిపాలించుచు ప్రజల మన్ననలకు పాత్రులైరి. దేశములోని చాలమంది రాజులు పాండవులకు సామంతరాజులైరి. వారి కీర్తిప్రతిష్ఠలు మిక్కుటముగా పెరిగిపోవుచుండెను. వారి రాజ్యము, బలము, కీర్తి ప్రతిష్ఠలు పెరుగుచున్నకొలది వానితోపాటు పందెము వైచికొని దుర్యోధనుని హృదయములో అసూయాద్వేషములు కూడ పెరుగుచుండెను. చివరకు అసూయ పట్టలేక ఏ విధముననైన పాండవుల రాజ్యము అపహరింపవలయునని

కుట్రలు పన్నుచుండెను. బాహుబలముచేత జయించి రాజ్యమును తీసికొనలేను.

శకుని మున్నగువారి సాహాయ్యమున మాయోపాయములు అనేకములు పన్నినాడు. ఇంటికి నిప్పు పెట్టినాడు. భీమునికి విషము పెట్టించినాడు. చివరకు జూదమునకు పిలిచి, మాయ జూదములో సర్వమును అపహరించి, పాండవుల భార్యయైన ద్రౌపదిని నిండుసభలో అవమానము చేయుటకు ప్రయత్నించినాడు. భీష్మాదులు మందలించుటచేత మరల ధృతరాష్ట్రుడు పాండవుల రాజ్యము పాండవులకిచ్చి పంపించినాడు. అయిననేమి ? పుత్రమోహము మిక్కుటమౌటచే, దుర్యోధనుడు వచ్చి ఏమేమో చెప్పికొని దుఃఖించుటతో, మరల పాండవులను జూదమునకు పిలిపించినాడు ధృతరాష్ట్రుడు. పెద్దలెందరో జూదము పనికిరాదని ధృతరాష్ట్రునికిని దుర్యోధనునికిని గట్టిగా చెప్పినారు. కాని,వారు వినలేదు. పెదతండ్రిమాట తీసివేయలేక జూదమునకు దిగినాడు ధర్మరాజు. ఆ ద్యూతనియమము లేనియన-ఓడినవారు తమరాజ్యమును, ధనమును సర్వమును గెలిచినవారి కిచ్చివైచి కట్టుగుడ్డలతో అరణ్యమునకు పోవలయును. పండ్రెండు సంవత్సరములు అరణ్యవాసమును, ఒక సంవత్సరము అజ్ఞాతవాసమును-మొత్తము పదమూడుసంవత్సరములు సక్రమముగా గడిపి, వచ్చిన తరువాత ఎవరి రాజ్యము వారు తీసికొనవలెను. అజ్ఞాతవాసములో శత్రువులకు తెలియకుండ నుండవలయును. వీరు తెలిసికొనుటకు ప్రయత్నింతురు. అట్లు శత్రువులు తెలిసికొన్న యెడల మరల అరణ్యవాసము,

అజ్ఞాతవాసము చేయువలయును. ఇది నియమము. పాండవులు జూదములో ఓడిపోయిరి. పరమాత్మ అనుగ్రహమున ఈ పదమూడు సంవత్సరములను సక్రమముగా నెరవేర్చివచ్చి, తమ రాజ్యము తమ కిమ్మని అడిగినారు. సూదిమొనమోపు భూమినైన ఈయనని దుర్యోధను డనినాడు. పెక్కుమంది పెద్దలు చెప్పినారు. చివరకు కృష్ణపరమాత్మ కూడ రాయబారిగా వెళ్ళి చెప్పినాడు. ఎవ రెవ రేమేమి చెప్పినను దుర్యోధనుడు చెవినిపెట్టలేదు. చివరకు యుద్ధమే నిర్ణయమైనది.

ప్రపంచములోని రాజులందరును ఉభయపక్షముల చేరినారు. దుర్యోధనునిది పదునొకండు అక్షౌహిణుల సైన్యము. పాండవులది ఏడక్షౌహిణుల సైన్యము.

దుర్యోధనుని సైన్యముపై ఆధిపత్యము భీష్మునిది. పాండవుల సైన్యమున కాధిపత్యము ధృష్టద్యుమ్నునిది. ఉభయులు తమ తమ సైన్యములను తీసికొని ధర్మక్షేత్రమైన కురుక్షేత్రమునకు చేరినారు. యుద్ధసమాచారము లన్నియును ఎప్పటి కప్పుడు ధృతరాష్ట్రునికి తెలియ చెప్పుటకు వ్యాస భగవానుని అనుగ్రహమున దివ్యదృష్టిని పొందిన సంజయుడు నియోగింపబడినాడు. యుద్ధము పదిదినములు జరిగినది. యుద్ధప్రారంభ దినముననే అర్జునునకు కృష్ణపరమాత్మ గీతను ఉపదేశము చేసినాడు. కాని, ధృతరాష్ట్రునకు ఆ గీత ఎప్పుడు చెప్పుటయా అని సమయమునకై ఎదురుచూచుచున్నాడు సంజయుడు. సంజయునకు వ్యాసభగవానులు దివ్యదృష్టి

నిచ్చుటలో ఈ అభిప్రాయము ప్రధానముగ నున్నది. గీత లోకోత్తరమైన గ్రంథము. దాని ప్రచారముచే లోక కల్యాణము చేకూరగలదు. అది బయటకు రావలయును. ఎక్కడనో రణరంగమున ఏకాంతముగా కృష్ణపరమాత్మకును అర్జుననకును జరుగబోవు సంవాదరూపమైనది గీత. మిగిలిన రాజులు, సైన్యములలోనివ్యక్తులు వారివారి గందరగోళములో వారుందురు. కనుక ఆ గీత సంజయుని ముఖతః బయటికి తెప్పించుట వ్యాసభగవానుల అభిప్రాయము. సంజయునికి వ్యాసులవారు దివ్యదృష్టినిచ్చి "చాటునగాని బహిరంగముగ గాని జరుగుపనులు, మాటలాడు మాటలు, అంతరంగములోని అభిప్రాయములు సర్వము నీకు నీ కూర్చున్నచోటునే తెలియ గలవు" అని అనుగ్రహించుటచే వెంటనే వ్యాసభగవానుల అభిప్రాయముకూడ తెలిసిపోయినది. దానికి సమయము ఎప్పుడా అని వేచియున్నాడు సంజయుడు. సరే. పదిదినములు యుద్ధము జరిగినది. సంగతులు సంక్షిప్తముగా చెప్పుచు, భీష్ముని పతనముకూడ చెప్పినాడు. భీష్ముని పతనవార్త వినునప్పటికి ధృతరాష్ట్రునికి భరింపలేని విచారము కలిగినది. మూర్ఛపోయినాడు. మూర్ఛ తేరిన తదుపరి "ఏమి? ఏమి జరిగినది? ఎవరు ఎవరు ఏమి ఏమి చేసిరి?" అని ప్రశ్న వేసి నాడు. ఆ ప్రశ్నయే ఇపుడు ప్రచారములో ఉన్న గీతకు ప్రథమశ్లోకముగా ఎన్నబడుచున్నది. అసలు భగవద్గీత రెండవ అధ్యాయములోని పదునొకండవ శ్లోకమునుండి, పదునెనిమిదవ అధ్యాయములోని అరువదిఆరవ శ్లోకమువరకే.

మొదటి అధ్యాయములోని నలుబదియేడు శ్లోకములును, రెండవ అధ్యాయములోని మొదటి పదిశ్లోకములును కలసి ఏబదియేడు శ్లోకములును గీతకు పూర్వపీఠిక. పదునెనిమిదవ అధ్యాయములోని చివరి పన్నెండు శ్లోకములును ఉత్తరపీఠిక.

కురుక్షేత్రమును గురించి మహాభారతములో చెప్పబడి యున్నది. ఆక్షేత్రము సరస్వతీనదికి దక్షిణమున, దృషద్వతీనదికి ఉత్తరమున అనగా ఆ రెండునదుల మధ్యభాగమున ఉన్నది. దాని పొడవు నలుబదిమైళ్ళు, వెడల్పు నలుబదిమైళ్ళు. ఢిల్లీకి ఉత్తరముగా నున్నది. బదరీయాత్రాసమయములో కురుక్షేత్రమునుకూడ సేవించుకొను భాగ్యము మాకుకలిగినది. ఈ కురుక్షేత్రమునకే 'శ్యమంత పంచకము' అనికూడ పేరుకలదు. ఇక్కడ అగ్ని, ఇంద్రుడు, బ్రహ్మ మొదలగు దేవతలు తపస్సుచేసినట్లు శాస్త్రములందు కలదు. కౌరవ వంశమునకు మూలపురుషుడైన కురురాజు ఇక్కడ బహుకాలము తపస్సు చేయుటచేతను, ఈ భూమిని దున్ని అనేక యజ్ఞములు చేయుటచేతను ఆయనపేరుమీాద ఈ భూమికి 'కురుక్షేత్రము' అను నామము కలిగినది. ఈ క్షేత్రములో మరణించినవారికి ఉత్తమగతులు కలుగునని బ్రహ్మాదిదేవతలచే ఈయబడిన వరములుండుటచేతను, ఇంకను అనేక కారణములచేతను ఈ కురుక్షేత్రమునకు ధర్మక్షేత్రమనియు, పుణ్యక్షేత్రమనియు ప్రసిద్ధికలిగెను. ఇది పుణ్యక్షేత్ర మగుటచేతను, ఇక్కడ మరణించినవారికి ఉత్తమగతులు కలుగునని వరములుండుట చేతను పూర్వపురాజులలో యుద్ధములు కలిగినపుడు ఇక్కడకు

వచ్చియే యుద్ధములు చేసెడివారు. ఇక్కడనే యుద్ధములు చేయుటకు ఇంకొక కారణమేమన - ఈ ప్రదేశము చాల విశాలముగానుండుటచే, యుద్ధముల మూలమున, యుద్ధమునకు సంబంధించని ప్రజలకు ఏమియు ప్రమాదముండదు. ఈ కారణమున ఎక్కువగ యుద్ధములు ఇక్కడనే జరుగుచుండెడివి. ఈ అభిప్రాయముతోనే కౌరవులు, పాండవులు వారి వారి సేనలను తీసికొని ఈ కురుక్షేత్రమునకు చేరి యున్నారు.

ధృతరాష్ట్రునకు దుర్యోధనాదులు తన కుమారులైన, పాండవులు తమ్ముని కుమారులు. అయినప్పుడు ఉభయులు తనవారేగదా! పుత్రవ్యామోహము, రాజ్యము తన కుమారులకే రావలయుననెడి దురాశ, అసూయ - ఇవన్నియు అతని అంతఃకరణములో చేరి, పుట్టుకలోనే చర్మచక్షువులకున్న అంధత్వముతో బాటు విజ్ఞానచక్షువునకు కూడ అంధత్వమును కలుగజేసినవి. కాబట్టియే ధృతరాష్ట్రుడు అన్నివిధములుగను గ్రుడ్డివాడు అని మహాత్ములందురు. ఈ మోహరూప మూఢత్వముచేత తనవారైయైన పాండవులను పరాయివారినిగా తలచి చెప్పినాడు.

'సంజయుడు' అనగా 'ఇంద్రియములను చిత్తమును బాగుగా జయించినవాడు' అని అర్థము. కాన సంజయుని చరిత్రకూడ కొంచెము పరిచయము చేయవలసిన ఆవశ్యకత మున్నది. శ్రీభగవద్గీతలో సంజయుడుకూడ ఒక ప్రధానవ్యక్తి.

ఈ మహాత్ముని ముఖమునుండియే మహోత్కృష్టమైన గీతాశాస్త్రము ధృతరాష్ట్రునికి వినిపించుట రూపమున లోకము నకు లభించినది.

సంజయుని తండ్రి వల్గణుడను సూతుడు. ఈయన మంచి విద్యావంతుడు. ఈయన కుమారుడు సంజయుడు. గొప్ప శాంతుడు, శిష్టుడు, జ్ఞాన విజ్ఞాన సంపన్నుడు, సదాచారుడు, నిర్భయుడు, సత్యవాది, జితేంద్రియుడు, ధర్మాత్ముడు, కృష్ణపరమాత్మయొక్క పరమభక్తుడు. చిన్నతనమునుండియు అర్జునునకు సంజయునకు మిత్రత్వము కలదు.

భారతయుద్ధము ప్రారంభమగుటకు పూర్వము వ్యాస భగవానులు సంజయునికి దివ్యదృష్టినిచ్చి సర్వమును ధృతరాష్ట్రునికి వినిపించుటకై నియోగించినారు.

'కిమకుర్వత సంజయ?' 'ఏం చేసిరి సంజయా?' అని అర్థము. అనగా ధృతరాష్ట్రుడు ఈ పది దినములనుండియును జరిగిన భీషణయుద్ధము వివరముగా తెలిసికొనవలయునని కోరి నాడు. యుద్ధముకొరకై వెళ్ళిన వీరాధివీరులందరును, యుద్ధము ఎట్లు ప్రారంభించినారు? ఎవరు ఎవరితో పోరిరి? ఎవరు ఎవరిద్వారా ఎట్లు చంపబడిరి? మొదలగు వివరముల కొరకు వేసిన ప్రశ్న యిది.

పూర్తి వివరములు తెలియకపోయినను, భీష్మపతనము జరుగునప్పటికి పదిరోజులనుండి మహాభయంకరయుద్ధముజరుగు

చున్నట్లు ధృతరాష్ట్రునికి తెలియును. ఈ ప్రశ్నయొక్క భావవ
కొందరు వ్యాఖ్యాతలు ఇట్లు వ్రాసిరి - "కురుక్షేత్రవ
ధర్మక్షేత్రము కనుక, దాని ప్రభావముచే నా కుమారుల బు
బాగుపడి, పాండవులకు వారిరాజ్యమును యిచ్చి యుద్ధవ
నుండి విరమించిరా? లేక ధర్మరాజు, క్షేత్రమాహాత్మ్యముచే
పూర్వముకంటెను విరక్తికలిగి, యుద్ధమునుండి విరమిం
కొనినాడా ? ఏమి జరిగినది ?" అని. కాని ఆ వ్యాఖ్యానమ
అంతసమంజసముగా లేదు. ఈ అభిప్రాయము ధృతరాష్ట్రునకు
కలుగుటకు వీలులేదు. ఎందువల్లననగా ఈ పదిరోజులనుండియు
యుద్ధము జరుగుచున్నట్లు తెలియును గనుక.

ధృతరాష్ట్రుడు జన్మాంధుడగుటతో పాటు అజ్ఞానాంధుడు
కూడ నౌటచేత, ఇట్లు తన పుత్రులకే జయము సమకూర
నను తలంపు గట్టిగా ఉన్నవాడగుటచేత, ఇప్పుడు భీష్ము
పతనవార్త వినగానే అత్యంతమైన దుఃఖము, ఆశ్చర్యముకూడ
కలిగి, 'ఏమి ? ఏమి ? ఎవరు ఎవరు ఎట్లు యుద్ధముచేసినారు
ఎవరు ఎవరితో పోరినారు ? సవిస్తరముగా చెప్పవలసినది
అను భావముతో ప్రశ్న వేసినాడు అని అమృతవాహి
అభిప్రాయము.

సంజయ ఉవాచ :-

శ్లో॥ దృష్ట్వాతు పాండవానీకం
వ్యూఢం దుర్యోధన స్తదా
ఆచార్య ముపసంగమ్య
రాజా వచన మబ్రవీత్ ॥

ప. వి. :-దృష్ట్వా, తు, పాండవానీకం, వ్యూఢం, దుర్యోధనః, తదా, ఆచార్యం, ఉపసంగమ్య, రాజా, వచనం, అబ్రవీత్.

టీక :-

తదా = అప్పుడు,
రాజా = రాజైన,
దుర్యోధనః = దుర్యోధనుడు,
వ్యూఢం = వ్యూహముగా రచింపబడిన,
పాండవానీకం = పాండవులయొక్క సేనను,
దృష్ట్వా = చూచి,
ఆచార్యం = ద్రోణాచార్యుని,
ఉపసంగమ్య = సమీపించి,
వచనం = మాటను,
అబ్రవీత్ = పలికెను.

సంజయుడు చెప్పుచున్నాడు :-

తా. అప్పుడు రాజైన దుర్యోధనుడు, వ్యూహముగా పన్నబడి యున్న పాండవసేననుజూచి, ఆచార్యుడైన ద్రోణుని సమీపించి ఇట్లు పలికెను.

అమృతవాహిని :-

ఉభయుల సైన్యములు కురుక్షేత్రమునకు చేరుట తోడనే కౌరవుల సైన్యమును భీష్ముడు చక్కని వ్యూహముగా పన్నుటనుజూచి పాండవుల సేనాధిపతియైన ధృష్టద్యుమ్నుడు తన సైన్యమును 'వజ్ర'మను వ్యూహముగా పన్ని నిలిపియున్నాడు. దుర్యోధనుడు పాండవుల సైన్యమును

జూచి, ద్రోణాచార్యులవద్దకేగి, ఇట్లు చెప్పుటకు ప్రారంభించినాడు.

దుర్యోధనుని ఈ సంభాషణకు కారణము - పాండవుల సైన్యమును జూచి భయపడివచ్చి ద్రోణాచార్యులవారికి హెచ్చరిక కలిగించుట కొరకు చెప్పుచున్నాడని కొందరును, పాండవుల సైన్యమును జూచి 'మనసైన్యముకంటె చిన్నదియును, శారీరకబలముతప్ప బుద్ధిబలములేని భీమునిచేత రక్షింపబడుచున్నదియునైన పాండవులసైన్యము, పెద్దదియును శారీరకబలముతోపాటు అపరిమిత బుద్ధిబలమునుగల భీష్మునిచే, రక్షింపబడు మన సైన్యమునకు చాల'దని సంతోషముతో ద్రోణాచార్యులతో చెప్పుచున్నాడని కొందరును వ్యాఖ్యానించిరి. ఈ రెండు వ్యాఖ్యానములలో ఏది సరియైనదో పరమాత్మ ఇచ్చిన నా బుద్ధిబలమునకు తగినట్లు వ్యాఖ్యానించెదను.

దుర్యోధన ఉవాచ :-

శ్లో॥ పశ్యైతాం పాండుపుత్రాణా
మాచార్య మహతీం చమూమ్
వ్యూఢాం ద్రుపదపుత్రేణ
తవ శిష్యేణ ధీమతా॥ 3

ప. వి :-పశ్య, ఏతాం, పాండుపుత్రాణాం, ఆచార్య, మహతీం, చమూం, వ్యూఢాం, ద్రుపదపుత్రేణ, తవ, శిష్యేణ, ధీమతా,

టీక :—

ఆచార్య ! = గురుదేవా !
ధీమతా = బుద్ధిమంతుడును,
తవశిష్యేణ = నీశిష్యుడును ఐన,
ద్రుపదపుత్రేణ = ద్రుపదుని కుమారుడగు
ధృష్టద్యుమ్నునిచే,
వ్యూఢాం = వ్యూహముగ రచింపబడిన,
మహతీం = గొప్పదైన,
పాండుపుత్రాణాం = పాండవులయొక్క,
ఏతాం = ఈ,
చమూం = సేనను,
పశ్య = చూడుము.

దుర్యోధనుడు చెప్పుచున్నాడు :—

తా. ఓ ఆచార్యా! ద్రుపదుని కుమారుడును, నీ శిష్యుడును, గొప్ప బుద్ధిమంతుడును అగు ధృష్టద్యుమ్నునిచేత వ్యూహముగా పన్నబడియున్న పాండవుల మహాసైన్యమును చూడుము.

అమృతవాహిని :—

ఈ శ్లోకమునుండి, పదునొకండవ శ్లోకము వరకు తొమ్మిది శ్లోకములును, దుర్యోధనుని వాక్కులు. అయినను ఇక్కడ 'దుర్యోధన ఉవాచ' అనలేదు. కారణమేమి? దీనికి శంకరానందీయములో "ఉవాచ మధుసూదనః ఇత్యత్ర శ్రీభగవానువాచేతి యథాతథా అత్రాపి దుర్యోధన ఉవాచేతి నివేశనీయం పరం తథా పాఠో నదృశ్యతే, తత్రాప్యమాదికం"

అని ఉన్నది. "రెండవ అధ్యాయములో మొదటి శ్లోకములో చివరిపాదము 'వాక్య మువాచ మధుసూదనః' అని ఉన్నను, రెండవశ్లోకమునకు 'శ్రీభగవానువాచ' అని ఉన్నది. అట్లే ఇక్కడకూడ దీనిపై శ్లోకములో 'రాజా వచన మబ్రవీత్' అని యున్నను ఈశ్లోకమునకు 'దుర్యోధన ఉవాచ' అని ఉండవలసి నది. కాని ఎక్కడను కనబడుటలేదు. ఇది ప్రమాదముచేత కలిగినది" అని భావము.

ఇది ప్రామాదికమైన యెడల శంకరానందులవారు స్వతంత్రించి 'దుర్యోధన ఉవాచ' అనవలసినది. ప్రమాదము వలన కలిగిన పొరపాటు అని తెలిసినప్పుడు, దానిని చెప్పి 'దుర్యోధన ఉవాచ' అనినయెడల, దానితో గీతకు వచ్చిన నష్టమేమియును లేదుగదా! గీతాభిప్రాయమును మార్చుట లేదుగదా! ఎందువలన వారు అనలేదో! ఒకవేళ వారు వ్రాసినను తరువాతివారు తీసివేసినారో!

కొంతమంది పండితులనినారు - దుర్యోధనుడు దురాత్ముడు కనుక ఈ గీతలో దుర్యోధనుని పేరుఎత్తుట ఇష్టములేక అనలేదు అని. శ్లోకములోనే ఆయన పేరు ఎత్తుకొన్నప్పుడు 'దుర్యోధనఉవాచ' అనిన ప్రమాదమువచ్చిపడునా ఏమి! ఎంత మహాపాపియైనను,ప్రసంగమువచ్చినపుడు ఆతని పేరు ఎత్తిననే పాపమని భయపడుట ఎంతదుర్బలత్వము! అన్నిశాస్త్రముల యొక్క సారమేమన 'పాపమును ద్వేషించుముగాని పాపిని ద్వేషించకుము, ప్రేమించుము' అనియు, 'రోగమును ద్వేషించుముగాని, రోగిని ద్వేషించకుము, ప్రేమించుము' అనియును. ఇట్లే ఇక్కడను.

ఈ గీతలోనే ముందు పరమాత్మచేత చెప్పబడును - "సాధుష్వపిచ పాపేషు సమబుద్ధి ర్విశిష్యతే" 'పరమార్థానుభవముగలిగిన సాధువులయందు, మహాపాపులయందు సమముగా ప్రేమకలిగియుండుము' అని. ఈ గీతాప్రబోధమును వ్యాసానుగ్రహముచేత సాక్షాత్ శ్రవణముచేసిన సంజయుడు దుర్యోధనుడు పాపిగదా యని మానడు. శ్లోకములో అననే అన్నాడు గదా !

యథార్థముగ చూచిన దుర్యోధనునికన్న ధృతరాష్ట్రుడు పాపి అనవలయును. చేసినది అంతయును దుర్యోధనుడే అయినను, నివారించగలిగికూడ, పుత్త్రవ్యామోహముతో నివారించకపోవుట మహాపరాధము. క్షమించగూడని పాపము. దుర్యోధనుడు ఏది చేసినను, తండ్రిని బతిమాలియో, బామాలియో, అదలించియో, బెదరించియో చివరికి అనుజ్ఞ తీసికొనియే చేసెడివాడు. తప్పనుకున్నప్పుడు, పాపమనుకున్నప్పుడు, ఈ కార్యము చేత కులమంతయును నాశనమౌనను కున్నప్పుడు, తాను అనుజ్ఞ నివ్వకుండనున్నయెడల ఇంతపని జరిగియుండదుగదా ! దుర్యోధనుడు, చెప్పినమాట వినునా ఏమి అందురు కాబోలు ! వినక స్వతంత్రించి చేయునదిలేదు. పోనీ, చేసినను, ఆ నింద తనమీదకు రాదుగదా ! ఎట్లును జరుగుదానికి మాత్రము తాను నిమిత్తమాత్రుడయి, ఆ పాపమును తన నెత్తిమీదికి ఎందులకు తెచ్చుకొనుట ? గాంధారి అన్నది; భీష్మాదులు అన్నారు- "ఒక్క దుర్యోధనుని

వదలుకొని కులమును రక్షించుకొనుము"అని. "నా కుమారుని నేను విసిపించుకొనలేకుండనున్నా" నని ధృతరాష్ట్రుడు సమాధానము చెప్పినప్పుడు "నాకు అప్పచెప్పుము. నేను చక్క చేయగలను" అని కృష్ణపరమాత్మ చెప్పినాడు. పుత్రవ్యామోహముతో అంధుడగుటచేత అట్లు చేయలేదు. చూచుచు చూచుచు కుమారుని చంపుకొనునా అందురు. ఒక్క కుమారుని చంపుకొనుటకు ఇష్టపడుట మంచిదా? కులమంతయును నశింపచేసికొనుట మంచిదా? కులమంతయును పోయినను, దుర్యోధనుడైనను, దక్కినాడా? అదియును లేదు. ఎంతమంది చెప్పినను వినక ఇంతవరకు తెచ్చిన పాపి ధృతరాష్ట్రుడు. గీతప్రారంభములోనే 'ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ' అనవచ్చునుగాని, ఇక్కడ 'దుర్యోధన ఉవాచ' అనరాదా? అట్లు అనిన ఏమియును మునిగిపోదు. 'దుర్యోధన ఉవాచ' అనకపోవుటకు శంకరానందులవారి అభిప్రాయము ప్రకారము ప్రామాదికమేనా, ఇంకొక కారణమేమైన నున్నదా అని ఆలోచించిన, ఇంకొక కారణము గోచరించుట లేదు. కనుక అది ప్రామాదికమేనని తోచినపుడు 'దుర్యోధన ఉవాచ' అనుటయే సమంజసము. కనుకనే, 'దుర్యోధన ఉవాచ' అని వ్రాసితిని. అస్తు.

ద్రోణాచార్యులవద్దకుపోయి దుర్యోధనుడు అనుచున్నాడు- "ఓ ఆచార్యా! పాండవుల సైన్యమును చూడుడు - ఎంత గొప్పదిగానున్నదో! ఆ పన్నబడిన వ్యూహము వజ్రము. ఇంత అభేద్యముగా ఇంతగొప్పగా ఆ సైన్యమును

పన్నినదెవరో తెలియునా ? ద్రుపదరాజుగారిని ఎరిగి యుంటిరి కదా ! మీ బాల్యస్నేహితుడు. బాల్యస్నేహితుడుగదా యని ఆశతో కుమారునికి పాలకొరకై ఒకగోవును అడుగుటకై వెళ్ళితిరిగదా ! అప్పుడు ఎంత అవమానము చేసినాడు ! జ్ఞాపకమున్నదిగదా ! అతని కుమారుడు. మీ శిష్యుడే. మిమ్ములను చంపు పుత్త్రుడు కావలయునని యజ్ఞముచేసి, యజ్ఞకుండమునుండి ఈ ధృష్టద్యుమ్నుని పుత్త్రునిగా పొంద గలిగినాడు. అయినను మీరు శత్రువుని కుమారుడని చూడక, ఉదారభావముతో అస్త్రవిద్య సరహస్యముగా చెప్పినారు. మీ శిక్షణచేతనేగదా ఇంత బుద్ధిశాలి అయినది! మీ అనుగ్రహముచేత గలిగిన తన ఆ బుద్ధిబలమును, యుద్ధ నైపుణ్యమును, ఆ శౌర్య ధైర్య పరాక్రమములును, పురస్కరించుకొని, కృతజ్ఞతయైనను లేక మిమ్ములను చంపుటకై, మీఎదుట నిలబడియున్నాడు. చూడుడు" అని, ఈ మాటలతో ద్రోణాచార్యుని చిత్తములోనున్న ప్రాతకాలమునాటి వైరభావమును మరల రాజి పెనుమంటలెగయునట్లు, ఆజ్యము పోయుచున్నాడు. ద్రోణాచార్యునకు సహజముగా పాండవుల యందు పక్షపాత మున్నదనియును, ఆ కారణమున, తనశక్తి నంతయు నుపయోగించి యుద్ధము చేయుడేమోనని భయ ముతో, ఆ వెనుకటి ద్వేషాగ్నిలో మరికొన్ని కట్టెలువేసి, నేయిపోయుచున్నాడు. 'పాండవులు కూడ నీవలన యింత ధనుర్విద్యాపారంగతులై, చివరికి నిన్ను చంపుటకై పుట్టిన

ధృష్టద్యుమ్నుని సేనాధిపతిగచేసి, నిన్ను చంపుటకై నీకు ఎదుట నిలబెట్టియున్నారు. చూడుడు ఆచార్యా!' అను భావమును సూచించి పాండవులయందు కూడ ద్వేషము కలిగించుచున్నాడు. దుర్యోధనుడు గొప్ప రాజనీతి కలవాడే-కాని, ఆ నీతి కుటిలనీతి.

ఇప్పుడు పాండవుల సైన్యములోని కొంతమంది మహావీరులను, అతిరథులను చెప్పుచున్నాడు మూడు శ్లోకములలో.

శ్లో॥ అత్ర శూరా మహేష్వాసా
భీమార్జునసమా యుధి ।
యుయుధానో విరాటశ్చ
ద్రుపదశ్చ మహారథః ॥ ౪

శ్లో॥ ధృష్టకేతుశ్చేకితానః
కాశీరాజశ్చ వీర్యవాన్ ।
పురుజిత్కుంతిభోజశ్చ
శైబ్యశ్చ నరపుంగవః ॥ ౫

శ్లో॥ యుధామన్యుశ్చ విక్రాంత
ఉత్తమౌజాశ్చ వీర్యవాన్ ।
సౌభద్రో ద్రౌపదేయాశ్చ
సర్వ ఏవ మహారథాః ॥

ప. వి :—అత్ర, శూరాః, మహేష్వాసా, భీమార్జునసమాః, యుధి, యుయుధానః, విరాటః, చ, ద్రుపదః, చ, మహారథః. ४

టీక :—

అత్ర = ఈ కనపడు పాండవ సైన్యములో,
మహేష్వాసా = గొప్ప ధనుస్సులు గలవారును,
యుధి = రణమునందు,
భీమార్జునసమాః = భీమునితోను, అర్జునునితోను తుల్యులును అగు,
శూరాః = గొప్పశూరులు,
(సంతి = ఉన్నారు.) (వారెవరనగా)
యుయుధానః = సాత్యకియును,
విరాటశ్చ = విరాటరాజును,
మహారథః = మహారథుడైన,
ద్రుపదశ్చ = ద్రుపదుడును;

ప. వి :—ధృష్టకేతుః, చేకితానః, కాశీరాజః, చ, వీర్యవాన్, పురుజిత్, కుంతిభోజః, చ, శైబ్యః, చ, నరపుంగవః. ५

టీక :—

ధృష్టకేతుః = శిశుపాలకుమారుడైన ధృష్టకేతువును,
చేకితానః = చేకితానుడును,
వీర్యవాన్ = వీరత్వము బాగుగా కలిగిన,
కాశీరాజశ్చ = కాశీరాజును,
పురుజిత్ = పురుజిత్తును,
కుంతిభోజః = కుంతిభోజుడును,

నరపుంగవః = మానవులలో శ్రేష్ఠుడగు,
శైబ్యశ్చ = శైబ్యుడును;

ప. వి :—యుధామన్యుః, చ, విక్రాంతః, ఉత్తమౌజాః, చ, వీర్యవాన్, సౌభద్రః, ద్రౌపదేయాః, చ, సర్వే, ఏవ, మహారథాః.

టీక :—

విక్రాంతః = మహావీరుడైన,
యుధామన్యుశ్చ = యుధామన్యువును,
వీర్యవాన్ = పరాక్రమశాలియైన,
ఉత్తమౌజాశ్చ = ఉత్తమౌజుడును,
సౌభద్రః = సుభద్రాతనూజుడైన అభిమన్యుడును,
ద్రౌపదేయాశ్చ = ద్రౌపదీసూనులైదుగురును,
కలరు. (వీరే ఉపపాండవులు, మహావీరులు.)
సర్వే = ఆ సైన్యములోని వారెల్లరును,
మహారథాః ఏవ = మహారథులే.

తా. పాండవసేనలో గొప్ప గొప్ప ధనుస్సులు గలవారును, యుద్ధమునందు భీమార్జునులతో సమానమైన శూరులు, వీరులు నగువారిని చెప్పుచున్నాను వినుడు. సాత్యకి, విరటుడు, మహారథుడైన ద్రుపదుడు, ధృష్టకేతువు, చేకితానుడును : గొప్పబలముగల కాశీరాజును, పురుజిత్తు, కుంతిభోజుడు, మానవులలో శ్రేష్ఠుడైన శైబ్యుడు, విక్రమశాలియైన యుధామన్యువు, గొప్పబలముగల ఉత్తమౌజుడు, సుభద్ర కుమారుడైన అభిమన్యుడు, ద్రౌవదీదేవయొక్క అయిదుగురు కుమారులును కలరు. ఎంతమంది పేర్లని చెప్పను ? ఆ పాండవసేనలోని సర్వులును మహారథులే.

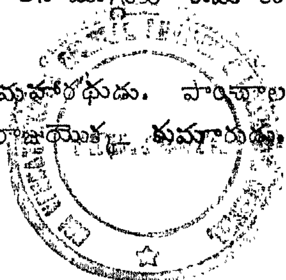
అమృతవాహిని :–

దుర్యోధనునిచేత చెప్పబడిన పాండవసేనలోని ఈ వీరుల యొక్క చరిత్ర సంక్షిప్తముగా పాఠకులకు పరిచయము చేయుట ఆవశ్యకమని తోచి వ్రాయుచున్నాను.

1. యుయుధానుడు :—ఈయనయే సాత్యకి. అర్జునుని శిష్యుడు. ఇతడు యాదవవంశములో సత్యకుడు అను రాజునకు కుమారుడు. ఈ సాత్యకి కృష్ణపరమాత్మకు బంధువును, భక్తుడును, అనుచరుడును కూడ. గొప్ప శౌర్యబల పరాక్రమ సంపన్నుడు. అతిరథుడు. మహాభారత యుద్ధములో పాండవ సేనలో పాండవులైదుగురు కృష్ణపరమాత్మతో ఒక సాత్యకియే బ్రతికియున్నాడు చివరకి యాదవులు పరస్పరము పోట్లాడుకొన్న యుద్ధములో చనిపోయినాడు. యుయుధాను డను పేరుగల యాదవవీరు డింకొకడుకూడ కలడు. కాని, ఇక్కడ యుయుధానుడు సాత్యకియే.

2. విరాటరాజు :—మత్స్యదేశమును న్యాయ్యముగా పరిపాలించు ధార్మిక ప్రభువు. పాండవులు ఒకసంవత్సరము అజ్ఞాతవాసములో గడిపినది ఈయనవద్దనే. ఈ విరాటరాజు తనకుమార్తెను త్తరను అర్జునుని కుమారుడైన అభిమన్యున కిచ్చి వివాహము చేసినాడు. ఈయన మహాభారతయుద్ధములో ఉత్తరుడు, శ్వేతుడు, శంఖుడు అను తన ముగ్గురు కుమారు లతో కూడ చనిపోయెను.

3. ద్రుపదుడు :—ఈయన మహారథుడు. పాంచాల దేశ ప్రభువైన 'పృషత్' అను రాజుయొక్క కుమారుడు.

రెండవశ్లోక వ్యాఖ్యానములో 'ద్రుపదపుత్రేణ' అను సందర్భములో ఉటంకింపబడిన ద్రుపదుడే ఈయన. ఈయన తండ్రికిని, భరద్వాజమునికిని చాల స్నేహము. ద్రుపదుడు చిన్నతనములో తనతండ్రి స్నేహితుడైన భరద్వాజుని ఆశ్రమములోనే యుండి, భరద్వాజుని కుమారుడైన ద్రోణునితో కూడ చదువుకొనుచుండువాడు. ఈ ఇద్దరికినీ కూడ గాఢ స్నేహము కుదిరినది. కొంతకాలమునకు పృషత్తు చనిపోగా, ద్రుపదుడు సింహాసనమెక్కెను. ఇట్లు చాలకాలము గడచిపోయినది. తరువాత ఒకప్పుడు పిల్లవాని పాలకొరకు ఆవు కావలసివచ్చినది ద్రోణునికి. తన బాల్యస్నేహితుడున్నాడుగదాయని ద్రోణుడు ద్రుపదుని సన్నిధికి పోయి తన మిత్రత్వము చెప్పుకొనెను. రాజ్యమదాంధతతో ఉన్న ద్రుపదునికి, ఒక పేదపారుడు వచ్చి తనకు మిత్రుడనని చెప్పుకొనుట అవమానముగా తోచినది. అవమానించి పలికినాడు. ద్రోణునకు హృదయములో చాల కష్టము తోచినది. అది హృదయములో పనిచేయుచుండగా వెళ్ళిపోయినాడు. చివరికి ద్వేషాగ్నిగా పరిణమించినది. ఎట్లైనను ప్రతిక్రియ చేయవలయునని సమయముకొరకు ఎదురుచూచుచుండెను. కౌరవులకును, పాండవులకును ధనుర్విద్యాగురువై, గురుదక్షిణ నివ్వ వారుకోరినప్పుడు 'ద్రుపదునిపట్టి కట్టితెచ్చి నాముందర నుంచవలయును. ఇదియే నాకు గురుదక్షిణ' అని ద్రోణుడు కోరెను. దానికి కౌరవులలో ఒక్కడును సమర్థుడు కాడాయె. చివరకు అర్జునుడు వెళ్ళి, ద్రుపదుని రథమునకుకట్టి, తెచ్చి ఆచార్యునిమ్రోలనుంచెను. అది చూచి ద్రోణుడు తన కోపము తీరునట్లు పలికి, చివరకు

విడిచిపుచ్చెను. ద్రుపదుడు ఇది తనకు భరించరాని పరిభవంబుగా నుండుటచే, బ్రాహ్మణులను ఆశ్రయించి, ద్రోణుని చంపు పుత్త్రుడును ఇట్టిమహాబాహుబలశాలి, అస్త్రవిద్యానిపుణుడు నైన అర్జునునికి పత్నికాగల కుమార్తెయును కావలయునని యజ్ఞముచేసెను. ఆ యజ్ఞకుండమునందు, ధృష్టద్యుమ్నుడను కుమారుడును, ద్రౌపది అను కుమార్తెయును లభించిరి. ఈ ద్రౌపదికే 'కృష్ణ' యనియును, 'యాజ్ఞసేని' యనియును నామములు ప్రసిద్ధములై యుండెను. స్వయంవరములో ద్రౌపదిని గెలుచుకొని పాండవులు వివాహము చేసికొనిరి. ఈ ద్రుపదరాజు గొప్పశూరుడు, వీరుడు, మహారథుడు. మహాభారత యుద్ధములో ద్రోణునిచే సంహరింపబడినాడు.

4. ధృష్టకేతువు:—ఇతడు చేదిదేశపురాజైనట్టియును, పాండవులవలెనే కృష్ణునకు ఒక మేనత్త కుమారుడునైన శిశుపాలుని పుత్త్రుడు. ఇతడుకూడ మహాభారతయుద్ధములో ద్రోణునిచేతనే మరణించెను. ఇతని సహోదరినే పాండవులలోని నకులుడు వివాహము చేసికొన్నట్లు శ్రీ మళయాళస్వాముల వారు అచ్చువేయించిన గీతార్థదీపికలో ఉన్నది. కాని ఆలోచింపగా అది పొసగుటలేదు. ఎందులకనగా ధర్మరాజాదులు, శిశుపాలుడు అక్కచెల్లెండ్ర కుమారులు. కావున అన్నదమ్ములగుదురు. నకుల సహదేవులు ధర్మరాజునకు సవతితమ్ములు. కాన శిశుపాలుని కూతురు నకులునకును కూతురగును. దీనిని బట్టి వివాహము నిషిద్ధము. కాన, అది పొసగదని అస్మత్ వాహిని అభిప్రాయము.

5. చేకితానుడు:—ఇతడు ఒక యాదవ వంశీయుడైన మహారథుడు. గొప్ప శౌర్యబలపరాక్రమములు కలవాడు. పాండవుల ఏడక్షౌహిణుల సేనకును ఒక్కొక్క అక్షౌహిణికి ఒక్కొక్క సేనాపతి చొప్పున ఏడుగురు సేనాపతులు గలరు. వారిలో ఇతడు ఒక సేనాపతి, మహాభారతయుద్ధములో దుర్యోధనుని చేతిలో మడిసినాడు.

6. కాశీరాజు :—ఇతడు గొప్పవీరుడు. మహారథుడు. అప్పుడు కాశీరాజ్యమును పరిపాలించుచున్నాడు. కాబట్టి ఇతనికి 'కాశీరాజు' అను పేరు ప్రసిద్ధమైయున్నది. అసలు పేరేమో సరిగా తెలియదు. ఇతడు కర్ణునిచేత మరణించినాడు.

7. పురుజిత్తు : (8) కుంతిభోజుడు:-వీరు ఇద్దరని కొంత మందియు, అసలు పేరు పురుజిత్తుడును, వంశనామము కుంతిభోజుడని కొంతమందియును చెప్పుచున్నారు. ఇద్దరనువారి మతము ప్రకారము వీరిద్దరును కుంతీదేవికి సోదరులు. ఒక్కడే అనువారల అభిప్రాయము ప్రకారముకూడ ఇతడు కుంతీసోదరుడనియే. అయితే వీరిద్దరును అన్నదమ్ములని వారును, ఒక్కడే, ఒకటి పేరు, ఒకటి విశేషణము అని వీరును. ఇంతియే భేదము. చివరికి వీరు (లేక) ఇతడు, ధర్మజ భీమార్జునులకు మేనమామలు, లేక మేనమామ అని నిర్ణయమైనది. "వీరు ఇద్దరు కాదు - ఒకడే"అని తిలక మహాశయుడు తన గీతారహస్యములో వ్రాసియున్నాడు. మహాభారతములో కర్ణపర్వములో

"కృత్వాన సుకరం కర్మ గతావైవ స్వతక్షయమ్
పురుజిత్, కుంతిభోజశ్చ మాతులౌ సవ్యసాచినః॥

అ 6 శ్లో 22.

"సంగ్రామ నిర్జితాన్ లోకాన్ గమితౌ ద్రోణసాయకైః."
అ 6 శ్లో 23.

అని ఉన్నది.

"పురుజిత్కుంతిభోజశ్చ - మాతులౌసవ్యసాచినః" పురుజిత్తు, కుంతిభోజుడుకూడ అర్జునునికి మేనమామలు అని ద్వివచనముప్రయోగింపబడియున్నది. కాబట్టి వీరు ఇద్దరనియే భారతాభిప్రాయము. "సంగ్రామ నిర్జితాన్ లోకాన్-గమితౌ ద్రోణసాయకైః" అనగా 'వీరిద్దరు ద్రోణుని బాణములచేత, యుద్ధములో చచ్చినవారికి రావలసిన పుణ్యలోకములకు పోయిరి. 'గమితౌ' అని ద్వివచనములో నుండుటచేత వీరు ఇద్దరనియే నిర్ణయించవలసి యున్నది.

కనుక వీరిద్దరును, కౌంతేయులకు మేనమామలు. మహాభారతయుద్ధములో ద్రోణునిచేత మరణించిరి.

9. శైబ్యుడు:- ఈయనను దుర్యోధనుడు, 'నరపుంగవః 'మానవులలో శ్రేష్ఠుడు' అని చెప్పినాడు. గొప్పబలము కలవాడు. వీరుడు. మహాయోద్ధ. ధర్మరాజు ఈయన కుమార్తె అయిన 'దేవికా'అను నామెను వివాహమాడినట్లు తెలియుచున్నది.

10. యుధామన్యుడు.

11. ఉత్తమౌజుడు.

ఈ ఇద్దరును అన్నదమ్ములు. పాంచాలదేశ రాజకుమారులు. మహావీరులు. శౌర్యబలపరాక్రమసంపన్నులు. వీరిరువురును పార్థునకు చక్రరక్షకులుగా నియమింపబడిరి.

"వామచక్రం యుధామన్యు రుత్తమౌజాశ్చ దక్షిణమ్
గోప్తారౌ ఫాల్గునం ప్రాప్తౌ ఫాల్గునోఽపి శిఖండినః".

(మహా భా॥భీ॥ 15-11)

అర్జునుని రథచక్రరక్షకులుగానున్నట్లు మహాభారతములో భీష్మపర్వమున కలదు. చివరకు వీరిరువురును రాత్రి సమయమున నిద్రలోనుండగా అశ్వత్థామచేత చంపబడిరి.

12. సౌభద్రుడు:-సుభద్రయొక్క కుమారుడుగనుక అభిమన్యునకు సౌభద్రుడని పేరువచ్చినది. అర్జునునిపుత్రుడు కృష్ణపరమాత్మకు మేనల్లుడు. మత్స్యదేశప్రభువైన విరటుని కుమార్తె ఉత్తర, అభిమన్యునిభార్య. ఇతడు మేనమామవద్ద శిక్షణపొంది, ధనుర్విద్యయందు మేటియై పేరుగాంచెను. అస్త్రములన్నియును తండ్రివద్దనే లభించెను. అసాధారణ వీరుడు. మహారథులకు, అతిరథులకు తలమానికము. ద్రోణాచార్యులు ఒక దినమున పద్మవ్యూహము పన్నెను. ఒక్క అర్జునునకుతప్ప ఎవరికిని ఆ వ్యూహములో జొచ్చుట తెలియదు. అర్జునుడు ఇంకొకప్రక్క చాలదూరమున యుద్ధములో తత్పరుడై యుండెను. అభిమన్యునకు జొచ్చుటమాత్రము తెలియును. మరల వచ్చుట తెలియదు. భీమునకు మాత్రము వచ్చుట తెలియును. జొచ్చుట తెలియదు. ఒకరికొకరుతోడుగా బయలుదేరినారు. మిగిలిన నకులసహదేవులు, ఇతర వీరులు సాహాయ్యముగాబయలుదేరినారు. ఆనాడు'ఒక్క అర్జునునితప్ప పాండవుల నిలుపగలవు' అని సైంధవునకు శంకరునివరమున్నది.

ఆ వరబలమున పాండవుల నిలుపుచేసినాడు. ఎంతప్రయత్నించి యును ఎవరును సైంధవు నతిక్రమించిపోలేకపోయిరి. వెన్ను వీరు వచ్చుచున్నారన్నధైర్యముతో అభిమన్యుడు అందరిని అతిక్రమించి పద్మవ్యూహములోనికి జొరబడినాడు. ఆనాటి అభిమన్యునియుద్ధము మహాశ్చర్యకరము. అతిభయంకరము. కౌరవసైన్యముల చించి చెండాడుచుండెను. అతనికార్ముకము నుండి వెడలు శరములకు శత్రుసైన్యములోనివారు చాప చుట్టలుగ కూలుచుండిరి. దిక్కుతెలియక పరుగెత్తుచుండిరి. హాహాకారములు చెలరేగి, మిన్నుముట్టుచున్నవి. కర్ణుడు దొరికినారు. దుర్యోధనుడు దొరికినాడు. దుశ్శాసనుడు దొరికినాడు. వీరాధివీరులందరును అతనిచేతి శరవాలమునకు ఎరగా దొరికినారు. కాని 'వీరినందరిని తండ్రి, పెదతండ్రులు చంపుటకు ప్రతిజ్ఞ చేసిరి'అని సారథి హెచ్చరించుటచే, 'బ్రతికి పోయినారు' అని మెడమీదచేయివేసి త్రోసివదలిపెట్టినాడు. "ఇంక ఇతనినిన్యాయ్యమని ధర్మమనిచూచిన ఇక మనయుద్ధము నేటితో సమాప్తి"అని ద్రోణునిఅంతవాడు అధర్మమైన సలహా యివ్వగా "వీరాధివీరులము, అతిరథులము, మహారథులము"అని తొడలు చరచుకుని, బీరములు పల్కిన కర్ణ, దుర్యోధన, దుశ్శాసన, అశ్వత్థామాది వీరులందరును ద్రోణుడుకూడ బాసటకాగా అధర్మముగా అభిమన్యుని చుట్టుముట్టి, వెనుకనుండి, ప్రక్కనుండియునుకూడ దొంగ యుద్ధము, కుటిలయుద్ధముచేసి, అతనిని సంహరించినారు. అప్పటికి ఉత్తర గర్భవతియైయున్నది. ఆమె గర్భమందు ఉద్భ

వించినవాడే మహాభాగవతశిఖామణి, ధర్మప్రభువు, కలిని నిగ్రహించిన ప్రభావసంపన్నుడైన పరీక్షిత్తు.

ద్రౌపదేయులు అయిదుగురు.

13. ప్రతివింధ్యుడు :—(ధర్మరాజుకుమారుడు)
14. సుతసోముడు :—(భీమునికుమారుడు)
15. శ్రుతకర్ముడు :—(అర్జునునికుమారుడు)
16. శతానీకుడు :—(నకులునికుమారుడు)
17. శ్రుత సేనుడు :—(సహదేవునికుమారుడు)

వీరు ద్రౌపదియందు కలిగిన పుత్రులు. కనుక వీరికి ద్రౌపదేయులు అని పేరువచ్చినది. వీరందరును మహారథులు. అతిరథులు. పాండవులతో సమానమైన బలపరాక్రమ సంపన్నులు. వీరిని రాత్రిసమయమున నిద్రపోవుచుండగా అశ్వత్థామ సంహరించినాడు. దుర్యోధనుడు ద్రోణాచార్యులకు పాండవుల సైన్యమునుజూపి, ఆసైన్యములోని వారందరును 'మహేష్వాసాః' గొప్పగొప్ప విండ్లు కలవారే. అందరును శూరులే. యుద్ధమునందు భీమార్జునులతో సమానులుసుమా!

అందఱును భీమార్జునులతో సమానులని భయముతో చెప్పుచున్నాడు. అదివరకు యుద్ధమురానంతవరకు యథార్థముగా తన అంతఃకరణములో 'పాండవులతో ఏ ఒక్కరితోను మనము గెలువలేము' అని తెలిసినను పైకిమాత్రముబీరములుపలికినాడు. కారణమేమనగా 'భీమార్జుననకులసహదేవు లెట్టివారలైనను, ఎంతపరాక్రమ సంపన్నులైనను ధర్మరాజు మాటను

అతిక్రమించి నడువలేరు. జూదమాడుట పెద్దలందరును కూడదని చెప్పినను, మిగిలిన నలుగు రన్నదమ్ములకును ఎంత మాత్రము ఇష్టములేకున్నను, ధర్మరాజు ఆడుటకు ఒప్పుకున్న ప్పుడు ఎవరైనను మాట్లాడగలిగినారా ? నిండుసభలో మనము ద్రౌపదిని అవమానపరచుటకు ప్రయత్నించిన సమ యమున ఎంత కోపతాపములతో ఒడలు తెలియక గంతులు వేసియును, నలుగురు తమ్ములు ధర్మరాజు ఆజ్ఞను అతిక్రమించి ఏమైనను చేయఁగలిగినారా ? ఆ సమయముకంటె మానవు నకు భరించలేని స్థితియుండునా ? అప్పుడే ఏమియును చేయ లేక ధర్మరాజు ఆజ్ఞచే కట్టుబడియున్నారు. నేడు మాత్రము ఆయన ఆజ్ఞను ఉల్లంఘించగలరా ? అది ఎట్లును జరుగదు. 'ఇక ధర్మరాజు స్థితిని జూచిన యుద్ధము చేయకుండ తమ రాజ్యమును తీసుకొనుటకు ప్రయత్నించునేగాని, ఇంత ఘోర హింసకు అతని మనస్సు ఎట్లును ఒప్పుకొనదు' అను ఒక ధైర్యముమీద ఉండి, ఎన్నైనను బీరములు పలికినాడు. అంతియకాని, శౌర్యపరాక్రమములు చూచిన, పాండవులలో ఏ ఒక్కరికిని తామందరును చాలరని బాగుగా తెలియును. ధర్మరాజు రాజసూయ యజ్ఞము చేసిన తరువాత దుర్యోధను నకు వారి ఐశ్వర్యము, ప్రతిభ, వైభవము, మయసభను చూచినది మొదలు "అది ఎట్లు హరించుటయా" అను దురాశ బాగుగా కలిగి, దురాలోచనలో మునిగియుండి, ఒక సమయ ములో మేనమామయైన శకునితో అనును.

"సీవును జూచి తట్టి సభ నేని వినంబడ దే యుగంబులన్
భూవలయంబులోన నది యపూర్వము సర్వమనోజ్ఞ మిష్టభో
గావహ మే క్రియంబడసెనయ్యమహాత్ముడు దాననేమి సం
భావిత భాగ్యుడయ్యెను బ్రభాకరతేజుడు ధర్మజుండిలన్."
(భారత. సభాపర్వం. ద్వి. అ. ౧౦౮వ పద్యము)

అనియును,
తండ్రితో

"సాగరసారవారి రుహశౌక్తిక మౌక్తిక విద్రుమద్రుమై
లాగరుచందనంబులు బ్రియంబున నిచ్చిరి తెచ్చి యున్నత
శ్రీగుణయుక్తమై బరగు సింహళ కేరళ చోళ పాండ్య దే
శాగతరాజపుత్త్రులు మహాగుణశాలి కజాతవైరికిన్."
(110వ పద్యము)

అనియును,

"హరియును గిరీటియును నొం
డొరుల కభీష్టములు సలుపుచుండుదు రంద
ఱ్ఱరువురు నేకాత్ములు జన
శరణ్యు లుత్తములు నిత్యసాంగత్యమునన్."
(112వ పద్యము)

అనియును,

"భావిపురాతనాద్యతన పార్థివలక్ష్ములు పాండవేయు ల
క్ష్మీవిభవంబుతోడ నుపమింప సమంబులుగా వశేష రా
జావళిలోన నత్యధికులైన సపత్నుల పేర్మి జూచియే
జూవె సహింపనోపక కృశుండ వివర్ణుడనైతి నెంతయున్."
(114వ పద్యము)

అనుచు,

ఏకాంతములో పాండవుల గుణాతిశయములు మొదలగు వాటిని మెచ్చుకొన్నాడు. మెచ్చుకొని సంతోషించక, అసూయతో కుమిలి కుమిలి కృశించినాడు.

ఆ రాజ్యము, ఆ వైభవము అంతయును హరించవలె నని దురూహకలిగినది. ఎట్లు హరించుట ? యుద్ధముచేసి గెలువ వలయునా ? అది చేతగాదు. ఇట్లన్నమాత్రమున దుర్యోధనుడు పిరికిపందయనిగాని, యుద్ధనైపుణ్యము, రాజనీతి తెలియనివా డనిగాని మా అభిప్రాయముగా ఎవరును పొరపడవద్దని ప్రార్థన. దుర్యోధనుడు ఇతరులతో పోల్చిన ఎంత గొప్పవాడైనను, పాండవులతో పోల్చినయెడల సూర్యునిముందు చమురుదీపమే. యుద్ధముచేయు విషయములో అతని అభిప్రాయము చూడుడు.

"భూవిదితప్రతాప పరిభూత విపక్షుడు సవ్యసాచి గాం
డీవముగొన్న భీముడు వడిన్ గదగొన్న గపల్ కృపాణ చ
ర్మావరణాదిభాసిత మహాభుజ విక్రములైన వారలన్
లావె రణంబులో మన కలంఘ్యబలాఢ్యుల నింకనోర్వగాన్"

(273వ పద్యము)

"యుద్ధములో జయించి, వారిరాజ్యము గొనుట అసంభవము.కనుక మరల జూదములోగెలిచి, వారలఅరణ్యాము లకు తోలవలయును" అని అనును. ఆ భీమార్జునులను కవలను జూచిన ఎంతభయమో ? పోనీ ఇంత భయమున్నవాడు ద్రోప

దిని సభలో కీడ్చిననాడు భీమార్జునులు రౌద్రమూర్తులై శపథములు చేసినప్పుడు దుర్యోధనుడు, కర్ణుడు, ఎంతో నిర్లక్ష్యముగా అపహాస్యము చేయుదురు. ద్రౌపదిని తన యంకమెక్కవలసినదని తొడచరచుకొని చూపును దుర్యోధనుడు. ఇట్టిసమయములో భీముడు రౌద్రమూర్తియై రెండు శపథములు చేయును. మొదట దుశ్శాసనుడు బట్టలు ఒలుచుచున్నప్పుడు

"కురువృద్ధుల్ గురువృద్ధబాంధవు లనేకుల్ సూచుచుండన్ మదో
ద్ధురుడై ద్రౌపది నిట్లుచేసిన ఖలున్ దుశ్శాసనున్ లోక భీ
కర లీలన్ వధియించి తద్విపుల వక్షశ్శైల రక్తౌఘ ని
ర్ఝర ముర్వీపతి చూచుచుండ నని నాస్వాదింతు నుగ్రాకృతిన్"

అనియును,

దుర్యోధనుడు ద్రౌపదికి తన తొడలు చరచుకొని సంజ్ఞ చేసినప్పుడు,

"ధారుణి రాజ్యసంపద మదంబున గోమలి కృష్ణజూచి రం
భోరు నిజోరు దేశమున నుండగ బిల్చిన యుద్ధురాత్ము దు
ర్వార మదీయ బాహు పరివర్తిత చండ గదాభిఘాత భ
గ్నోరు తరోరు జేయుదు సుయోధను నుగ్రరణాంతరంబునన్."

అనియును శపథము చేయును. నిజముగా అప్పుడు ధర్మరాజు ఆజ్ఞయే అడ్డులేకపోయిన పార్థుని గాండీవమునుండి వెలువడు ఒక్కబాణాగ్ని ధార్తరాష్ట్రకుల సాగరము నింకించదే దుర్యోధనాది సోదర పర్వతశతమును భీమసేనుని ఒక్క గదాఘాతము పిండిపిండి చేయదే! దుర్యోధనాదుల ఆయుశ్శేషము ఇంతకు మిగిలియుండుటచే, ధర్మరాజుయొక్క ఆజ్ఞాపాశంబున

బంధింపబడి, భీమార్జున సింహములు రౌద్రావేశమున గర్జించి, అణగి మణగి పడి ఉండవలసివచ్చినది. ఇట్టి మహా సంకట సమయములోనే ధర్మరాజు 'శాంతము, శాంతము' అనుచు సింహచతుష్టమును గుప్పిలిలోనుంచుకొని శాంతింప జేసినవాడు, క్షుద్రమైన రాజ్యభోగముల కొరకు ఇంత మహాఘోరమైన హింసాకాండకు ఓర్చి, యుద్ధముసేయునా ? చేయడు అని దుర్యోధనుని నిశ్చయము. కనుక ఎటులను యుద్ధము సాగదనుకొన్నప్పుడు ఎన్నిబీరములు పలికిననేమి ? లోపల మాత్రము, ఈ నాలుగు సింహములలో ఏ ఒక్క సింహమును వదలినను, "గొప్పఆకలియంటలోనున్న సింహమును లేళ్ళ గుంపుమీదకు వదలినయెడల లేళ్ళపని ఏమౌనో మనపని కూడ నంతియ" యని తెలియుటచేత భయమున్నది. అయినను వదలరు అని ధైర్యము. ఇప్పుడు తానొకటి తలచిన ఇంకొకటి అయినది. జరుగదు అనుకొన్న యుద్ధము నెత్తిమీదకు వచ్చినది. పాండవులతో తూచునప్పుడు దుర్యోధనుని ఇట్లు వర్ణి వేయుచున్నాము కాని, పాండవులను వేరుగా ఉంచిన, దుర్యోధనుడు సామాన్యుడా ! మరణమును కోరువాడు కాకపోయినను, దురభిమానికదా ! చివరకు గత్యంతరము లేకపోయిన చావనైన చచ్చునుగాని రాజ్యమిచ్చునా ? సాధ్యమైనంతవరకు చావకుండ నుండుటకును, రాజ్యము ఈయకుండ నుండుటకును అవకాశములు వెదకును. యుద్ధము తప్పని సరియై, సంధికి ఒడంబడి రాజ్యము ఇచ్చుటయా, చచ్చుటయా ? – ఈ రెంటిలో ఏదియో ఒకటి ఎన్నుకొమ్మనిన

మాత్రము ఆ దురభిమాని చచ్చుటకే ఒప్పుకొనునుగాని, సంధికిమాత్రము ఒప్పుకొనడు. దురభిమాన ముండవలయునే గాని, అభిమానము వదలుకోవలసివచ్చినయెడల చావుకు జంకక నూతిలో దూకి చనిపోవు అబలలు ఎంతమందిలేరు? కాబట్టి "దుర్యోధనునికి భయమే ఉన్నచో సంధికే ఒడంబడు వాడు. అది జరుగలేదు. కనుక భయమున్నదని ఊహించుటకు వీలులేదు" అన్న శంకరానందుల అభిప్రాయము అంత సమంజసముగాలేదు. భయములేదు అనుటకు 'సంధికి ఒప్పుకొనకపోవుట' యన్న ఈ ఒక్క కారణము చాలదు. పాండవ సైన్యమును జూచి భయపడియే ద్రోణాచార్యుల వద్దకు పోయినట్లూహించుటకు ఇంకొక కారణముకూడ కలదు. మూడవశ్లోకములో దుర్యోధనుడు చెప్పునప్పుడు "మహతీం చమూం" అని గొప్పసైన్యముగా వర్ణించును. ఆ సైన్యము, వ్యూహముగ పన్నిన ఆ నైపుణ్యము జూచునప్పటికే భయముతో చిత్తము చలించినది. ఆ సైన్యమును రక్షించుకొనుచు, గద చేబూని మహాభయంకరముగా రౌద్రముచే బుసలు కొట్టుచు "ఎప్పుడు శత్రుసైన్యముమీదపడి నెత్తురు త్రాగుదుమా" అన్నట్లు భీమన్న నిలబడియున్నాడు. వేసవిలో మధ్యాహ్నమార్తాండునివలె తేరిచూడరాక గాండీవమును ధరించి ఒకప్రక్క అర్జునుడు కనుపడుచున్నాడు. ఇక వీరిని చూచునప్పటికి పుట్టిన భయముతో ఆ సైన్యము లోని అందరును భీమార్జునులవలె భయంకరముగా తోచు చున్నారు. కనుకనే 'భీమార్జునసమా యుధి' అనినాడు

కొంతమంది వీరుల పేర్లను చెప్పి 'ఇంతఎందుకు ఆచార్యా ఆ సైన్యములో' ఉన్నవారందరును మహారథులే. ఒక్కరును తక్కువవారు లేరు' అను భావముతో "సర్వఏవ మహారథాః" అని చెప్పుచున్నాడు. ఇక్కడ దుర్యోధనుడు 'భీమార్జున సమా యుధి' అని, ప్రయోగములో 'యుధి' యుద్ధమునందు అను పదము ఉపయోగించినాడు. అనగా ఉన్న వీరులందరును భీమార్జునులతో దేనిలో సమానులు ? ఇప్పుడు దుర్యోధనునకు కావలసినది సైన్యములోని వారందరు యుద్ధముచేయుటలో భీమార్జునులతో సమానమైన వీరత్వము. పరాక్రమము, శౌర్యము, బలము కలవారని భావమేగాని, అన్నివిధములను అనగా జ్ఞానభక్తి వైరాగ్యములలోగాని, అందచందములలోగాని, ఐశ్వర్యము వైభవములలోగాని కాదు. మిగిలిన స్వభావములు గుణములలోగాని కాదు. యుద్ధమునందు మాత్రమే సమానత్వము అని అతని భావము.

అవతారిక :—

ఇట్లు పాండవ బలములోని కొంతమంది వీరులను వర్ణించి చెప్పి, ఇప్పుడు ఇంక తన సేనలోని ముఖ్యమైన వీరులను గురించి చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ అస్మాకంతు విశిష్టాయే
తాన్నిబోధ ద్విజోత్తమ !
నాయకా మమ సైన్యస్య
సంజ్ఞార్థం తాన్ బ్రవీమి తే ॥ 7

ప. వి :— అస్మాకం, తు, విశిష్టాః, యే, తాన్, నిబోధ, ద్విజోత్తమ, నాయకాః, మమ, సైన్యస్య, సంజ్ఞార్థం, తాన్, బ్రవీమి, తే.

టీక :—

ద్విజోత్తమ ! = విప్రశ్రేష్ఠా !
యే = ఏవరు,
అస్మాకం = మనకు,
విశిష్టాః = ముఖ్యులో,
మమ = నాయొక్క,
సైన్యస్య = సైన్యమునకు,
నాయకాః = నాయకులో,
తాన్ = వారలనుగూర్చి,
తే = నీకు,
సంజ్ఞార్థం = తెలియుటకు,
బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను,
నిబోధ = తెలిసికొనుము.

తా. ఓ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠా ! మన సైన్యములోని ప్రధానవీరులను మీరు తెలిసికొనుడు. మీకు తెలియుటకై మన సైన్యములోని నాయకులను చెప్పుచున్నాను.

అమృతవాహిని :—

ఓ ద్విజోత్తమా ! పాండవుల సైన్యములోని వీరులను చెప్పియున్నాను. వింటివిగదా ! ఇదిగో ! మన సైన్యములోని వారలనుకూడ కొంతమంది నాయకులను మీకు తెలియుటకై చెప్పుచున్నాను- వినవలసినది. 'విశిష్టాయే' అనుటచేత 'మన సైన్యమున ఉన్నవారిలో శ్రేష్ఠులను చెప్పుచున్నాను' అను

భావము స్ఫురించుచున్నది. ఈశ్లోకములో 'తు' ప్రయోగము చేత, 'అస్మాకంతు' మనసైన్యములోకూడ అని అర్థము. 'తు' 'కూడ'అనునర్థములో ప్రయోగించబడినది. 'మనసైన్యములో కూడ' అనుటచేత 'మీకింతవరకు పాండవ సైన్యములోని మహావీరులను చెప్పియున్నాను. అంతమాత్రమున మన సైన్యములో లేరని అభిప్రాయముకాదు. మన సైన్యములో కూడ అందరు వీరులే!' అని దుర్యోధనుని అభిప్రాయము కావచ్చును. లేక "పాండవుల సైన్యములో మహావీరులను చెప్పితిని. మన సైన్యములోకూడ చెప్పెదను వినుడు" అను అభిప్రాయము కావచ్చును. ఆ 'తు' అనుదానిని అటు, ఇటు కూడ చెప్పవచ్చును. ఈ రెండు అభిప్రాయము లలో, రెండవదే దుర్యోధనుని అభిప్రాయమయి ఉండ వచ్చును. ఎందువలన అనగా పాండవుల సైన్యమును గూర్చి చెప్పునప్పుడు పాండవుల సేనలోని శ్రేష్ఠులను చెప్పెద ననకుండ "అత్రశూరాః" ఆ సేనలో శూరులు అని ప్రారంభించి, "సర్వ ఏవ మహారథాః" అనగా అక్కడ సర్వులును మహా రథులే అనుటచేతను, ఇక్కడ 'మనసేనలోని శ్రేష్ఠులను చెప్పెదను' అని ప్రారంభించి తరువాతి రెండు శ్లోకములలో కొంతమంది పేర్లుచెప్పి, "అన్యేచ బహవశ్శూరాః" ఈ చెప్పిన వారు కాక ఇంకను చాలమంది శూరులు కలరుఅని అనుటచేతను మన సేవలోని అందరును శూరులు అన్న భావము దుర్యోధనునికి కలుగుటలేదు. లేకున్న "బహవశ్శూరాః" చాలమందిశూరులు అనుట ఎందుకు? "సర్వఏవశూరాః" అనువాడే. అయితే

"సర్వే యుద్ధవిశారదాః" 'అందరు యుద్ధవిశారదులే' అని అనలేదా అనవచ్చును. కాని ఈ "సర్వే" అన్నది సైన్యము లోని అందరికి వర్తించదు. పైన 'బహవశ్శూరాః' అని ఉండుటచేత 'ఏ' చాలమంది శూరులు ఉన్నారు అని అన్నాడో, వారందరును యుద్ధ విశారదులు అన్న అర్థమునే తీసికోవలయును. పోనీ ఇంతమంది ఉన్నప్పటికిని "త్యక్తజీవితాః" జీవితమును వదలిపెట్టినవారిని అర్థము. అనగా భావము. ప్రాణములు త్యజించినవారని. అనగా నాకొరకై ప్రాణములు కూడ వదలిపెట్టుటకు సిద్ధముగా నున్నారని భావము తీసికొనవచ్చును. లేదా, ప్రాణములు వదలిపెట్టినవారని తీసికొనవచ్చును. విశ్వరూపసందర్శన యోగములో కూడ కృష్ణపరమాత్మ "మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ" 'వీరందరును నాచేత ఇంతకుముందే చంపబడినవారు' అని చెప్పియున్నాడు. అయితే కృష్ణుడు అనుటలో భావము వేరు, దుర్యోధనుడు అనుటలో భావము వేరు. "ఎట్లును చచ్చెడివారే" అని దుర్యోధనుని భావము. ఎందువలనననిన ద్రోణాచార్యులు పాండవపక్షపాతి.పాండవులను చూచడు. అంతియకాక పాండవులకే జయముచేకూరుననియును, చేకూరవలయుననియును, ధర్మరాజే రాజ్యమేలవలయు నని యును, బలమైన అభిమానము కలవాడు. తనదగ్గర విద్య చెప్పించుకొన్న శిష్యులని అభిమానముతప్ప కౌరవులయందు గాని, పాండవులయందుగాని, ఇంకొక అభిమానము ఉండుటకు కారణములేదు. ఎందువలనననగా ద్రోణాచార్యులకు వీరిలో

ఎవరితోను దేహసంబంధమైన బాంధవ్యము లేదు. ఆ బాంధవ్యమున్నచో దుష్టుడైనను తన కుమారుడనియో, ఎవరనియో అభిమానము, మమకారము ఉండి ఉండెడిది ధృతరాష్ట్రునికి వలె, అది లేదు. ఈఉన్న అభిమానమైనను 'కేవలము ధర్మాత్ములు, మంచివారు, కష్టములు పడుచున్నారు' అనెడి కారణముచేత పాండవులయందు గాఢముగాయున్నది. దేహసంబంధము లేనప్పుడు ఇంక దుర్యోధనునియందు ఆయనకు అభిమానము ఉండుటకు కారణమేమున్నది? ఇంక దుష్టుడని ద్వేషముకూడ నున్నది. అయితే పాండవులవైపు ఎందుకు వెళ్ళలేదు? కొంతమంది "దుర్యోధనుని ఉప్పుతినుచుండుటచేత వెళ్ళలేకపోయినాడు" అందురు. "రాజ్యము దుర్యోధనునిదికాదు. ధర్మరాజుదే. దుర్యోధనుడు అన్యాయ్యముగా లాగుకొనినాడు" అని అభిప్రాయముకల ద్రోణాచార్యులకు దుర్యోధనుని ఉప్పు తినుచున్నామనెడి భావము ఉండదు. అయిన ఎందులకున్నాడు? చాలకాలమునుంచి పాంచాలురు మొదలైనవారిమీద బాగా ద్వేషమున్నది ద్రోణాచార్యులకు. ఎవరైతే ద్రోణాచార్యులకు ప్రబలశత్రువులో, ఎవరిని ద్రోణాచార్యులు సర్వనాశనము చేయవలెనని ఎప్పటినుంచియో సమయముకొరకు ఎదురు చూచుచున్నాడో, ఆపాంచాలురు మొదలైనవారికిని పాండవులకును బలమైన సంబంధములు ఏర్పడియున్నవి. కాబట్టి వారందరును పాండవులవైపు వచ్చెదరు. వారిని సంహరించుటకు ఈయన దుర్యోధనుని పక్షమున ఉండినగాని వీలులేదు. ఆ అభిప్రాయముతో పాండవుల పక్షమున వెళ్ళలేదు. అయినను

పాండవులకు జయము చేకూరవలయునని మాత్రము బలమైన అభిప్రాయము కలదు. తమ శత్రుసంహారము మాత్రము జరిగిన, దానికి అడ్డములేనంతలో పాండవులకు ఆయన చేయగల సాహాయ్యమంతయును చేయుటకు సిద్ధముగానున్నాడు. ఇది దుర్యోధనునికి తెలియును. తాను చచ్చు నుపాయముకూడ ధర్మరాజునకు చెప్పియున్నాడు. అందుచేత, ఇక ద్రోణాచార్యులు ఇప్పుడుకాకపోయిన రేపైనను చచ్చువాడే. భీష్ముడుకూడ తనవధోపాయము చెప్పుటకు "ఇప్పుడుకాదు. ఇంకొకసారి రమ్ము, చెప్పెదను" అని వాగ్దానమిచ్చియున్నాడు. అందువల్ల ఆయన కూడ చచ్చినట్లే. కర్ణుడున్నాడనిన, ఇతడు మహావీరుడును, మహారథుడును అయినప్పటికి, అతని అస్త్రవిద్య సమయమునకు ఉపయోగపడకుండ మరచిపోవునట్లు పరశురాముని శాపమున్నది. పైకి చెప్పకపోయినను, అభిమానముతో, మోహముతో సరిగా విచారించుకొనలేకపోయినను, ఇప్పుడు సమయము వచ్చినది-యుద్ధమువచ్చి నెత్తిమీదపడినది - ఇప్పుడు ఆలోచించుకొనిచూచుకొన్నచో కర్ణునకు అర్జుననకుగల తేడా దుర్యోధనునికి మాత్రము తెలియదా ? ఉత్తరగోగ్రహణ సమయములో ఈ భీష్ముడు, ఈ ద్రోణుడు, ఈ కర్ణుడు లేరా ? చతురంగబలసమేతముగా వెళ్ళలేదా ? ఎదురువచ్చిన అర్జునుడు ఏకాకిగా, వెంట చక్రరక్షకులైననూ లేక, సారథ్యములో ఎంతగొప్ప నైపుణ్యమున్నను ధైర్యసాహసములలో శత్రుసైన్యమును చూడగనే రథముదిగి పరుగెత్తువాడు, భీష్మాదివీరులు చేయు సింహనాదములను విననప్పటికే

మాటిమాటికి మూర్ఛ చెందువాడు - ఉత్తరుడు సారథి. ఇటు వీరితో యుద్ధముచేయుచు, అటు గోవులను మరల్చుకొనుచు విజయము సాధించికొనిపోలేదా విజయుడు ? అప్పుడు ఘోష యాత్రలో తనను గంధర్వులు కట్టి తీసికొనుపోవు సమయములో పిక్కబలము చూపించిన దీ కర్ణుడేగదా ! అప్పుడు భీమార్జునులుకదా వచ్చి విడిపించినవారు! ఇట్లు చూచుకొనినచో దుర్యోధనునికి మాత్రము తెలియదా కర్ణార్జునులలో నున్న వాసి! కనుక భయము కలుగక ఏమౌను? కర్ణునకు యుద్ధములో అసలు సమయము వచ్చునప్పటికి రథము క్రుంగిపోవునని ఒక శాపము కలదు. ఇవన్నియును తెలియును. కనుక ఇతడుకూడ త్యక్తజీవితుడే. ఇట్లు ఆలోచించుకొని, 'మన సైన్యములోని శ్రేష్ఠులను చెప్పెదను. ఆ శ్రేష్ఠులస్థితి ఇటులున్న మనకు జయ మెట్లు కలుగగలదు?' అని దుర్యోధనుని భావము.

అవతారిక :—

పై శ్లోకములో మన సైన్యములోని శ్రేష్ఠులను చెప్పెదను వినుమని, ఇప్పుడు రెండుశ్లోకములలో వీరులను చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ భవాన్ భీష్మశ్చ కర్ణశ్చ
కృపశ్చ సమితింజయః।
అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ
సౌమదత్తి స్తథైవచ ॥ ౮

ప. వి:—భవాన్, భీష్మః, చ, కర్ణః, చ, కృపః, చ, సమితింజయః, అశ్వత్థామా, వికర్ణః, చ, సౌమదత్తిః, తథా, ఏవ, చ.

శ్లో॥ అన్యేచ బహవ శ్శూరా
మదర్థే త్యక్త జీవితాః।
నానాశస్త్ర ప్రహరణా
స్సర్వే యుద్ధ విశారదాః ॥

ప. వి :—అన్యే, చ, బహవః, శూరాః, మదర్థే, త్యక్తజీవితాః, నానాశస్త్రప్రహరణాః, సర్వే, యుద్ధవిశారదాః.

టీక :—

భవాన్ = తమరును,
భీష్మః + చ = భీష్మాచార్యులును,
కర్ణః + చ = కర్ణుడును,
సమితింజయః = రణమున జయము గాంచుట స్వభావముగా గలిగిన,
కృపః + చ = కృపాచార్యులును,
అశ్వత్థామా = అశ్వత్థామయును,
వికర్ణః + చ = వికర్ణుడును,
సౌమదత్తిః = సోమదత్తుని కుమారుడైన భూరిశ్రవుడును,
తథా + ఏవ + చ = అట్లే,
మదర్థే = నా ప్రయోజనము కొరకు,
త్యక్తజీవితాః = విడువబడిన జీవితాశ గలవారు,
అన్యే + చ = పైన పేర్కొనబడినవారుగాక ఇతరులును,

బహవః = చాలమంది,
శూరాః = శూరులు (సంతి = కలరు.)
సర్వే = (వారు) ఎల్లరును,
నానాశస్త్రప్రహరణాః = అనేకవిధములగు శస్త్ర ప్రయోగ కుశలురును,
యుద్ధవిశారదాః = యుద్ధమునందు నేర్పరులును.

తా. తమరు (ద్రోణాచార్యులు), భీష్ముడు, కర్ణుడు యుద్ధమునందు విజయమునే సాధించు కృపాచార్యులు, అశ్వత్థామ, వికర్ణుడు, సౌమదత్తి-అనగా సోమదత్తుని కుమారుడు భూరిశ్రవుడు, ఇంతే కాక నా కొరకు ప్రాణములుకూడ లెక్కచేయక యుద్ధమునకు వచ్చిన వీరులు చాలమంది యున్నారు. వీరందరునుకూడ అనేక శస్త్రాస్త్రములతో వచ్చియున్నారు. అందరును యుద్ధము చేయుటలో మంచినైపుణ్యము కలవారే. ౮, ౯

అమృత వాహిని :—

1. ద్రోణాచార్యులు : భరద్వాజమహర్షి కుమారుడు. ఈయన, మహర్షి అగ్నివేశ్యుని దగ్గరను, పరశురాముని దగ్గరను సమస్తమైన అస్త్రములను, శస్త్రములను సరహస్యముగా ఉపదేశము నందినవాడు. వేదవేదాంగములు కూడ సాంగోపాంగముగా తెలిసినవాడు. గొప్ప తపశ్శాలి. ధనుర్వేదము సంపూర్ణముగా తెలిసినవాడు. శస్త్రాస్త్రముల యొక్క మర్మములన్నియును బాగుగ నెరిగినవాడు. యుద్ధకళయందు సాటిలేని మేటి. అతిసాహసి. మహారథుడు. ఇతని చేతిలో ఆయుధమున్నంతవరకు దేవ దానవ మానవ సంఘములలో ఎవరును ఈతనిని జయింపలేరు, అజేయుడు,

కృపాచార్యుల సహోదరి ఈయనధర్మపత్ని. ఆమె పేరు కృపి. శరద్వంతమహర్షి కుమార్తె. అశ్వత్థామ ఈ ద్రోణాచార్యుల కుమారుడే. ఈ ద్రోణాచార్యులను గురించి నాల్గవశ్లోక వ్యాఖ్యానములో కొంతచూడనగును. మహా భారత యుద్ధములో ఈయన చూపిన బలపరాక్రమములు, సాహసము ఆశ్చర్యకరములైనవి. సింహము లేళ్ళగుంపుమీదపడి చెండాడినట్లే. చివరకు అశ్వత్థామ మరణించినట్లు భ్రమ మూలకమైన ఒక సమాచారము విని అస్త్రసన్న్యాసముచేసి, ధ్యానమగ్నుడై యుండగా ధృష్టద్యుమ్నుడు ఒక పదనైన కత్తితో తల నరకినాడు. ఆయన శరీరమునుండి ఒక కాంతి పుంజము ఆకాశమంతను ప్రకాశింపజేయుచు పైకిపోయినది. ఇక్కడ ఒక సందేహము వ్యాపించి యున్నది. చాలమంది, ద్రోణాచార్యులు ప్రాణములు విడిచిపెట్టిన తరువాత ధృష్టద్యుమ్నుడు ఆయనయొక్క తలనరకినాడని అనుచున్నారు.

కాని అట్లు జరుగలేదు. ప్రాణములు పోయిన తరువాత నరకిన యెడల, అతడు యజ్ఞకుండమునుండి పుట్టుట, అతని చేతిలో ద్రోణునికి మరణముండునట్లు వరముండుట వృథయేగదా!

యుద్ధప్రారంభములో ధర్మరాజు పాదచారియై భీష్ముని వద్దకును, ద్రోణునివద్దకును పోయి ఆశీర్వాదములను బడసి, 'మీవధకు ఉపాయము చెప్పవలయు'నని ప్రార్థింపగా, ద్రోణుడు "నేను అత్యంతమైన కీడును సూచించువార్త వింటినేని అస్త్ర సన్న్యాసముచేసి ప్రాయోపవేశమునుందును. అప్పుడు శత్రువు

నన్ను చంపుటకు అదను దొరకును" అని చెప్పినాడు. ఆయన ఎంత యోగియైనను సమాధిలో నుండగలడుగాని, కూర్చుండగనే ప్రాణములుపోవు. ద్రోణునికి స్వచ్ఛందమరణము లేదు. కనుక అస్త్రములు వదలిపెట్టి, ప్రాయోపవేశమున నున్న వానిని చంపుట శవమును నరకినట్లే. కాని, ఏమి జరిగినదో చెప్పికొనవలయునని మాత్రము, సమాధినిష్ఠుడై, ప్రాయోపవేశములోనున్న ద్రోణుని ధృష్టద్యుమ్నుడు చంపినాడు. ప్రాణము పోయినతరువాత మాత్రము కాదని మా అభిప్రాయము. ప్రతిపక్షములలోఉన్నను ద్రోణాచార్యులకు పాండవుల యందు అపారమైన ప్రేమాభిమానములున్నవి. పాండవులకు ద్రోణాచార్యులమీద అపారమైన భక్తిగౌరవ విశ్వాసము లున్నవి. ఆ కారణమున అట్లు ధృష్టద్యుమ్నునిచే ద్రోణాచార్యులకు చావు విధినిర్ణయమై యున్నప్పటికిని, అది తెలిసినవారు కూడ తాత్కాలిక సానుభూతికి లోబడిపోయి "చంపకు, చంపకు" అనిగాని, "దుష్టుడా! చనిపోయిన తరువాత తలనరకినావా!" అనిగాని పలుకుదురు. తాత్కాలికోద్రేకములకు పాల్పడుదురు. అంతేగాని, విధినిర్ణయము ఆలోచించినచో, ధృష్టద్యుమ్నుని చేతిలోనే ద్రోణాచార్యులకు మరణమునన్నట్లు గోచరమగును. కనుక ప్రాణముండగా నరకినాడుగాని, ప్రాణము పోయినతరువాతమాత్రముకాదు అని మా నిర్ణయము.

2. భీష్ముడు : ఈయన శంతను మహారాజు కుమారుడు. ఈ శంతను మహారాజు తన యౌవనకాలములో

వేటకు వెళ్ళి, గంగానదీసమీపమున సంచరించుచుండగా, సకలలోకసుందరియగు ఒక యువతి ఆ సమీపమున విలాసముగా తిరుగుచుండుటగని, మోహించి, దగ్గరకుపోయి, సకలసమాచారములు తెలిసికొని, 'నాకు భార్యగా ఉండవలసినది' అని అర్థించి వేడినాడు. ఆయమ, పరమపావని గంగాభవాని. మానవరూపముతో సంచరించుచు ఈ రాజుగారిదృష్టిపథమున బడినది. రాజుకోరిక మన్నించినది ఒక షరతుమీద. తనకు పుట్టిన కొడుకులను తన ఇష్టమువచ్చినట్లు చేసికొనుటకు అధికారముండవలయును. ఆ నిర్ణయమునకు రాజు ఒప్పనినాడు, ఆ రోజుతో ఆమె వెళ్ళిపోవును. ఆ నిర్ణయమునకు రాజు సరేనని ఆనందముతో అంగీకరించినాడు. తరువాత కొంతకాలమునకు వరుసగా ఏడుగురు కొడుకులు కలిగిరి. పుట్టినవారిని పుట్టినట్లు ఒక్కొక్కరినే ఆమె గంగానదిపాలుచేసెడిది. శంతనునకు ఇష్టములేకున్నను ఆమెయందలి మోహముచే అంగీకరించి ఊరకొనెడివాడు. అట్లు ఏడుగురుకొడుకులు అయినతరువాత ఎనిమిదవకుమారుడు కలిగినాడు. అతనినికూడ తీసికొనిపోవుచుండగా, అడ్డమువచ్చి "ఈఒక్కకుమారునైనను ఉంచవలసినది" అని ప్రార్థించినాడు. సరేనని, ఆమె "ఇక మనకు సంబంధము తీరిపోయినది" అనిచెప్పి వెళ్ళిపోయినది. ఆ మిగిలిన కుమారుడే ఈభీష్ముడు. గంగాపుత్త్రుడుగనుక 'గాంగేయుడు' అనికూడ అందురు. అసలు మొదటినామము 'దేవవ్రతుడు.' తరువాత కొంతకాలమునకు ఒకనాడు శంతనుడు గంగానది సమీపమున పడవను నడపుచున్న ఒక యువతినిగని.

మోహించి, తనను వివాహమాడ ప్రార్థించెను. ఆమె "నా తండ్రి దాశరాజు ఇష్టప్రకారము జరుగవలసినదే" అని సమాధానము చెప్పెను. దాశరాజునడుగగా "ఈమె గర్భమందుపుట్టిన బిడ్డనికి రాజ్యాధికారము ఇవ్వవలయును" అని కోరెను. దానికి "గాంగేయుడు పెద్దవాడుండగా చిన్నవాని కెట్లు ఇచ్చుట?" అని, ఏమియును చెప్పక శంతనుడు తిరిగివచ్చి ఆమెయందలి మోహముచే తిండికూడ మాని కృశించుచుండెను. అది కనిపెట్టి గాంగేయుడు దాశరాజువద్దకు వెళ్ళి, "ఈమెగర్భవాసమందు పుట్టిన బిడ్డకే రాజ్యాధికారము రాగలదు. నేను ఆ అధికారమును వదలుకొనుచున్నాను" అని ప్రతిజ్ఞచేసెను. దానికి దాశరాజు సంతసించి "నీ పితృభక్తికి, త్యాగమునకు మెచ్చుకొనినాను. కాని నీకు పుట్టిన బిడ్డలు ఊరకొందురా? మరల ఇది యొక తగాదాకు కారణము కాదా?" అనిన, దానికి గాంగేయుడు "నేను వివాహమే చేసికొనను. జీవితమంతయును పవిత్రబ్రహ్మచర్యదీక్షతో నుండెదను"అని భీష్మప్రతిజ్ఞ చేసెను. దానికి సర్వులు ఆనందించి ప్రశంసించిరి. దేవతలు సంతోషముతో "భీష్ముడవు" అనిరి. అప్పటినుండి 'భీష్ముడు' అను నామము ప్రసిద్ధమయ్యెను. తన కొరకై, మానవులనేకాదు దేవతలనుసైతము లోభపెట్టి చిత్తక్షోభము కలుగజేసెడి రాజ్యసుఖమును, అంతకు మించిన స్త్రీసుఖమును వదలిపెట్టుటచేత, తండ్రి సంతోషించి "నీకు ఇష్టములేకుండ మృత్యువు నీదరికి రాదు" అని స్వచ్ఛంద మరణమును వరముగా ప్రసాదించెను. ఈయన ఆబాల్య

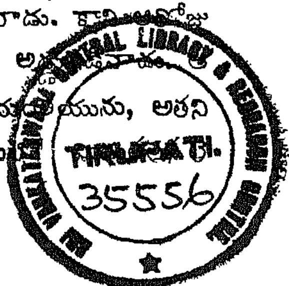
బ్రహ్మచర్యదీక్షాపరుడు. మహాతేజస్వి. శస్త్రములయందును, శాస్త్రములయందును కూడ అపారమైన ప్రజ్ఞావిశేషములు కలవాడు. మహాజ్ఞాని. ఈయనయందు సకలసద్గుణములు ప్రకాశించుచుండెడివి. శౌర్యము, ధైర్యము, వీర్యము, త్యాగము, తితిక్ష, క్షమ, దయ, సత్యము, అహింస, శమము, దమము, సంతోషము, శాంతి, ఔదార్యము, స్పష్టముగా చెప్పాట, సాహసము, జ్ఞానము, విజ్ఞానము, మాతాపితృభక్తి, గురు, వృద్ధసేవనము మొదలైన గుణములు ఈయనయందు పూర్ణముగా వికసించినవి. కృష్ణపరమాత్మయందలి భక్తిచే ఈయన జీవితమే పావనమైనది. కృష్ణుని స్వరూపము, తత్త్వము పూర్తిగా తెలిసినవాడు. కృష్ణునియం దీయనకున్న భక్తి,శ్రద్ధ, నిష్ఠ అపారము. భారతయుద్ధములో ఈయనను ఎదిరించగల వీరుడు ఒక్కడును లేడన్నచో అతిశయోక్తికాదు. ఈయన దుర్యోధనునివద్ద ఒక ప్రతిజ్ఞ చేసినాడు. "నేను పాండవులను ఎవరిని, ఎప్పుడును, ఎట్టిపరిస్థితులలోను సంహరించను. కాని ప్రతిరోజును రోజుకు పది వేలమందివీరులచొప్పునసంహరించెదను. ఈ విధముగ నేను పడిపోనంతవరకును యుద్ధము చేయుదును" అని. ఈయన కౌరవపక్షమున సేనాపతులందరిపైన ప్రధాన సేనాపతిగ పదిరోజులు అద్భుతమైన మహాఘోరయుద్ధము చేసి, తరువాత శిఖండికారణముగా అర్జునుని వలన పడిపోయినాడు. సర్వులకును ప్రధానుడగుటచే, ఆయన పతనముతో అందరును యుద్ధమును నిలిపి, ఆయనవద్దకు చేరినారు. ఆయన ఆజ్ఞమీద అర్జునుడు అంపశయ్య నొనర్చ

అంపశయ్యయందే అర్జునకుండి, అనేకధర్మములను, జ్ఞానమును ఉపదేశించి, ఉత్తరాయణము వచ్చిన తరువాత మాఘశుద్ధ ఏకాదశినాడు కృష్ణభగవానుని ముఖకమలము నందు దృష్టి నిగిడ్చి స్వేచ్ఛతో, ఆనందముతో దేహత్యాగము చేసినాడు.

౨. కర్ణుడు : ఈ కర్ణుని సర్వులును సూతపుత్రుడనియు, రాధేయుడనియును భావించుచుండిరి. ఈ కర్ణుడు కూడ కుంతీకుమారుడే. కుంతి దుర్వాసునివలన చిన్నతనములోనే దేవతలను ఆహ్వానించగల మంత్రమును ఉపదేశమును పొందెను. "ఏ దేవతాంశమున పుత్రుని కావలయునను కొందువో, ఆ దేవతఅనుగ్రహముకొరకు, ఆ దేవతను యీ మంత్రము ద్వారా ఆహ్వానించుము. అతడు సాక్షాత్కరించి నీ మనోరథమును నెరవేర్చును" అని చెప్పి దుర్వాసుడు తనత్రోవను తాను వెడలిపోయెను. ఈమె నదిలో స్నానముచేయుటకు వెళ్ళినప్పుడు అప్పుడే ఉదయించుచున్న సూర్యునిగని, చిన్నతనముగుటచే, తన మంత్రముయొక్క ప్రభావమును పరీక్షించుకొందమను తలంపుతో ఆమంత్రముద్వారా సూర్యుని ఆహ్వానించినది. వెంటనే సూర్యుడు అద్భుతదివ్యస్వరూపముతో తన సన్నిధిని సాక్షాత్కరించుటజూచి, కుంతి ఆశ్చర్యభయములతో వణకిపోయినది- "స్వామీ! నేను తెలియక మంత్రప్రభావమును పరీక్షించుకొనుట కిట్లు పిలిచితిని. దయయుంచి తాము దయచేయవచ్చును." అని ప్రార్థించినది. "నాసాక్షాత్కారము వృథా కారాదు. కాబట్టి నాఅంశతో నీకు ఒక కుమారుడు కలుగగలడు. కాని, నీ కన్యాత్వమున కేమాత్రము

భంగములేకుండ వరమిచ్చితిని" అని చెప్పి అంతర్ధానము చెందెను. ఆమె సద్యోగర్భము ధరించినది. చూచుచుండగనే గర్భము పెరుగుట, కుమారుడు జన్మించుటకూడ జరిగినది; కుమారునిచూచిన, రెండవసూర్యునివలె వెలిగిపోవుచున్నాడు. ఆమెకు ఏమిచేయుటకు పాలుపోక చాల భయపడిపోయినది. లోకనిందకు జడిసిపోయినది. సూర్యుని కుమారుని ఆయనయే కాపాడుకొనగలడని విశ్వసించి, ఆ బాలుని ఒకపెట్టెయందు చక్కని ప్రక్కమీద పరుండబెట్టి, రక్షపెట్టి, సూర్యుని ప్రార్థించి గంగానదిలో వదలినది. బాలుడు నదిలో తేలిపోవుచుండ, పట్టలేని దుఃఖమును దిగమ్రింగి, వదలివెళ్ళలేక వెళ్ళలేక వెళ్ళిపోయినది. ఆ పెట్టె ఆ నదిలో అటులే తేలిపోవుచూ హస్తినాపురము చేరినది. అక్కడ అధిరథుడు అను సూతునికి భాగ్యవశమున ఆ పెట్టెదొరకినది, ఆ బాలునిజూచి ఆనందభరితుడై, ఇంటికి తీసికొనివెళ్ళి తన భార్యయైన రాధ కిచ్చినాడు. ఆమెకూడ ఈబాలుని తన పుత్రునిగనే పెంచి పెద్దచేసినది. ఈ బాలుడు కవచకుండలములతో పుట్టినాడు. కవచకుండలరూపమైన ధనముతో పుట్టుటచేత అధిరథుడు ఈ బాలునికి "వసుషేణుడు" అని నామకరణము చేసెను. బాలుడు తగినవయస్సువచ్చినతరువాత ద్రోణాచార్యునివద్దను, పరశురామునివద్దను శస్త్రాస్త్రవిద్యల నభ్యసించెను. ఈయన శాస్త్రము లందును, శస్త్రములయందునుకూడ గొప్ప పండితుడు. ఇతని సాహాయ్యముకోరి దుర్యోధనుడు ఇతనిని అంగదేశమునకు రాజుగాచేసెను. దుర్యోధనునకు ఇతనికి

అపారమైన మైత్రి. ఒక్క క్షణముకూడ విడిచియుండువారు కారు. పాండవులరాజ్యము అన్యాయ్యముగా అపహరించుట కును, ఎవరుచెప్పినను, భీష్మద్రోణాదులేకాక చివరకు కృష్ణపరమాత్మ రాయబారిగావచ్చి చెప్పినను, దుర్యోధనుడు సంధికొడబడకపోవుటకును కారణ మితడే. ఎవరు ఏది అడిగినను లేదనక ఇచ్చెడిస్వభావ మితనిది. సూర్యపుత్రుడు అగుటచే అతనికి తెలియకుండనే అతని అంతఃకరణము సూర్యోపాసనకు అనుగుణమైనదై, ఎప్పుడును సూర్యోపాసన చేయు చుండెడిది. ఒకనాడు ఇంద్రుడు తన కుమారుడైన అర్జునుని సహాయార్థమై బ్రాహ్మణవేషములోవచ్చి, ఇతనికి పుట్టుకతోనే సహజముగా కలిగిన కవచకుండలములు అర్థించినాడు. కర్ణుడు ఆనందముతో సహజములైన కవచకుండలములుఒలిచి ఇంద్రుని కిచ్చినాడు. ఇంద్రుడుకూడ సంతోషించి,'వీరఘాతిని' అను ఒక దివ్యశక్తిని ప్రసాదించివెళ్ళినాడు. కాని, "ఇది ఒక్కమారు మాత్రమే ఉపయోగించును. నీవు ఎవరిమీదనైన ఒకసారి ఉపయోగించిన తరువాత అమోఘముగాపనిచేసి, మరల నా వద్దకు వచ్చివేయును"అని చెప్పియున్నాడు. అది అర్జునునికొరకై దాచి, దాచి, ప్రతిరోజును మరచిపోయి వెళ్ళువాడు. చివరకు తనవారందరును జ్ఞాపకముచేయగా ఒకనాడు జ్ఞాపకముఉంచు కొని ఆశక్తిని తీసికొని యుద్ధమునకు పోయినాడు. [illegible] ననే భీమునికుమారుడైన ఘటోత్కచుడు అ[illegible] ఘటోత్కచుని తట్టుకొనలేక, కౌరవసైన్యమం[illegible]యును, అతని కోపాగ్నిలో, అతని మాయాయుద్ధకౌశలము[illegible]

మాడిపోవుచుండిరి. కర్ణుడుకూడ దక్కునట్లులేదు. ఇక కౌరవ సైన్యము లోని వారందరును, దుర్యోధనునితోసహా, "కర్ణా! ఈశక్తిని ఘటోత్కచునిమీద ప్రయోగించుము. నీవు, మేము బ్రతికియున్నచో అర్జునునిసంగతి చూచుకొనవచ్చును" అని భయకంపితులై బొబ్బలుపెట్టిరి. ఇక గుక్కత్రిప్పికొనలేక, గత్యంతరరహితుడై, ఇష్టములేకపోయినను ఆ శక్తిని ఘటోత్కచుని మీద ప్రయోగించినాడు కర్ణుడు. ఆ శక్తి ఘటోత్కచునికూల్చి ఇంద్రునివద్దకు వెళ్ళిపోయినది. ద్రోణాచార్యుడు మరణించిన తరువాత రెండుదినములవరకును ప్రధానసేనాధిపత్యమును స్వీకరించి. చివరకు అర్జునుని చేతిలో మరణించినాడు కర్ణుడు.

4. కృపాచార్యుడు : ఈయన గౌతమవంశములోని శరద్వంతుడను ఒక బ్రాహ్మణుని కుమారుడు. ఇతడు ధనుర్విద్యలో అపారప్రజ్ఞావిశేషములు కలవాడు. ఈయన సహోదరి పేరుకృపి. ఈయమయే ద్రోణాచార్యుని ధర్మపత్ని. ఈ కృపాచార్యుడు వేదశాస్త్రములయందుకూడ మహాపండితుడు. సకల సద్గుణ సంపన్నుడు. సదాచారుడు. కౌరవులకు, పాండవులకు, యాదవులకుకూడ, ద్రోణాచార్యునికి ముందు ఈయనయే ధనుర్విద్యయందు శిక్షణ నిచ్చిన ఆచార్యుడు. ఈయన చిరంజీవిత్వ వరమును పొందినవాడు. మహాభారత యుద్ధములో కౌరవపక్షములో అందరును చనిపోగా జీవించిన ముగ్గురిలో ఈయనఒకడు. తరువాత, అర్జునుని మనుమడైన పరీక్షిత్తునకు ఈయనయే ధనుర్విద్య నేర్పినాడు. మహా

వీరుడు. శౌర్యబలపరాక్రమములయందు అసమానుడు. ఎప్పుడును శత్రువులను జయించెడివాడు. కనుకనే ఇతని పేరుతో 'సమితింజయః' అను విశేషణము చేర్చబడినది.

5. అశ్వత్థామ : ఈయన ద్రోణాచార్యుని కుమారుడు. కృపాచార్యుని మేనల్లుడు. శస్త్రాస్త్ర విద్యలలో బహు నిపుణుడు. యుద్ధకళలోకూడ అపారమైన ప్రజ్ఞ కలవాడు. గొప్పశూరుడు. మహారథుడు. ఈయన తన తండ్రియైన ద్రోణాచార్యునివద్దనే విద్యనభ్యసించెను. ఈయుద్ధము తరువాతకూడ జీవించినవారిలో ఈయనకూడ ఒకడు. ఇంత ప్రజ్ఞావిశేషములుకలవాడై కూడ చివరకు, ఉపపాండవులు మొదలగు వీరులను రాత్రిసమయములో దొంగవలెపోయి ఘోరముగా అన్యాయముగా సంహరించినాడు.

6. వికర్ణుడు : ధృతరాష్ట్రుని నూరుమంది కుమారులలో ఇతడు ఒకడు. ఇతడు మహావీరుడు. ధర్మాత్ముడు. మహారథుడు. కౌరవసభలో ద్రౌపదిని అవమానించు సమయములో - దుర్యోధనుని భయముతో ఎవరును ఏమియు అనలేక మిన్నకున్నను - ఒక్క యీ వికర్ణుడే ధైర్యసాహసములతో ఆ అన్యాయమును తీవ్రముగా ఖండించినాడు చివరకు ఎవరును వినకుంటచే సభను దూషించుచు వెడలిపోయినాడు.

7. సౌమదత్తి : ఈయనయే భూరిశ్రవుడు. సోమదత్తుని కుమారుడగుటచే సౌమదత్తియని అందురు. ఈయన

భీష్ముని పినతండ్రియైన బాహ్లీకుని మనుమడు. ఈయనకూడ గొప్ప ధర్మాత్ముడు. యుద్ధకళయందు మంచినైపుణ్యము కలవాడు. శూరుడు, వీరుడు, మహారథుడు. గొప్ప గొప్ప దక్షిణాలు ఇచ్చి, అనేకములైన యజ్ఞములు చేసినవాడు. ఈ యుద్ధములోనే సాత్యకిచేతిలో మరణించినాడు. శ్లోకము చివర 'తథైవచ' అనుటచేత అశ్వత్థామ, వికర్ణుడు, భూరిశ్రవుడు కూడ కృపాచార్యుని వలెనే యుద్ధమునందు ఎవరిచేతను జయింపబడని వీరులు, శూరులు అని భావము.

తొమ్మిదవ శ్లోకములో - 'ఇంక చాలమంది శూరులు కలరు. అందరును నా కొరకై ప్రాణములు కూడ త్యజించుటకు సిద్ధముగ నున్నారు' అని ఇక్కడ "త్యక్తజీవితాః" అని నప్పుడు 'నా కొరకై ప్రాణములు వదలుటకు కూడ సిద్ధముగ ఉన్నవారు'అని భావార్థము. కాని కేవలము మూలమును చూచిన, త్యక్త=త్యజింపబడిన, జీవితాః=జీవితముకలవారు - అనగా, పోయిన ప్రాణములు కలవారు అని. అనగా చచ్చిన వారు అని అర్థము. ఏడవశ్లోకములో ఈ సందర్భమును గురించి వ్రాయబడినది. నేడు చచ్చిననేమి? రేపు చచ్చిన నేమి? చచ్చినవారి క్రిందనే జమవేసినాడు దుర్యోధనుడు. కనుక వీరెంతశూరులైననేమి, ఎంత వీరులైననేమి - జయము మాత్రము సందేహమే. ఇదివరకు భీష్ముడు చెప్పిన వన్నియును ఇప్పుడు జ్ఞాపకమునకు వచ్చుచున్నవి. పాండవులు అందరును అతిరథులు, మహారథులనునది వేరు. యుద్ధము చేయుటకు ఏర్పడిన కారణ మూలోచించిన - దెబ్బతినిన

శార్దూలములవలె, ఆకలిగొన్న సింహములవలె వచ్చు చున్నారు. భీష్ముడనుచున్నాడు -

వారందరును ధర్మ । వైభవంబున, దప
స్సంపద నెక్కుడు జనులకెల్ల
ధనువు నారంగంబు లను బిరిణతులు దా
కోర్తురు పరులకు నోర్వరాని
కోల్తల గలరు పెక్కులు పరాక్రమములు
వేర్వేర చేచేసిన వీరు లొక్క
మొగమయి తాకిన వెగడందకుండునే
మనసేన మున్నవమానపాటు

దుఃఖపాటు గలిగి తొడరంగ వచ్చిన
వారుగాన యలతిబోరు ప్రాణ
మాసపడక యోపినంతయు బెనగుదు
రది సహించి నిలుచు టరిది మనకు.

ఇన్నియు తలంపునకు ఒక్కసారి వచ్చుచున్నవి. భయ మున్న సంధికి ఒడంబడకుండునా అనుట సరికాదు. చివరకు భయపడియేగదా కొలనులో దాగుకొన్నది! అప్పు డైనను మరల ధర్మరాజాదుల పలుకులు వినిగదా రోషము పుట్టి భీమునితో గదాయుద్ధమునకు తలపడి చచ్చినది! నీటిలోనుండి రాకున్న ఎవరేమి చేయుదురు? దాగికొనిన వారిని లాగి బలవంతముగా - యుద్ధము చేయననుచుండగా - చంపరుగదా! ధర్మరాజునకు తెలియును - ఎంత రాజ్యకాంక్ష

యున్నదో, ఎంతపిరికితనమున్నదో, అంతకన్న మిగిలి దురభిమానము రోషముకూడ ఉన్నవి. ఆకారణముననే అతనికి రోషము పుట్టునట్లు మాటలాడినది. అట్లు మాట్లాడిన ఆతడు రోషముచే బయటకువచ్చునని తెలిసియే. దుర్యోధనుడు బయటకు రాకపోయినను లాగియైనను చంపుదురనికొందరు అందురు. పాండవులంత అధర్మయుద్ధము చేయువారుకారు. కాని ధర్మరాజునకు దుర్యోధనునిమీద అభిమానముపోలేదు. ఆ అభిమానము అనేకఘట్టములలో చూపినాడు. సందర్భము వచ్చినప్పుడు చెప్పబడును. ధర్మరాజు ఆ అభిమానము చూపుటయే దుర్యోధనునికి దురభిమానముపెరిగి ఇంకను వారియందు ద్వేషము పెరుగుటకు కారణమైనది. క్షత్రియుడు, యుద్ధమునకు వచ్చుటయో, రాకపోవుటయో మొదటే నిర్ణయించుకొనవలయునుగాని వచ్చినతరువాత, జయించిన జయించవలయును, లేకున్న చావవలయును. గాని క్షత్రియుడు రణరంగమునుండి పారిపోయి బ్రతుకుటకంటె మించిననీచము లేదు. దుర్యోధనుడు న్యాయ్యమో అన్యాయమో యుద్ధమునకు దిగినాడు. మధ్యలోనైనను అశ్వత్థామ మొదలగువారు ఇకమనము జయించలేము. ఇప్పటికైనను సంధికొడంబడుము. ధర్మరాజాదుల నెట్లయినను మేముఒప్పించెదము అనిబోధించినారు. అప్పుడుకూడ దురభిమానమే అడ్డమువచ్చినది. "సంధి చేసికొన్న, మొదటనే చేసికొనవలయును గాని, ఇంతదూరముజరిగి, ప్రధానులైనవారు అందరును చచ్చినతరువాత సంధిచేసి

కొనుటయేమి? సంధికొడబడను" అని దుర్యోధనుడు గట్టిగా చెప్పినాడు. అది ఇప్పుడేమైనది ? తనదాకవచ్చునప్పటికి, ఇక చావునకుజంకియేకదా పారిపోయి నీళ్ళలోదాగినది ! అది ధర్మరాజునకు ఇష్టములేదు. 'ఈరాజ్యమంతయు నీవే తీసికొనుము. అందరును చచ్చిరిగదా! ఈ శ్మశానమును నీవే పరిపాలించుము అని కూడ దుర్యోధనుడు నీటిలోనుండి పైకిరాకుండ సమాధానము చెప్పినాడు. ఇంక అతనిని బయటకు పిలిచి చంపుటకు కారణమేమి?

ధర్మరాజు అభిప్రాయము ఇది - దుర్యోధనుడు సుక్షత్రియకులమున ఉద్భవించినాడు. న్యాయ్యమో అన్యాయమో రారాజుగా అనేక భోగములు అనుభవించినాడు. భూమి నేలినాడు. ఇప్పుడు చివరకు ఆతనికి ముఖ్యమైనవారందరును చచ్చిరి. చెట్టుకొమ్మలన్నియును కొట్టివేయగా, మొదలు మాత్రము మొండెముగా దిగబడినట్లు దిగబడినాడు. ఇప్పుడు రాజ్యము మనకిచ్చి తల్లిదండ్రుల మొగము చూడగలడా! ఇప్పటికి వీడొక్కడైనను బ్రతికి బయటపడినాడు అని తల్లిదండ్రులు సంతోషింతురా! అదియులేదు. పోనీ, మనదగ్గరకు వచ్చి ఏదో సుఖముగా జీవితము గడుపుకొనునా అనిన, దురభిమానము చేత అట్లుచేయడు. పోనీ ఈలోకములో కీర్తి యుండునా అనిన, అందరును యుద్ధములో చచ్చువరకు యుద్ధముయుద్ధమని, తన చావు దగ్గరకు వచ్చునప్పటికి పారిపోయిన పిరికిపంద, దుర్మార్గుడు అని లోకము నిందించును. ఈచీకుతో బాధపడి, బాధపడి చని పోకతప్పదు. అటు వీరస్వర్గమూ లేదు. ఈ చేసిన పాపములకు

నరకబాధలు తప్పవు. కాబట్టి ఇవన్నియు తప్పి వీరస్వర్గమైన ద్వారకను అను అభిమానముతో, ఎట్లైనను రోషముపుట్టి బయటకు వచ్చునట్లుచేసి, యుద్ధముచేయించి, ఆ యుద్ధములో చంపినాడు. యథార్థమాలోచించిన ఇప్పుడు దుర్యోధనుని చంపక పోయినను ఇక ధర్మరాజునకు నష్టమేమియును లేదు. అయినను ఈచేసినది దుర్యోధనునిమీదనున్న అభిమానముతోనే. చివరకు క్షత్రియోచితమైన చావైనను చచ్చును అను భావముతో, మడుగులోనున్నవానిని పిలిచిమరీ చంపించినాడు. గదాయుద్ధములో భీముని చేతిలో మరణించిన దుర్యోధనుడు వీరస్వర్గ మలంకరించినాడు. కేవలము చివరియుద్ధము దుర్యోధనుని వీరస్వర్గముకొరకై మాత్రమే ధర్మరాజు ఏర్పాటుచేసినట్లు కన్పించును.

మధ్యలో ప్రసంగాంతరముగా వచ్చినదిది. అసలు విషయమేమనగా, పాండవులతో యుద్ధమన్నను, చావన్నను దుర్యోధనునికి భయములేకపోలేదు. జరుగదు అనుకొన్నాడు, వచ్చి మీదపడినది. భయమును మించిన దురభిమానము, దురభిమానమును మించిన భయము - రెండును హృదయములో పెనగులాడుచునేయున్నవి. దేనికి బలముగలిగినప్పుడు అది క్రియారూపములో బయటపడుచు వచ్చినది. అంతే - సంధికి ఒడబడనంతమాత్రమున భయములేదని అనుకొనరాదు. ఈభయముననే ద్రోణాచార్యులతో ఈరెండుసేనలలోని వీరులను చెప్పి, తమసేనకంటె పాండవసేన శక్తిమంతముగానున్నది అని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ అపర్యాప్తం తదస్మాకం
బలం భీష్మాభిరక్షితమ్
పర్యాప్తం త్విద మేతేషాం
బలం భీమాభిరక్షితమ్. ౧౦

ప. వి. అపర్యాప్తం, తత్, అస్మాకం, బలం,
భీష్మాభిరక్షితం, పర్యాప్తం తు, ఇదం, ఏతేషాం.
బలం, భీమాభిరక్షితం.

టీక :-

తత్ = ఆ కనపడు,
అస్మాకం = నాయొక్క,
భీష్మాభిరక్షితం = భీష్మునిచే రక్షింపబడుచున్న,
బలం = సైన్యము,
అపర్యాప్తం = (శత్రుసైన్యమును జయించుటకు) చాలదు.

ఇదం = ఈ,
ఏతేషాం = వీరియొక్క (పాండవులయొక్క),
భీమాభిరక్షితం = భీమునిచే రక్షింపబడుచున్న
బలం = సైన్యము,
పర్యాప్తం = (మనలను జయించుటకు) చాలినది.

తా. భీష్మునిచేత రక్షింపబడుచున్న ఈ మనసేన పాండవసేనను జయించ అసమర్థమైనదిగా నున్నది. భీమునిచేత రక్షింపబడుచున్న ఆ సేన మనలను జయించ సమర్థమైయున్నది.

అమృతవాహిని :—

ఈశ్లోకమునకు కొంతమంది ఒకవిధముగాను, మరి కొంతమంది ఇంకొకవిధముగాను అర్థముచెప్పుచున్నారు. అపర్యాప్తం అనగా అసమర్థమైనది అనియును, పర్యాప్తం అనగా సమర్థమైనది అనియును కొంతమంది చెప్పుచున్నారు. అపర్యాప్తం అనగా సమర్థమైనది అనియును, పర్యాప్తం అనగా అసమర్థమైనది అనియును కొంతమంది చెప్పుచున్నారు. ఈ రెంటిలో ఏది సమంజసము అని ప్రశ్న. దీనికి సమాధానము చెప్పుట చాలకష్టమే. సాధ్యమైనంత వరకు అభిమానరహితముగ పరమాత్మ యిచ్చిన బుద్ధిబలమును దుర్వినియోగము చేసికొనకుండ విచారించుటకై ప్రయత్నింతము.

అభిమానము వదలుట చాలకష్టమైన విషయమే. అభిమానమునకును పూర్వజన్మ సంస్కారములకును బలమైన సంబంధమున్నది. భారతయుద్ధకాలమునాటికి ఎవరైనను ఉండి, దుర్యోధనునియందు అభిమానముగా, ఆయనయం దిష్టముగా నున్నచో, ఆ అభిమానము ఇప్పటికిని వదలదు. తమ భాషా ప్రావీణ్యము, శాస్త్రపరిచయము, లోకజ్ఞానము మొదలగు సామర్థ్యములన్నియును, దుర్యోధనుని సమర్థించుటకే ఉపయోగింపబడును. పాండవులతో అప్పటి సంబంధమున్న వారున్నచో, వారికిని అంతే. వారు తమ శక్తిసామర్థ్యము లన్నియును వినియోగించి పాండవులనే సమర్థించ ప్రయత్నింతురు. కాని, సత్యము వీరివీరిసమర్థనములమీద ఆధారపడి యుండదు. అయితే, ఎవరివాదము సత్యమును అందుకోగలు

గునో, అది సత్యమును అందుకొనుటచేత యథార్థము. అంతేగాని సమర్థించుకొనగలుగుటచేత కాదు. ఇద్దరును సందులేకుండ సమర్థించుకొనగలుగుచున్నప్పుడు, ఇక అది ఎట్లు తేలవలయుననన్నచో, దుర్యోధనుని భావమును గ్రహించగలిగిన వారెవరైనను ఉన్నయెడల, వారు చెప్పినది ప్రధానము. ఆ అవకాశము మనకు చిక్కినయెడల, అప్పుడు దుర్యోధనుని వాఙ్మూలమునకు బలమే ఉండదు. ఏలయన కుటిలరాజనీతికలవాడు సాధ్యమైనంతవరకు తన మనోభావము లను వెలికి తోచనీయక మాటలాడుచుండును. భయమున్న పుడు సందర్భమునుబట్టి, భయములేనివానివలె, అతిధైర్య సంపన్నునివలె, ముఖాది అవయవములలో భావమును గుర్తించుటకు ఎంతమాత్రమును అవకాశ మీయకుండ మాటలాడగలడు. భయములేకపోయినను, అవసరమునుబట్టి అతిభయపడువానివలె గోచరించును. కనుక వాని మాటలు మనకు ప్రమాణములుకావు.

ఇక, దుర్యోధనాదుల భావములు ఉన్నవి ఉన్నట్లు కనిపెట్టగలిగినవారున్నారా ? ఉన్నచో ఎవరు అని అడుగ వచ్చును. ఉన్నారు అని ధైర్యముగా చెప్పగలము. అందరికిని తెలియును. వ్యాసులు, వ్యాసానుగ్రహముచే దివ్యదృష్టి ప్రసాదింపబడిన సంజయుడు - చాలు, వీరిద్దరిని తీసికొనిన చాలును. వీరు పక్షపాతరహితులు. ఉన్నదున్నట్లు భయము లేక చెప్పగల ధీరులు. ఆ దివ్యదృష్టి తనవద్ద స్థిరముగా నిలుపుకో గల సద్గుణము లన్నియును కలవాడు సంజయుడు. సంజయునికి దివ్యదృష్టి అనుగ్రహించగల సామర్థ్యమున్న వ్యాసుని విష

యము చెప్పవలయునా ? వారిద్దరును ఎక్కడైనను దుర్యోధనునికి ఈ సందర్భములో భయమున్నట్లు చెప్పినారా - చూడవలసియున్నది. అది మనకు దొరకనప్పుడు ఎవరికి ఏదిఇష్టమో అట్లు వ్రాసికొనవచ్చును. అది అంత బాధాకరమైన విషయము కాదు. ప్రతివిషయమును జాగ్రత్తతో పరిశీలించుట యనునది మానవునకు ఉండవలసిన మంచి లక్షణములలో ఒకటి. అవసరము వచ్చినది కనుక విచారించుటయే కాని, దుర్యోధనునికి భయమున్నను, లేకపోయినను గీతాప్రబోధమువలన కలుగవలసిన ఫలమునకుగాని, గీతలోని పరమార్థతత్త్వమును గ్రహించుటకుగాని అది ఎంతమాత్రమును ప్రతిబంధకము కాదు. అయినను విచారించుదము.

తన సేనయే అజేయముగా నున్నదని దుర్యోధనుని అభిప్రాయము అనువారు ఆనందగిరి - "పదకొండు అక్షౌహిణులు గల మన బలము అపరిమితము. ప్రసిద్ధమైన మహిమగలవాడును, సూక్ష్మబుద్ధియునైన భీష్మునిచేత అన్నివిధములను రక్షింపబడుచున్నది. కాన, పర్యాప్తము - అనగా శత్రుసైన్యమును పరిభవించుటకు సమర్థమైనది. ఏడుఅక్షౌహిణుల అల్పసంఖ్యగల ఈ పాండవసేన, చపలబుద్ధియు, సామర్థ్యహీనుడునైన భీముని చేత రక్షింపబడుచున్నది. కనుక, మనలను అవమానపరచుటను అపర్యాప్తమైనది. అసమర్థమైనది" అని వ్రాసి యున్నారు.

వీరు శ్లోకముయొక్క అర్థము నొప్పుటలో పదములను తారుమారుచేసియున్నారు. ఎందులకన పర్యాప్తం అనగా సమర్థమైనది అన్న అర్థమే వీరిదృష్టిలో సమంజసమైనది. కాని,

దుర్యోధనుని సైన్యము అసమర్థమైనది అని ఒప్పుకొనుటకు మాత్రము మనస్కరించలేదు. ఆ కారణముచే పర్యాప్తం అన్న పదమును తీసికొనివచ్చి, భీష్మునిచే రక్షింపబడుచున్న సేనకును, అపర్యాప్తం అన్నపదమును తీసికొనివచ్చి, భీమునిచే రక్షింపబడుచున్న సేనకును చేర్చినారు ఇక్కడ మన మాలోచించవలసినది అపర్యాప్త, పర్యాప్త శబ్దములకు వీరేమి అర్థము చెప్పినారు అని మాత్రమే. పర్యాప్త శబ్దమునకు సమర్థమైనది అను అర్థమును వీరు ఒప్పుకున్నచో, ఇక ఆపదములు దానిది దీనికి, దీనిది దానికి అంటించి అర్థము చెప్పుటకన్న సరసముగా అర్థము చెప్పుట సరసులు మెత్తురుగదా !

ఇంక ఈ పక్షమువారు దుర్యోధనుడు భయపడినట్లు భారతములో ఎక్కడ ఉన్నది అని అడుగుదురు. భీముడు చపలబుద్ధి, సామర్థ్యము లేనివాడు అని భారతములో ఎక్కడనైన వీరికి కనపడినది కాబోలు!

ఈ ఆనందగిరులే "అథవా" అని ఇంకొక అర్థము చెప్పినారు.

'తదిద మస్మాకం బలం భీష్మాధిష్ఠిత మపర్యాప్తం అపరిమితం అధృష్యమక్షోభ్యం, ఏతేషాంతు పాండవానాం బలం భీమేనాభిరక్షితం పర్యాప్తం పరిమితం సోఢుం శక్య మిత్యర్థః' ఇందునను భావము ఒకటే. దుర్యోధనుడు తనబలమును మెచ్చుకొనుచున్నట్లే వ్రాసినారు. కాని, పర్యాప్త, అపర్యాప్త శబ్దములకు అర్థములుమార్చి ఇందులోమాత్రము అపర్యాప్తం అనగా సమర్థమైనది అనియును, పర్యాప్తం అనగా అసమర్థ

మైనది అనియును వ్రాసినారు. స్వతంత్రులు - వారు ఎట్లు వ్రాసినను బాధలేదు.

మధుసూదన సరస్వతీ స్వాములవారుకూడ ఇట్లే పదములను తారుమారుచేసి అర్థమువ్రాసియున్నారు. అపర్యాప్త శబ్దమును పాండవులసైన్యమునకు తెచ్చి అంటించినారు. "తత్పాండవానాం బలం అపర్యాప్తం" అన్నారు. పాండవులబలము అసమర్థము - అని; పర్యాప్తశబ్దమునకు సమర్థము అను అర్థము వీరును ఒప్పుకొనివారు. కాని, పాండవుల సైన్యము సమర్థమైనది అనుటకు ఏలకో వీరిమనస్సు ఒప్పుకొనలేదు. కనుక, మూలములో పాండవులసైన్యమునకు చేర్చబడిఉన్న పర్యాప్త శబ్దమును వీరి వ్యాఖ్యానములో దుర్యోధనుని సైన్యమునకు చేర్చినారు. 'మహాభారములో ఆదిపర్వతము' అన్నారు ఒకరు. తెలివిగలిగి సద్దుకుపోవువారు ఆ 'త' ఎక్కడో అక్కడ వచ్చినదిలే' అని తృప్తిపడినారట. అట్లే పర్యాప్తశబ్దమును వీరు ఎక్కడకు తీసికొనిపోయి పెట్టినను మా అర్థముమాత్రము ఒప్పుకొనినారు. మాకు చాలును. వీరికికూడ భీమునిమీద కోపమే - "భీమోఽతి దుర్బలహృదయః తేన రక్షితః" భీముడు అతిదుర్బల హృదయుడు అన్నారు. భీమునిమీద ఎందుకింత కోపమో తెలియకున్నది. శంకరానందులవారు ఇంకను తికమకలుపెట్టినారు. 'భాష్యోత్కర్షదీపిక' అనువ్యాఖ్యానములోకూడ ఇట్లే మార్చినారు. కాని పర్యాప్త శబ్దమునకు సమర్థమను అర్థమే అంగీకరించి గ్రహించినారు.

పాండవులబలమే సమర్థమైనది అని దుర్యోధనుని అభిప్రాయముగా సమర్థించినవారు - శంకరభాష్యమునకు వ్యాఖ్యానము చేసినవారిలో ఆధునికులు బెల్లంకొండ రామారావుగారు తమ భాష్యార్కప్రకాశికలో "భీష్మాభిరక్షిత మస్మాకం బల మపర్యాప్త మసమగ్రం పరబల విజయాక్షమ మిత్యర్థః; భీష్మస్య వృద్ధత్వా దితి భావః, ఇదంచ భీష్మ సామర్థ్యపరిజ్ఞాన మూలకం వాక్యం, భీష్మస్య ధర్మిష్ఠత్వేన పాండవ పక్షపాతిత్వా దితివా భావః, ఇదం దృశ్యమానం భీమాభిరక్షిత మేతేషాం పాండవానాం బలం తు పర్యాప్తం భీమస్యతరుణత్వాత్, సర్వ ధార్తరాష్ట్రవధ దీక్షితత్వాత్, ఆబాల్యాత్సహోదరస్య దుర్యోధనస్య భీమేన బహుశో నిర్జిత త్వాచ్చ, భయ హేతు ర్భీమో దుర్యోధన స్యేతి భావః" అని అన్నారు. అనగా సారాంశము : భీష్మునిచేత రక్షింపబడుచున్న మనసైన్యము శత్రుసైన్యమును జయించుటకు అసమర్థమై యున్నది. ఎందువలన అనగా, భీష్ముడు వృద్ధుడు గనుక. ఈవాక్యము, దుర్యోధనునికి భీష్ముని సామర్థ్యము తెలియక పలుకబడినది. భీష్ముడు ధర్మనిష్ఠుడు, పాండవపక్షపాతియు నగుటచేతనుకూడ. ఈ కనపడు పాండవ సేన, భీమునిచేత రక్షింపబడుచున్నది. మనలను జయించుటకు సమర్థమై యున్నది. కారణ మేమన, భీముడు భీష్మునికంటె తరుణ వయస్కుడు. అదియునుగాక, ధార్తరాష్ట్రులను నూరుమందిని సంహరించుటకు దీక్షపూనియున్నాడు. బాల్యమునుండియును కూడ అనేకసారులు సోదరులతో సహా దుర్యోధనుడు భీముని

చేత పరిభవింపబడినవాడు. ఈ కారణములచేత దుర్యోధనునికి భీమునిచూచిన అపరిమిత భయము."

శ్రీ భగవద్రామానుజులు, దుర్యోధనుడు భయపడి పలికిన పలుకుగానే నిర్ణయించినారు. "దుర్యోధనః స్వయమేవ భీమాభిరక్షితం పాండవానాం బలం ఆత్మీయంచ భీష్మాభిరక్షితం బలం ఆలోక్య ఆత్మవిజయే, తస్యబలస్య పర్యాప్తతాం, ఆత్మీయస్య బలస్య తద్విజయే, చాపర్యాప్తతాం ఆచార్యాయ నివేద్య, అంతరే విషణ్ణః అభవత్" అని వ్రాసినారు.

"దుర్యోధనుడు స్వయముగ భీమునిచేత రక్షింపబడుచున్న పాండవులసేనను, భీష్మునిచేత రక్షింపబడుచున్న తన సేనను జూచి, పాండవుల సేనను జయించుటకు సమర్థముగానున్నదనియును, తనసేన వారిని జయించుటకు చాలదనియును ఆచార్యులకు నివేదించి, మనస్సులో ఖిన్నుడాయెను" అని. శ్రీధరులుకూడ ఇదే భావమును వ్రాసియున్నారు. "తత్ తథా భూతైః వీరైః యుక్తమపి, భీష్మేణాభిరక్షిత మప్యస్మాకం బలం సైన్య మపర్యాప్తం, తైస్సహ యోద్ధు మసమర్థం భాతి, ఇదంతు ఏతేషాం పాండవానాం బలం భీమే నాభిరక్షితం పర్యాప్తం సమర్థంభాతి, భీష్మస్య ఉభయపక్ష పాతిత్వాత్ అస్మద్బలం పాండవసైన్యం ప్రతి అసమర్థం, భీమస్య ఏకపక్షపాతిత్వాత్ ఏతద్బలం అస్మద్బలం ప్రతి సమర్థంభాతి." 'ఇట్టి వీరులతో కూడినదైనను భీష్మునిచేత రక్షింపబడుటచేత మన సైన్యము వారితో యుద్ధముచేయ సామర్థ్యములేనిదిగ ఉన్నది. ఈ పాండవసైన్యమన్ననో,

భీమునిచేత రక్షింపబడుచున్నది. కాన, మనలను జయించ సామర్థ్యము కలదిగ నున్నది. భీష్ముడు ఉభయపక్షపాతి అగుటవలన మనసైన్యము పాండవులసైన్యమును గెలుచుటకు చాలదు. భీముడు ఏకపక్షపాతియగుటవలన వారిసైన్యము మనలను జయించ చాలియున్నది' అని పై వ్యాఖ్యానము యొక్క భావము.

మహాభారతము తెనిగించిన కవిత్రయములో, తిక్కన కవీంద్రుడుకూడ అపర్యాప్తం అనగా అసమర్థము అనియును, పర్యాప్తం అనగా సమర్థము అనియును అర్థము వ్రాసి యున్నాడు. ఈ సందర్భమునే తెనిగించుచు "భీమాభిరక్షితం బగు నబ్బలంబు సాలసమర్థంబునుంబోలె మెరసె" అనియును, "ఇట్లు బెరసి భీష్మపరిపాలితంబయిన యీసైన్యంబు పెద్ద యసమర్థంబై తోచుచున్నయది" అనియును తెనుగుచేసి యున్నాడు. మహాభారతము సంతను తెనుగువచనకావ్యముగ రచించిన శ్రీమాన్ భ. తి. రాఘవాచార్యులుగారు "అట్టి పరాక్రమవంతులుగల మన సైన్యము, గంగాపుత్రుడగు భీష్మునిచేత అంతట రక్షింపబడుచున్నదిగా నుండినను సంపూర్ణము గాకయున్నది. కావున, పాండవులను జయింప జాలదని తోచుచున్నది. అల్ల పాండవుల సైన్యమైతే భీమునిచేత అంతట రక్షింపబడుచున్నదై సంపూర్ణముగా నున్నది" అని వ్రాసియున్నారు. మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ, కవిసార్వభౌమ ఇత్యాద్యనేకబిరుదాంకితులును, ఇప్పుడు ప్రభుత్వ ఆస్థానకవిగా నున్నవారు, మహాభారత, రామాయణ భాగవత గ్రంథములను పద్యకావ్యములుగా

ఆంధ్రమములో రచించినట్టివారు, ఇంకను శతాధిక గ్రంథములు రచించిన మహామహులు - శ్రీ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి కవీంద్రులు తమ మహాభారతములో -

"..

భీష్మరక్షితమయి వెలసిన మన బల
గమ్ము చాలకయుండెగాదె తెలియ,
భీమరక్షితమయి వెలసిన రిపు బల
గము చాలియుండెనుగాన..." అని వ్రాసినారు.

ఇంతకును దుర్యోధనుని అభిప్రాయమేమి? "పాండవుల సైన్యమును జూచి భయపడియుండునా అన్నది. అమృతవాహిని అభిప్రాయమును నాలుగు, అయిదు, ఆరు శ్లోకముల వ్యాఖ్యానములో చూడనగును. తరువాత పండితప్రకాండుల అభిప్రాయములు కూడ దొరికినంతవరకు ఇచ్చియున్నాను. ఎంత పరిశీలించినను తన సైన్యము పాండవ సైన్యమును జయించ జాలదేమో అన్న భావముతో దుర్యోధనుడు చెప్పినాడన్నదే సమంజసముగా కనబడుచున్నది. అట్లుగాక భయములేదను కొన్నను, అట్లు చెప్పుటలో పొరపాటులేదు. ఇంకను మేలే పిరులకు. మహారథులు, అతిరథులు అయినవారికి, మనలను శత్రువులు జయించునట్లు కనపడుచున్నదే అనునప్పటికి పౌరుషము, రోషము, శత్రువులయందు ద్వేషము పెల్లుబుకును. ఆ అభిప్రాయముతోనైనను చెప్పవచ్చునుకాని, అర్థము మాత్రము ఇదే సమంజసముగా కనపడుచున్నది. ఇట్లు చెప్పి, ఈ కారణమున మీరందరును అన్నివిధముల భీష్మునే కాపాడ వలయు ననుచున్నాడు.

శ్లో॥ అయనేషుచ సర్వేషు
యథాభాగ మవస్థితాః
భీష్మమే వాభిరక్షన్తు
భవన్త స్సర్వ ఏవహి. ౧౧

ప. వి. అయనేషు, చ, సర్వేషు, యథాభాగం,
అవస్థితాః, భీష్మం, ఏవ, అభిరక్షంతు, భవంతః,
సర్వే, ఏవ, హి,

టీక :-

భవంతః = మీరు,
సర్వే + ఏవ = అందరును,
అయనేషు సర్వేషుచ = సైన్యముయొక్క అన్ని మార్గములయందును,
యథాభాగం = మీకుమీకు ఏర్పడిన యుద్ధ స్థానములయందు,
అవస్థితాః = ఉన్నవారై,
భీష్మమేవ = భీష్మునే,
అభిరక్షంతు = అన్ని వైపులనుండియు రక్షింతురుగాక.
హి = ఇదే ముఖ్యము.

తా. కనుక వ్యూహముగా పన్నబడిన సైన్యముయొక్క అన్ని ప్రవేశ మార్గములయందును, మీరందరునుకలసి, జాగ్రత్తతో నిలచియుండి అన్నివిధములను భీష్మునే రక్షింపవలయును.

అమృతవాహిని :-

'ఓ ఆచార్యా ! మీరందరును జాగ్రత్తతో భీష్మునే కాపాడవలసియున్నది. ఎంతపాండవపక్షపాతియైనను, పాండవ

వులను సంహరించనని దీక్షపట్టినాడుగాని, ఇతరసైన్యమును చంపనని ప్రతిజ్ఞ చేయలేదు. రోజుకు పదివేలమంది సైన్యమును చంపుదునని నాకు వాగ్దానమిచ్చియున్నాడు. పాండవులు శిఖండిని ఎదురుగ పెట్టుకొని యుద్ధముచేయుదురు. శిఖండితో యుద్ధముచేయనని ప్రతినయున్నట్లు చెప్పియున్నాడు. మొదటి రోజుననే శిఖండిని అగ్రము పెట్టుకొని మహారథికోత్తముడు అర్జునుడు వచ్చినయెడల, ఒకవీరాధివీరుని చేతులార పోగొట్టుకొన్నవార మగుదుము. కాన మీరందరును, అట్లు ఎవరును ప్రక్కనుండియు వచ్చికొట్టకుండ అన్నివైపులనుండియును కాపాడవలయును. కాన, ఈవ్యూహమునకున్న అన్ని ప్రవేశద్వారములయందును, గట్టిదిట్టమైన జెట్టీలను నిలుపవలయును. మీబుద్ధులను, చిత్తములను ఏకాగ్రములుగచేసికొని భీష్మునే కాపాడవలయును. అజాగ్రత్తగానున్న, ఒకనక్కకూడ సింహము నైనను చంపగలుగును. అట్లే భీష్ముడు ఎంతపరాక్రమశాలి యైనను, యుద్ధము చేయకున్న ఎవరైనను చంపగలరు. ఇంక పాండవులసేనలో అందరును మహారథులే. యుద్ధవిశారదులే. అయినపుడు మనము ఎంతజాగ్రత్తతో భీష్ముని కాపాడవలయును!' అనుచు, భీష్ముని అన్నివిధముల అన్నివైపుల కాపాడవలసినదిగ హెచ్చరించుచున్నాడు.

భీష్ముడు శిఖండితో యుద్ధము చేయకపోవుటకు కారణము కలదు.

శిఖండి ద్రుపదరాజు కుమారుడు. ధృష్టద్యుమ్మునికి అన్నగారు. పుట్టినపుడు స్త్రీగా పుట్టెను. అట్లు పుట్టుటకు హేతువు కలదు.

కాశీరాజు కుమార్తెలు అంబ, అంబిక, అంబాలిక. వారిలో పెద్దది అయిన అంబ సాళ్వరాజును వరించెను. తరువాత, కొన్ని దినములకు కాశీరాజు మిగిలిన ఇద్దరు కుమార్తెలకును స్వయంవరము చాటించెను. ఆ స్వయంవర వేళ చిన్నకుమార్తెలు ఇద్దరితో, అంబ కూడ అలంకరింపబడి ఆ స్వయంవర వేదికపై నుండెను. ఆ స్వయంవరములో రాజుల నందరిని గెలిచి, రాక్షస వివాహక్రమముతో భీష్ముడు తన తమ్మునికై ఆబాలికలను బలవంతముగ తీసికొని వచ్చెను. ఆ తీసికొనివచ్చుటలో, అంబ అదివరకే సాళ్వరాజును వరించుట తెలియక, ముగ్గురను తీసికొని వచ్చెను. వచ్చినతరువాత అంబ తనవృత్తాంతముచెప్పి, సాళ్వరాజునొద్దకు పంపమని ప్రార్థింపగా, భీష్ముడుకూడ గౌరవమర్యాదలతో ఆమెను సాళ్వుని వద్దకు పంపెను. కాని ఆయన భీష్మునిమీది కోపమున "పర పురుషుడు పట్టితీసికొనివెళ్ళిన నిన్నొల్ల"నని పలికెను. ఆమె మరల భీష్ముని యొద్దకువచ్చి, "నన్ను సాళ్వుడు పరిగ్రహించ లేదు. మీ తమ్మునికిచ్చి వివాహముచేయుడు" అని అడిగెను. భీష్ముడు "అది ఎట్లు కూడును ? మొదటనే తెలియకపోయిన ఏమి జరిగెడిదో! నీవు స్వయముగా సాళ్వుని వరించితినని చెప్పితివి. పరపురుషుని వరించినయామెను నాతమ్మునికి వివాహము చేయుటకు ఎట్లొప్పుకొందును? వాడైనను ఎట్లు స్వీకరించును?" అని తిరస్కరించెను. అపుడు అంబ "నాగతి నీవలననే ఇట్లు అయినది కనుక, నీవే వివాహముచేసికొమ్ము" అని అడిగినది. దానికి భీష్ముడు కినిసి "అమ్మా! ఇది నీకు తగదు పొమ్ము" అని పంపివేసెను.

అంబ భీష్మునిపై పగసాధించదలచి, అనేక యత్నములు చేసి, అన్నియును విఫలములుకాగా, చివరకు శివునిగూర్చి తపస్సు చేసి, తాను మరుజన్మమున ద్రుపదరాజుకు కుమార్తెగా పుట్టి, తరువాత పురుషుడై భీష్ముని చంపగలుగునట్లు శివునిచే వరము పొందినది.

ద్రుపదరాజు పుత్రులులేక, శివుని ఆరాధించి, భీష్ముని మీద చిరకాలముగా పగయుండుటచే, భీష్ముని వధింపగల పుత్రుడు కావలయునని వరమడిగెను. శివుడును అట్లే వర మిచ్చెను. ముందు పుత్రికగాపుట్టి, పురుషుడై, యుద్ధమున భీష్ముని చంపగలడని వివరించి అంతర్ధానము చెందెను.

అంబ శివునివరముపొంది, వెంటనే ఎండుకట్టెలు ప్రోగుచేసి, అగ్నిరగిల్చి, భీష్మునిమీదికోపమున, మరు జన్మమున భీష్ముని చంపగలుగుదును అను మహావాంఛతో, చితిలో పడి ప్రాణములు విడిచెను. తరువాత ఆ చైతన్యము వచ్చి ద్రుపదునిభార్య గర్భమున ప్రవేశించెను. ద్రుపదునిభార్య సకాలమున ఒకపుత్రికను ప్రసవించెను. తల్లిదండ్రులు ఈ విషయమును బహురహస్యముగానుంచి, మగపిల్లవాడు కలిగినట్లు ప్రకటించి,మగపిల్లవానికి చేయవలసిన జాతకకర్మాది కృత్యములు నెరవేర్చి శిఖండి అని నామకరణము చేసిరి. తరువాత జాగ్రత్తగా, ప్రచ్ఛన్నముగా పెంచుచు, ఈ విషయమంతయును రహస్యముగా నుంచుటకు కారణమును ఆ బాలికకుకూడ చెప్పి జాగ్రత్తగ ఉండుమనిరి. అస్త్రా భ్యాసముచేసి, మరికొంతకాలమునకు ద్రోణాచార్యులవద్ద

శస్త్రాస్త్రపరిశ్రమ చేయించుచుండిరి. కొంతకాలమునకు ఆ బాలికకు యౌవనమంకురించుచుండ, తల్లిదండ్రులు ఆమెను జూచి ఏమిచేయుటకు తోచక, శివుని వరముతలచి, ధైర్యము వహించి, నిజము బయటపడకమునుపే, వివాహము చేసిన యెడల, తరువాత నేమగునో, శివుని ఇచ్ఛ అని, దశార్ణవ దేశాధీశుడగు హేమవర్మ యను రాజుయొక్క కుమార్తెనిచ్చి వివాహముచేసిరి. తరువాత కొంతకాలమునకు ఆ కోడలు మంచి చతురతగలది యగుటచే, తనభర్త పురుషుడు కాడనియు, ఇందులో ఏదో మోసమున్నదనియును గ్రహించి తనవ్రాతను తానే నిందించుకొనుచు, గుట్టుగనేయున్నది. కాని, కొంతకాలమునకు ఎట్లో ఆమెదాసికి తెలిసి, హేమవర్మకు చెప్పగా, కోపించి, ద్రుపదరాజు ఇట్లు మోసముచేయునా అని యుద్ధమునకు బయలుదేరెను. ఒకరోజు మహాయుద్ధము జరిగినది. సాయంకాలము యోధులందరును విశ్రాంతిగా నిద్రించుచుండిరి. ఎవరికిని తెలియకుండ శిఖండి నెమ్మదిగా అరణ్యమునకు పారిపోయి, ఒకచోట రహస్యముగా ప్రాయోపవేశము చేసి మరణమునకు సిద్ధపడియుండెను. అక్కడనే నివసించుచున్న స్థూలకర్ణుడను ఒక యక్షుడు ఇది తెలిసి, వచ్చి, "ఏమి ఇట్లు నడిచావు చావనేల? నాకు చెప్పిన నేను చేయగల సాహాయ్యమున్న చేసెదను" అనెను. దానికి ఆమె 'ఈస్థితిలో నాకెవ్వరును సాహాయ్యము చేయలేరు. ఒక్క శివుడే చేసిన చేయవలెను' అని తనస్థితినంతను వివరించెను. అప్పుడు అతడు "అబలా! ఇంతమాత్రమునకే ఇంత భయపడవలయునా? నీ స్త్రీత్వము

నాకిచ్చి నా పుంస్త్వమును గ్రహించి, నీవారి కందరకును నీపుంస్త్వము ప్రకటించుకొని, ఈ విపత్తునుండి బయటపడి, పదిరోజులలో మరల నాపుంస్త్వము నాకిచ్చి, నీస్త్రీత్వమును నీవు గ్రహించుము. సత్యము తప్పకుము" అని, ఆమె స్త్రీత్వమును తాను గ్రహించి, తన పుంస్త్వమును ఆమెకిచ్చి పంపివేసెను. ఆమె తెల్లవారులోపల ఇంటికిపోయి తల్లిదండ్రుల కీ సమాచారమంతయును చెప్పగా, వారు చాల సంతోషించి, హేమవర్మను పిలిపించి, మమ్ముల నడుగకుండ తొందరపడి వచ్చినా అని మందలించి, శిఖండి పుంస్త్వమును పరీక్ష చేసికొనుటకు అనుమతించిరి. దానితో ఆరాజు సిగ్గుపడి, ఎవరో చెప్పినమాటలు విని మోసపోయితిని అని, ద్రుపద రాజుచే గౌరవ మర్యాదల బడసి తన త్రోవను తాను పోయెను.

స్థూలకర్ణుని పుంస్త్వమును తీసికొని శిఖండి అటు వెళ్ళగనే, మరునాడు, స్థూలకర్ణుని దొరయైన కుబేరుడు సపరివారముగా అక్కడకు వచ్చెను. అతడు స్త్రీరూపముతో కుబేరునకు కనపడుటకు సిగ్గుపడి, ఎదుటపడక దాగియుండెను. దానికి కుబేరుడు గర్వముచే ఇతడు తనను లక్ష్యముచేయక ఎదురురాలేదు అనుకొని కుపితుడై, తన సేవకులను పంపెను. ఆ సేవకులు యథార్థవిషయమును తెలిసికొనివచ్చి, "స్వామీ! అతడు శిఖండి స్త్రీత్వమును గ్రహించి తన పుంస్త్వమును శిఖండికి ఇచ్చియున్నాడు. మరల పదిరోజులలో అతడు వచ్చి ఇతని పుంస్త్వమును ఇచ్చివేయునట. ఇప్పుడు స్త్రీరూపముతో మీకు ఎదురుబడ సిగ్గుపడుచున్నాడు. కాని గర్వముచే కాదు" అని విన్నవించిరి. అదివిని, భయములేదు రమ్మని పిలిపించి,

"సరే ఈ స్త్రీత్వముతోనే ఉండిపొమ్ము" అని శపించెను. దానికి అతడు పాదములపైబడి ప్రార్థింపగా, "శిఖండి బ్రతికియున్నంత కాలము నీపురుషత్వము శిఖండికే ఉండి, తరువాత మరల నీకు సంక్రమించును" అని అనుగ్రహించి పోయెను. తరువాత తన మాట ప్రకారము శిఖండి పదిరోజులకు రాగా, స్థూలకర్ణుడు తన సమాచారమంతయును చెప్పి, "నీలోప మేమియును లేదు. నాకర్మ ఇట్లున్నది, పోయిరమ్ము" అని పంపివేసెను. శిఖండియును అతి సంతోషమునవచ్చి, తల్లిదండ్రులతో ఈవార్త చెప్పగా, వారందరును శివుని అనుగ్రహమునకు మెచ్చుకొని ఆనందించిరి. ఇది శిఖండియొక్క వృత్తాంతము.

భీష్ముడు స్త్రీలతోను, మొదట స్త్రీగానుండి, తరువాత పురుషుడైనవానితోను, పురుషుడైయుండి స్త్రీ లక్షణములు కలవానితోను యుద్ధము చేయనని తనకు ప్రతిజ్ఞయున్నట్లు దుర్యోధనునితో మొదటనే చెప్పియున్నాడు. కనుక దుర్యోధనునకు భయము. భీష్ముడు పాండవులలో ఎవరిని చంపనని ప్రతిజ్ఞ చేసియున్నాడు. ఆ ప్రతిజ్ఞ లేకపోయినను పాండవులలో ఏఒక్కరును జంకువారుకారు. తాతగారు, అల్లారుముద్దుగా పెంచి విద్యాబుద్ధులు చెప్పించినారు అను గౌరవ మర్యాదలుతప్ప జయించలేము అని భయపడువారు పాండవులలో ఒక్కరునులేరు. సామాన్యముగ క్షత్రియ రక్తము ప్రవహించువాడే, జయించిన జయించును, లేకపోయిన వీర మరణముచెంది వీరస్వర్గము పొందును. అంతేకాని, యుద్ధమునకు భయపడడు. అట్టిది పాండవులా జంకునది ! ఇక చంపనని

కూడ ప్రతిజ్ఞ యున్నప్పుడు చంపకుండ ఊరకే బాణములు పెట్టి గుచ్చుచు పోదువా, పోవా అనిన పోవువారా పాండవులు! కనుక భయము దుర్యోధనునికి. పైన శిఖండి యున్నాడు. కాబట్టి మీరందరును జాగ్రత్తతో శిఖండి భీష్మునియొద్దకు రాకుండ కాపాడకపోయినచో, మొదటిదినముననే ఆ శిఖండిని అడ్డుపెట్టుకొని పార్థుడు వచ్చిన, ఇక మనకును భీష్మునికిని నాటితోనే ఋణము తీరినట్లు. ఎన్ని దినములు బ్రతికిన అన్ని దినములైనను నాకిచ్చిన వాగ్దానము ప్రకారము పదివేలమంది యోధులుచొప్పున సహారించగలడు. ఈ వ్యూహముయొక్క ఏద్వారమునుండి శిఖండి ప్రవేశించి, భీష్మునిచేరు వీలున్నదో పరిశీలించుచు సావధానచిత్తులై కాచికొని యుండవలయును" అని దుర్యోధనుడు పలికెను.

అవతారిక :—

ద్రోణాచార్యులతో దుర్యోధనుడు ఇట్లు పలుకుట విని, భీష్ముడు ఏమిచేసినదియు సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునకు చెప్పు చున్నాడు.

సంజయ ఉవాచ :

శ్లో॥ తస్య సంజనయన్ హర్షం
కురువృద్ధః పితామహః
సింహనాదం వినద్యోచ్చైః
శంఖం దధ్మౌ ప్రతాపవాన్. ౧౨

ప. వి. తస్య, సంజనయన్, హర్షం, కురువృద్ధః, పితామహః, సింహనాదం, వినద్య, ఉచ్చైః, శంఖం, దధ్మౌ, ప్రతాపవాన్.

టీక :-

కురువృద్ధః = కౌరవులలో పెద్దయును,
ప్రతాపవాన్ = ప్రతాపవంతుడును,
పితామహః = ధార్తరాష్ట్రులకును, పాండవులకును తాతయు నైన భీష్ముడు,
తస్య = ఆ దుర్యోధనునకు,
హర్షః = సంతోషమును,
సంజనయన్ = కలిగించుచున్నవాడై,
ఉచ్చైః = గట్టిగా,
సింహనాదం = సింహనాదమును,
వినద్య = ధ్వనింపజేసి,
శంఖం = శంఖమును,
దధ్మౌ = పూరించెను.

తా. కౌరవవృద్ధుడై నట్టియును, గొప్పప్రతాపముగలవాడు నైన భీష్మపితామహుడు, దుర్యోధనుని హృదయములో కలిగిన భయమును పోగొట్టి ఆనందోత్సాహముల కలుగజేయుటకై, సింహనాదముచేసి గొప్పధ్వనితో శంఖమును పూరించెను.

అమృతవాహిని :-

భీష్ముడు అప్పటికి ఉన్న కౌరవులలో వృద్ధుడు. కాని, ఒక్క బాహ్లీకుడు మాత్రము భీష్ముని కన్న పెద్ద. పాండవులును, కౌరవులునుకూడ భీష్మునికి ఒక్కటే. తాతగారను

పూజ్యభావము ఇరుకత్త్యాలవారికిని కలదు. కాబట్టి కురువృద్ధుడు పితామహుడు అనుచున్నాడు సంజయుడు. వయస్సులో వృద్ధుడైనను, శౌర్యబలపరాక్రమములలో మహావీరులనిపించుకొనిన యువకులకంటె మించినవాడు. ఈ భావముతోనే 'ప్రతాపవాన్' అనుట. ఇట్టి భీష్ముడు, దుర్యోధనుడు ద్రోణాచార్యుల యొద్ద నిలబడి పాండవసేనను చూచి ఆశ్చర్యభయములు పొందుటచూచి, అతనికి ఉత్సాహము కలిగించుటకై, "నీవేమియు భయపడకుము; నా శక్తిసామర్థ్యములుచూడుము" అనుచున్నట్లు సింహనాదముచేసి, పెద్దగ శంఖమును పూరించెను.

శ్లో॥ తత శ్శంఖాశ్చ భేర్యశ్చ
పణ వానక గోముఖాః
సహసై వాభ్యహన్యంత
సశబ్ద స్తుములో ఽభవత్. ౧౩

ప. వి. తతః, శంఖాః, చ, భేర్యః, చ, పణవానక గోముఖాః, సహసా, ఏవ, అభ్యహన్యంత, సః, శబ్దః, తుములః, అభవత్.

టీక :-

తతః = పిమ్మట,
శంఖాశ్చ = శంఖములును,
భేర్యశ్చ = దుందుభులును,
పణవానకగోముఖాః -
పణవ = తప్పెటలును,
ఆనక = మృదంగములును,
గోముఖాః = బూరలును,

సహసైవ = ఒక్కసారిగానే,
అభ్యహన్యంత = మ్రోయింపబడినవి.
సశబ్దః = ఆధ్వని,
తుములః = భయంకరమైనది.
అభవత్ = ఆయెను.

తా. భీష్ముడు ఈప్రకారము శంఖమును పూరించగనే,ఆకౌరవ సైన్యములో అనేకములైన శంఖములు, నగారాలు, డోళ్ళు,తప్పెటలు, మొదలగు రణవాద్యములు ఒక్కసారిగ మ్రోయింపబడినవి. ఆశబ్దము ఆకాశమంతయును మార్మ్రోగునట్లు చాలభయంకరమైనదిగ నుండెను.

అమృతవాహిని :-

భీష్మపితామహుడు ఉత్సాహముతో శంఖమును పూరించి సింహనాదము చేయునప్పటికి, అదియే యుద్ధప్రారంభమునకు సంజ్ఞగ తెలిసికొని, అన్నివైపులను ఉత్సాహము, వీరత్వము వ్యాపించి పొంగిపొరలగా, కౌరవ సైన్యములోని సకలసేనాధిపతులును తమతమ శంఖములను పూరించిరి. అనేకవిధములైన రణవాద్యములు ఒక్కపెట్టున మ్రోయింపబడు నప్పటికి ఆ గొప్పమ్రోతతో ఆకాశము, భూమియును భయంకరముగా మారుమ్రోగెను.

అవతారిక :-

మొదట ధృతరాష్ట్రుడు నావారు, పాండవులు ఏమి చేసిరని అడిగిన ప్రశ్నకు, ఇంతవరకు సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుని పక్షమువారు ఏమిచేసినది చెప్పినాడు. ఇప్పుడు పాండవులు ఏమిచేసినదియు అయిదు శ్లోకములలో చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ తత శ్శ్వేతై ర్హయై ర్యుక్తే
మహతి స్యందనే స్థితౌ
మాధవః పాండవ శ్చైవ
దివ్యౌ శంఖౌ ప్రదధ్మతుః. ౧౪

ప. వి. తతః, శ్వేతైః, హయైః, యుక్తే, మహతి,
స్యందనే, స్థితౌ, మాధవః, పాండవః, చ, ఏవ, దివ్యౌ,
శంఖౌ, ప్రదధ్మతుః.

టీక :-

తతః = తదనంతరము,
శ్వేతైః = తెల్లని,
హయైః = గుఱ్ఱములతో,
యుక్తే = కూడుకొన్నట్టియును,
మహతి = గొప్పదియును అగు,
స్యందనే = రథమునందు,
స్థితౌ = కూర్చొనియున్న,
మాధవః = శ్రీకృష్ణుడును,
పాండవశ్చైవః = అర్జునుడును,
దివ్యౌ = దివ్యములైన,
శంఖౌ = శంఖములను,
ప్రదధ్మతుః = పూరించిరి.

తా. తరువాత తెల్లని గుఱ్ఱములను అమర్చిన గొప్పదగు రథము మీద అధివసించియున్న శ్రీకృష్ణపరమాత్మయును, అర్జునుడును కూడ, దివ్యములైన తమతమ శంఖములను పూరించిరి.

అమృతవాహిని :—

శ్రీకృష్ణార్జునులు అధివసించిన రథము చాలగొప్పది. దివ్యమైనది. ఖాండవవన దహనసమయమున ప్రసన్నచిత్తుడైన అగ్నిదేవుడు అర్జునునికి సమర్పించుకొనినాడు. ఈ రథము బంగారముతోడను, మణులతోడను మహాప్రకాశమానముగ అలంకరించబడినది. వాయువేగమనోవేగములుగల దివ్యహయములు కూర్చబడినది. ఈ రథముయొక్క గమనమునకు ఎక్కడను అడ్డులేదు. భూలోకములోగాని, స్వర్గ పాతాళాదిలోకములలోగాని - ఎక్కడికైనను అప్రతిహతముగ పోగలదు. చెట్లు, పర్వతములు, నదులు, సముద్రములు - ఏవియును దాని గమనమును అడ్డలేవు. దివ్యపతాకము రెపరెపలాడుచుండగా, ఆ పతాకముపై రామభక్తాగ్రేసరుడు ఆంజనేయుడు విజయముచేసి యున్నాడు. ఆరథమునకు దివ్యములైన నాలుగు తెల్లని గుఱ్ఱములు పూన్చబడియున్నవి. ఆ దివ్యరథములో అధివసించియున్న కృష్ణార్జును లిరువురును తమ తమ శంఖములు పూరించినారు. ఆశంఖములు దివ్యములైనవి. భీష్ముడు మొదలగువారు యుద్ధారంభసూచకముగ శంఖములు పూరించినమీదట, ఆ సింహానాదములకు సమాధానముగ, తాముకూడ యుద్ధమునకు సిద్ధముగనే ఉన్నామనుచు వీరును ఈ దివ్యశంఖములను పూరించిరి.

అవతారిక :—

పాండవుల పక్షమున కృష్ణార్జునులు శంఖములు పూరిం

చుట, తరువాత ఇతరులు వారివారి శంఖములను పూరించుట యు వివరముగ చెప్పుచున్నాడు సంజయుడు.

శ్లో॥ పాంచజన్యం హృషీకేశో
దేవదత్తం ధనంజయః
పౌండ్రం దధ్మౌ మహాశంఖం
భీమకర్మా వృకోదరః. ౧౫

ప. వి. పాంచజన్యం, హృషీకేశః, దేవదత్తం, ధనంజయః, పౌండ్రం, దధ్మౌ, మహాశంఖం, భీమకర్మా, వృకోదరః.

టీక :-

హృషీకేశః = శ్రీకృష్ణుడు,
పాంచజన్యం = పాంచజన్యమను శంఖమును,
ధనంజయః = అర్జునుడు,
దేవదత్తం = దేవదత్తమను శంఖమును,
భీమకర్మా = భయంకరకృత్యములను చేయునట్టి,
వృకోదరః = భీముడు,
పౌండ్రం = పౌండ్రమను పేరుగల,
మహాశంఖం = గొప్పశంఖమును,
దధ్మౌ = పూరించిరి.

తా. పాంచజన్యమను శంఖమును కృష్ణుడును, దేవదత్తమను శంఖమును అర్జునుడును, పౌండ్రమను పేరుగల మహాశంఖమును భయంకర కర్మలుచేయు భీముడును పూరించిరి.

అమృతవాహిని :—

హృషీకేశుడు పాంచజన్యమును పూరించెను. శ్రీకృష్ణ పరమాత్మకు హృషీకేశుడు అనికూడ పేరు. హృషీకాణాం - ఇంద్రియాణాం ఈశః = హృషీకేశః. హృషీకములు అనగా ఇంద్రియములు. వానికి ఈశుడు కనుక హృషీకేశుడు. ఈయన శంఖముపేరు పాంచజన్యము. పంచజను డనెడి శంఖరూప రాక్షసుడు. వానిని చంపి శంఖముగ ఉపయోగించుకొనినాడు పరమాత్మ. అందువలన ఆ శంఖమునకు పాంచజన్యము అని పేరువచ్చినది. దేవదత్తమను శంఖమును అర్జునుడు పూరించెను. ధర్మరాజు రాజసూయ యజ్ఞము చేసి నప్పుడు అర్జునుడు దిగ్విజయముచేసి, అనేకమంది రాజులను జయించి, అపారమైన ధనము తీసికొనివచ్చుటచే ధనంజయుడు అను పేరు కలిగినది. అర్జునుని శంఖము పేరు దేవదత్తము. దేవతల పక్షమున నివాతకవచాది దైత్యులతో యుద్ధముచేయునప్పుడు, ఇంద్రునిచేత ఈయబడినది. కనుక దేవదత్తమని పేరు వచ్చి నది. ఈశంఖమును పూరించిన, శత్రువుల హృదయములు బ్రద్దలగును. పౌండ్రమను మహాశంఖమును భీముడు పూరించెను. భీమునికి భీమకర్ముడనియు, వృకోదరుడనియు పేర్లు కలవు. భీమునిచేత చేయబడు ప్రతికర్మయును శత్రుభయంకర ముగానుండును. అందువలన భీమకర్ముడనిపేరు. భీముడు అపరిమితముగ ఆహారము భుజించువాడు. అంత భోజనము జీర్ణింపజేసికొనెడి జఠరాగ్ని ఉండుటచే వృకోదరుడు అని పేరుకలిగినది. అతని శంఖము పౌండ్రము. అది చాల పెద్దది. అది పూరించిన చాల గొప్ప శబ్దము వచ్చును. ఆశబ్దమును

వినునప్పటికే శత్రుసైన్యములోని వీరుల హృదయములు బ్రద్దలగును. కాబట్టి ఆశంఖమునకు మహాశంఖమని విశేషణము కూర్చబడినది.

శ్లో॥ అనంతవిజయం రాజా
కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః
నకుల స్సహదేవశ్చ
సుఘోష మణిపుష్పకౌ. ౧౬

ప. వి. అనంతవిజయం, రాజా, కుంతీపుత్రః, యుధిష్ఠిరః, నకులః, సహదేవః, చ, సుఘోషమణిపుష్పకౌ.

టీక :-

కుంతీపుత్రః = కుంతీదేవి కుమారుడును,
రాజా = ప్రభువు అయినవాడును అగు,
యుధిష్ఠిరః = ధర్మరాజు,
అనంతవిజయం = అనంతవిజయమను శంఖమును,
నకులః = నకులుడును,
సహదేవశ్చ = సహదేవుడును,
సుఘోషమణిపుష్పకౌ = సుఘోషము, మణిపుష్పకము నను శంఖములను,
(దధ్మౌ = పూరించిరి)

తా. కుంతీపుత్రుడైన ధర్మరాజు అనంతవిజయమను శంఖమును పూరించెను. నకులుడును, సహదేవుడును, తమ తమ సుఘోషము, మణిపుష్పకము అను శంఖములను పూరించిరి.

అమృతవాహిని :—

కుంతీపుత్రుడైన యుధిష్ఠిరమహారాజు - ధర్మరాజు - అనంతవిజయమను శంఖమును పూరించెను. ఇక్కడ ధర్మరాజు కుంతీపుత్రుడనియు, యుధిష్ఠిరుడనియు, రాజనియు విశేషణములతో చెప్పబడినాడు. యుధిష్ఠిరుడనగా యుద్ధమునందు స్థిరముగా నుండువాడు అని అర్థము. ఈ శబ్దప్రయోగముచే సంజయుడు, యుద్ధములో ధర్మరాజును ఎవరును జయించలేరు. ఆయనకే విజయమని సూచించుచున్నాడు. 'రాజా' అని ప్రయోగించి, ఇదివరకు రాజ్యము చేసియుండుటచేతనేకాక, ఇప్పుడుకూడ యుద్ధములో ఆయనకే జయము సంప్రాప్తించి, ఆయనయే రాజు కాగలడనియును, సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునికి సూచించుచున్నాడు. నకులుడును, సహదేవుడును కూడ సుఘోషము, మణిపుష్పకము అను తమ తమ శంఖములను పూరించిరి.

శ్లో॥ కాశ్యశ్చ పరమేష్వాసః
శిఖండీచ మహారథః
ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ
సాత్యకి శ్చాపరాజితః. ౧౭

ప. వి. కాశ్యః, చ, పరమేష్వాసః, శిఖండీ, చ, మహారథః, ధృష్టద్యుమ్నః, విరాటః, చ, సాత్యకిః, చ, అపరాజితః.

టీక :—

పరమేష్వాసః = గొప్పవిల్లుగల,
కాశ్యశ్చ = కాశీదేశపురాజును,

మహారథః = మహారథికుడైన,
శిఖండీచ = శిఖండియును,
ధృష్టద్యుమ్నశ్చ = ధృష్టద్యుమ్నుడును,
విరాటశ్చ = విరటుడును,
అపరాజితః = అపజయము లేనివాడగు,
సాత్యకిశ్చ = సాత్యకియును,

శ్లో॥ ద్రుపదో ద్రౌపదేయాశ్చ
సర్వశః పృథివీపతే!
సౌభద్రశ్చ మహాబాహుః
శంఖాన్ దధ్ముః పృథక్ పృథక్. ౧౮

ప. వి. ద్రుపదః ద్రౌపదేయాః, చ, సర్వశః, పృథివీపతే, సౌభద్రః, చ, మహాబాహుః, శంఖాన్, దధ్ముః, పృథక్, పృథక్.

టీక :-

పృథివీపతే = ఓరాజా!
ద్రుపదః = ద్రుపదరాజును,
ద్రౌపదేయాశ్చ = ఉపపాండవులును,
మహాబాహుః = బాహుబలసంపన్నుడైన,
సౌభద్రశ్చ = అభిమన్యుడును,
సర్వశః = అందరును,
పృథక్ పృథక్ = వేరువేరుగా,

శంఖాన్ = శంఖములను,
దధ్ముః = పూరించిరి.

17, 18, తా. గొప్పధనుస్సుగల కాశీరాజును, మహారథుడైన శిఖండియును, ధృష్టద్యుమ్నుడును, విరాటుడును, పరాజయములేని సాత్యకియును, ద్రుపదుడును, ద్రౌపదేయులును (ద్రౌపది కుమారులైదుగురు), మహాబాహువుల సంపన్నుడు అభిమన్యుడును - అందరును తమ తమ శంఖములను వేరువేరుగ పూరించిరి.

అమృతవాహిని :—

కాశీరాజు, ధృష్టద్యుమ్నుడు, విరాటుడు, సాత్యకి, ద్రుపదుడు, ద్రౌపదియొక్క అయిదుగురు కుమారులు, అభిమన్యుడు-వీరినిగురించి నాలుగు, అయిదు, ఆరు శ్లోకముల యొక్క వ్యాఖ్యానములోను, శిఖండినిగురించి పదునెనిమిదవ శ్లోక వ్యాఖ్యానములోను పాఠకులకు పరిచయము చేయుట జరిగినది. సర్వశః- అందరును అనుటలో ఇక్కడ పేర్లు చెప్ప బడినవారుగాక, పాండవసేనలోని అతిరథులు, మహారథులు, సమ్యలును, తమతమ శంఖములను పూరించిరి అని భావము. సంజయుడు, కౌరవపక్షములోని వీరులు శంఖములు పూరించి నట్లు చెప్పియున్నాడు. పాండవులపక్షములోని వీరులుకూడ శంఖములు పూరించినట్లు చెప్పియున్నాడు. కాని, కృష్ణుడు, పాండవులు అయిదుగురు-మొత్తము ఈ ఆరుగురి శంఖముల పేర్లుమాత్రమే ఉగ్గడించియున్నాడు. పాండవుల పక్షములోని ఇంకెవరి శంఖముల పేర్లను చెప్పలేదు. కౌరవపక్షములోని ఏ ఒక్క మహావీరుని శంఖముపేరును చెప్పలేదు. ఏమికారణము? మిగిలిన అన్నిశంఖములకంటె ఈ ఆరుగురి శంఖములకు

విశిష్టతకలదు. ఈ శంఖములు పూరించి, ధ్వనిచేసినయెడల ఆ ధ్వని చాలపెద్దదిగ ఉండుట మాత్రమేకాదు, శత్రువుల హృదయములు బ్రద్దలగును. భీముడు సింహనాదము చేసినప్పుడెల్లను, శత్రుసైన్యములోని పదివేలమంది వీరులు గుండెలుపగిలి చనిపోయిరని మహాభారతములో నున్నది.

శ్లో॥ సఘోషో ధార్తరాష్ట్రాణాం
హృదయాని వ్యదారయత్
నభశ్చ పృథివీం చైవ
తుములోవ్యనునాదయన్ —౨౦

ప. వి. సః, ఘోషః, ధార్తరాష్ట్రాణాం, హృదయాని, వ్యదారయత్, నభః, చ, పృథివీం, చ, ఏవ, తుములః, వ్యనునాదయన్.

టీక :-

తుములః = భయంకరమైన,
స ఘోషః = ఆశబ్దము,
నభశ్చ = ఆకాశమును,
పృథివీంచైవ = భూమినీ,
వ్యనునాదయన్ = మారుమ్రోగించుచు,
ధార్తరాష్ట్రాణాం = దుర్యోధనాదులయొక్క,
హృదయాని = గుండెలను,
వ్యదారయత్ = బ్రద్దలుచేసెను.

తా. ఆధ్వని ఆకాశమును, భూమినికూడ వ్యాపించి మారుమ్రోగించుచు దుర్యోధనాదుల హృదయములను బ్రద్దలుచేసెను.

అమృతవాహిని :—

సంజయుడు చెప్పుచున్నాడు- ఓ ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! ఇంకను నీపుత్రులు జయింతురని ఆశతో ఉన్నావేమో! శ్రీకృష్ణార్జునులు మహానుభావులు, నరనారాయణులు ఆదివ్యరథము మీద అధిష్ఠించి ఆశంఖములు పూరించిన, ఆ భీముడు, ఆ ధర్మరాజు, ఆ నకులసహదేవులు వారివారి శంఖములు పూరించిన శత్రువుల గుండెలు బ్రద్దలు కావా! వారి శంఖములు సామాన్యములా! మిగిలిన మానవులకంటె, వారెట్లు విలక్షణమైనవారో, దేవతాంశ సంభూతులో, వారిశంఖములు కూడ అట్లే. నీ కుమారులు ఎప్పుడును శంఖధ్వనులు వినలేదా! వారు మాత్రము పిరికివారా! ఇదివరకు యుద్ధములు ఎరుగరా! అయిననేమి- కృష్ణుడు, పాండవులు సామాన్యులు కారు. వారి శంఖములు సామాన్యములు కావు. వారు పూరించుట సామాన్యము కాదు. ఆ వెడలిన ధ్వని సామాన్యము కాదు. ఏమో తెలియదు- ఆ శంఖములధ్వని చెవుల బడునప్పటికి, నీకుమారులు యొక్కయు వారి పక్షమువారి యొక్కయు హృదయములు విదీర్ణములై పోయినవి. గుఱ్ఱములు, ఏనుగులు మలమూత్రములు విడిచినవి. ఆ శంఖనాదములు ఒక్కసారిగా కలిసి ధ్వనించునప్పటికి, ఆధ్వని భూమిఅంతయు వ్యాపించినది. పర్వతములు, నదులు, సముద్రములతో కూడుకొన్న భూమియంతయు దద్దరిల్లిపోయినది. ఆకాశమంతయును, పర్వతగుహలును మారుమ్రోగిపోయినవి. అదివరకే పాండవుల సేనను చూచునప్పటికే భయముతో కొందలమందుచున్న నీవారి హృదయములు ఇప్పుడు ఎఱ్ఱగా కాలియున్న పదనైన శస్త్రములతో చీల్చ

బడుచున్నట్లు బాధపొందినవి. అయితే నీ కుమారుడు దుర్యోధనుడు ఎన్నోమార్లు, పాండవులను సులభముగా జయించగలము అని నీవద్ద పలికియున్నాడు - నిజమే ! ఇంతవరకు రాజ్యముకొరకై ధర్మరాజు హింసారూపమైన యుద్ధమునకు దిగడు అను ఆశ బాగుగా ఉన్నది నీకుమారునికి. కాబట్టి యుద్ధము జరుగదన్న భావమే ఉండుటచే, ఎన్నైనను ప్రజ్ఞలు పలికిఉండవచ్చును. మీవారి సైన్యములు చూచువరకును ఉత్తరగోగ్రహణములో ఉత్తరుడు పలుకలేదా! ఆ ఉత్తరకుమారప్రజ్ఞలే మీవాడును పలికినాడు. ఆ ఉత్తరునకు మీసైన్యములను చూచునప్పటికి భయముతో వణకు పుట్టినది. అయితే నీ కుమారుడు దురభిమానము కలవాడగుటచే ఎంత భయము పుట్టినను, ఉత్తరునివలె పారిపోయిరాలేదు. ఇది ఉత్తరునికన్న వీనికున్న సుగుణము. అభిమానముకొలది పట్టుదలకు చచ్చుటకైనను సిద్ధపడుచున్నాడు. కాని హృదయములో ఆవేదన, భయము పెనగొని వేధించుట మొదలు పెట్టినవి.

అవతారిక :-

తరువాత ఏమి జరిగినదో వినగోరు ధృతరాష్ట్రునికి సంజయుడు చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా
ధార్తరాష్ట్రాన్ కపిధ్వజః
ప్రవృత్తే శస్త్రసంపాతే
ధను రుద్యమ్య పాండవః. -20

ప. వి. అథ, వ్యవస్థితాన్, దృష్ట్వా, ధార్తరాష్ట్రాన్, కపిధ్వజః, ప్రవృత్తే, శస్త్రసంపాతే, ధనుః, ఉద్యమ్య, పాండవః.

టీక :-

అథ = అనంతరము,
శస్త్రసంపాతే = ఆయుధప్రయోగము,
ప్రవృత్తే(సతి) = ఆరంభముకాబోవుచుండగా,
కపిధ్వజః = కపిధ్వజుడైన,
పాండవః = అర్జునుడు,
వ్యవస్థితాన్ = యుద్ధసన్నద్ధులై యున్న,
ధార్తరాష్ట్రాన్ = దుర్యోధనాదులను,
దృష్ట్వా = చూచి,
ధనుః = ధనుస్సును,
ఉద్యమ్య = పైకెత్తి,

శ్లో॥ హృషీకేశం తదా వాక్య
మిద మాహ మహీపతే !

ప. వి. హృషీకేశం, తదా, వాక్యం, ఇదం, ఆహ, మహీపతే.

టీక :-

మహీపతే! = ఓరాజా!
తదా = ఆసమయమున,
హృషీకేశం = శ్రీకృష్ణునిగూర్చి,
ఇదం వాక్యం = ఈవాక్యమును,
ఆహ = పలికెను,

అర్జున ఉవాచ :—

శ్లో॥ సేనయో రుభయో ర్మధ్యే
రథం స్థాపయ మేఽచ్యుత ! ౨౧

శ్లో॥ యావ దేతా న్నిరీక్షేఽహం
యోద్ధుకామా నవస్థితాన్
కై ర్మయా సహ యోద్ధవ్య
మస్మిన్ రణసముద్యమే. ౨౨

ప. వి. సేనయోః, ఉభయోః, మధ్యే,రథం,స్థాపయ, మే,అచ్యుత,
యావత్,ఏతాన్,నిరీక్షే, అహం,యోద్ధుకామాన్,అవస్థితాన్,
కైః, మయా, సహ, యోద్ధవ్యం,అస్మిన్,రణసముద్యమే॥

టీక :—

హేఅచ్యుత = ఓకృష్ణా!
అస్మిన్ = ఈ,
రణసముద్యమే = యుద్ధసందర్భమునందు,
మయా = నాచేత,
కైస్సహ = ఎవరితో,
యోద్ధవ్యం = యుద్ధముచేయవలసియున్నదో,
అవస్థితాన్ = ఎదుట నిలచియున్న,
యోద్ధుకామాన్ = యుద్ధముచేయకోరికగలవారలైన,
ఏతాన్ = వీరిని,
యావత్ = ఎంతలో,
అహం = నేను,

నిరీక్షే = చూతునో, (తావత్ = అంతవరకు)
ఉభయోః = రెండగు,
సేనయోః = సేనలయొక్క,
మధ్యే = నడుము,
మే = నాయొక్క,
రథం = రథమును,
స్థాపయ = నిలుపుము.

తా॥ 20,2122: ఓ ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! తరువాత కపిధ్వజుడైన అర్జునుడు, నీపుత్రులైన దుర్యోధనాదులు యుద్ధమునకు సిద్ధముగానుండుట జూచి, ఒకరిమీదఒకరు శస్త్రప్రయోగము చేసికొను సమయము రాగా విల్లెక్కు పెట్టి కృష్ణపరమాత్మతో ఇట్లు చెప్పెను.

యుద్ధము చేయుటకు సంసిద్ధులైన వీరందరిని నేను చూచి చః యుద్ధమునందు నేనెవరితో యుద్ధము చేయవలయునో నిర్ణయించు కొందును. అందుకు వీలుగా, రథమును రెండుసేనలమధ్య నిలుపుము.

శ్లో॥ యోత్స్యమానా నవేక్షేఽహం
యఏతేఽత్ర సమాగతాః
ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధే
ర్యుద్ధే ప్రియచికీర్షవః —23

ప. వి. యోత్స్యమానాన్, అవేక్షే, అహం, యే,ఏతే,అత్ర, సమాగతాః,
ధార్తరాష్ట్రస్య, దుర్బుద్ధేః, యుద్ధే, ప్రియచికీర్షవః.

టీక :-

దుర్బుద్ధేః = దుష్టబుద్ధి అయిన,
ధార్తరాష్ట్రస్య = దుర్యోధనునికి,
ప్రియ చికీర్షవః = ఇష్టముచేయదలచినవారై,

యుద్ధే = యుద్ధమునందు,
యే ఏతే = ఎవరు (కౌరవసేనలోని వీరులు),
అత్ర = ఇచ్చట,
సమాగతాః = వచ్చియున్నారో,
యోత్స్యమానాన్ = యుద్ధసన్నద్ధులైన అట్టివారిని,
అహం = నేను,
అవేక్షే = చూచెదను.

తా॥ దుర్బుద్ధియగు దుర్యోధనునికి యుద్ధమునందు ప్రియముచేయు నభిప్రాయముతో ఏయే వీరపురుషులు ఇక్కడ (ఈ కురుక్షేత్రములో) సమావిష్టులై యున్నారో చూచెదను. అంతవరకు ఉభయసేనామధ్యప్రదేశములో రథమును నిల్పుము.

అమృతవాహిని :-

ఇట్లు కౌరవవీరులు, పాండవవీరులు ఒకరికొకరు మేము యుద్ధమునకు సిద్ధముగా నున్నామనగ మేము యుద్ధమునకు అంతకంటె ముందుగనే సిద్ధముగ నున్నామని శంఖధ్వనులతో, సింహనాదములతో తెలుపుకొన్న తరువాత, ధార్తరాష్ట్రులు శస్త్రప్రయోగమునకు సిద్ధముగా నున్న సమయమున కపిధ్వజుడైన అర్జునుడు తన గాండీవమును పైకెత్తి పట్టుకొని హృషీకేశునితో ఈ వాక్యమును పలుకుచున్నాడు :

అర్జునుడు కపిధ్వజుడు. అరణ్యవాసముచేయు సమయములో, ఒకప్పుడు పాండవులు గంధమాదన పర్వతమునకు పోయి బదరీనారాయణమున ఉన్న సమయమున, ఒకనాడు వాయువశమున ఒక సౌగంధిక కమలము ద్రౌపది సమీపమునకు

పడినది. దానినిజూచి పాండవులందరును ఆశ్చర్యపోయిరి. దానికి సహస్రదళములు. ఏ పుష్పములకును ఉండని అద్భుత సౌరభమును, ఎప్పుడును వాడక వికసించి సౌరభమును వెదజల్లు చుండుట - ఈ లక్షణములుగల సౌగంధికమును జూచునప్పటికి ద్రౌపదికి దానిమీద మక్కువగలిగి భీమసేనుః తో "ఇక్కడకు కొలదిదూరముననే ఇట్టి కమలములు చాల ఉండవచ్చును. లేకున్న గాలికి ఈ ఒక్కపుష్పము ఎట్లు కొట్టుకొనివచ్చును? కాన ఈ పుష్పములు ఎక్కడ ఉన్నవో చూచి, ఇట్టి పుష్పములను ఎక్కువగా తెచ్చి ఇచ్చి నా మనస్సునకు ఆనందము కలిగింపుము" అని అర్థించెను. భీమసేనుడు వానికొరకు ఆ గంధమాదన పర్వతముమీద వెదుకుచు పోయిపోయి, ఒకచోట తన అన్నగారైన హనుమన్నను దర్శించినప్పుడు, ఆ హనుమన్న తమ్ముడైన భీమన్ననుజూచి సంతసించి "భారతయుద్ధములో అర్జునుని రథమున ధ్వజముమీద కూర్చొని, నీవు సింహనాదము చేసినప్పుడు నీ సింహనాదములో కలిపి నేనుకూడ చేయుదును. ఆ ధ్వనికి శత్రువుల గుండియలవియ చత్తురు" అని వరమిచ్చెను. ఆ వరము ప్రకారము హనుమంతుడు అర్జునుని జెండాపై ఉండును. కనుక అర్జునునికి కపిధ్వజుడు అని పేరు వచ్చినది.

హృషీకేశుడు అనగా పదిహేనవ శ్లోక వ్యాఖ్యానములో వివరింపబడినది.

దుర్యోధనాదులు శస్త్రములు పైకెత్తి యుద్ధమునకు సిద్ధముగానుండుట జూచునప్పటికి అర్జునునకు వీరరసము ఉప్పొంగినది. ఉడుకురక్తము నాడులవెంట వేగముగ

ప్రవహించసాగినది. వెంటనే తన గాండీవమునుకూడ పైకెత్తి "అచ్యుతా ! ఒకసారి మన రథమును ఉభయసేనామధ్యము క్షోణిలోనికి గొనిమ్ము" అనినాడు. 'అచ్యుతా !' అని సంబోధన చేయుటలో ఎంతో భావము ఇమిడియున్నది. అచ్యుతుడు - చ్యుతి లేనివాడు. చ్యుతి అనగా జారుట, పడుట, నాశము, మార్పు, తొలగుట - ఇవి లేనివాడు అచ్యుతుడు. ఎవడు తన సిద్ధాంతమునుండి, తన స్వరూపము నుండి, తన మహత్త్వమునుండి, ఎప్పుడును, ఎట్టి సందర్భము లోను స్ఖలితుడు కాడో, మార్పుచెందడో, నాశములేనివాడో, వికారములులేనివాడో వాడు అచ్యుతుడు. "స్వస్వరూపాత్, స్వసామర్థ్యాత్, స్వపదాత్, నచ్యవతే. ఇతి అచ్యుతః, షడ్వికారరహితత్వాత్ అచ్యుతః".

తనకు సారథియైనవాడు ఈ అచ్యుతుడు. సాక్షాత్ పరమాత్మ కనుక కృష్ణునితో, "నీవు నారథమును తోలుచున్నావు. నాభాగ్యము ఏమి చెప్పను ! కనుక నారథమునకు నాకు ఎప్పుడును ఎక్కడను పరాభవము, పరాజయము కలుగదు. నీచేత నడుపబడు ఈ రథము సంగ్రామములో అజేయము" అను భావమును సూచించుచు, 'అచ్యుతా !' అని సంబోధించినాడు.

"యుద్ధము చేయుటకై ఎవరెవరు వచ్చియున్నారో, నేనెవరితో యుద్ధము చేయవలయునో ముందు నిర్ణయించుకొనవలయును. అంతవరకు ఎక్కడ నిలబడియున్నచో ఇట్లు చూడగలుగుదునో, అక్కడ- ఉభయసేనమధ్య-రథము నిలుపుము". ఎంతసేపు? ఎవరితో యుద్ధము చేయవలయునో నిర్ణయించుకొను

వరకును రథము నిలుపవలసినది అని కృష్ణపరమాత్మతో చెప్పుచున్నాడు. శరీరమొక రథము ఆత్మ రథికుడు. ఇంద్రియములు గుఱ్ఱములు. బుద్ధి సారథి. సారథిస్థానములో తనబుద్ధిని నిలిపించి కృష్ణపరమాత్మను పెట్టినవాడు-ఆయన హృషీకేశుడు గనుక, అనగా ఇంద్రియములకు ప్రభువు, నియమించువాడు గనుక - ఈరథముయొక్క గుఱ్ఱములను ఎప్పుడు ఎట్లు నడుపవలయునో అప్పుడు అట్లు నడుపగలడు. ఎప్పుడు ఎట్లు ఎక్కడ నిలుపవలయునో అప్పుడు అట్లు అక్కడ నిలుపగలడు. కనుక కృష్ణునే సారథిగా ఎన్నుకొని రథము నడుపుమనుచున్నాడు.

"దుర్యోధనుడు దుర్బుద్ధి. తనహితము పరులహితము కూడ తెలిసికొనలేనివాడు. దురభిమానము, మూర్ఖపు పట్టుదల కలవాడు. ఇతరుల ఉన్నతినిచూచి ఓర్వలేనివాడు. ఇతరులు తనకు ఉపకారముచేసినను, అది అవమానముగా తలచి, విరోధము వహించి కక్షసాధించువాడు. కనుక నే ఇంతవరకు వచ్చినది. అట్టి దుర్యోధనునికి యుద్ధములో సాహాయ్యము చేయుటకై ఏయే రాజులు వచ్చియున్నారో, వారినందరను చూడవలసియున్నది. మాయజూదములో ఓడించి, ద్రౌపదిని నిండుసభలో అవమానపరచి, మరల రెండవమారు జూదములో అన్యాయముగా రాజ్యమునంతయును తీసికొనునప్పుడు, పండ్రెండు సంవత్సరములు అరణ్యవాసము, ఒక సంవత్సరము అజ్ఞాతవాసము సక్రమముగా నిర్వర్తించి వచ్చినయెడల మరల మా రాజ్యము మాకిచ్చునట్లు ఏర్పాటు చేసికొనికూడ, ఇప్పుడు ఎంతమంది పెద్దలు చెప్పినను ఈయననుట మూర్ఖత్వము,

దుర్బుద్ధి కాదా! ఇది తెలిసి తెలిసికూడ ఆ దుర్బుద్ధియైన దుర్యోధనునికి సహాయము చేయుటకై ఏయేరాజులు వచ్చి యున్నారో వారిది అన్యాయముకాదా!

అయితే, క్షత్రియులకు యుద్ధము ధర్మము కనుక, ఎవరి ఇష్టము వచ్చినపక్షమునకు వారువచ్చి యున్నారు అనిన యెడల అదియును కాదు. క్షత్రియులకు ధర్మయుద్ధమున్యాయము గాని, అధర్మయుద్ధము. న్యాయ్యముకాదే! ఇప్పుడు మనము చేయునది ధర్మయుద్ధము. ఏలయన, మనము జూదములో ఓడి పోయినప్పుడు యథార్థముగా శక్తిసామర్థ్యములుండికూడ మనరాజ్యము వారికిచ్చి, అడవులకుపోయి, ఎన్నిబాధలోపడి, నిర్ణయముప్రకారమువచ్చి, మనరాజ్యము మనకిమ్మని అడిగి నాము. ససేమిరా ఈయనన్నాడు. మనము క్షత్రియులము గనుక, క్షత్రియధర్మము ప్రకారము మనరాజ్యముకొరకు యుద్ధము చేయుచున్నాము. అందుచేత మనది ధర్మయుద్ధము. అధర్మయుద్ధమునకై దుర్యోధనునికి సహాయముగావచ్చిన ఈ రాజులు ఎట్టి వివేకవంతులు! ఎవరైనను కూలికి విషము త్రాగుదురా! కాబట్టి, యీ వచ్చిన రాజులెవరో, నేనెవరితో యుద్ధము ప్రారంభించవలయునో చూచుకొనవలయును. కనుక మనరథమును ఒకసారి అచ్యుతా! అటు నడుపుము" అనుచున్నాడు అర్జునుడు.

అవతారిక :-

అర్జునుడు ఇట్లు చెప్పినమీదట కృష్ణపరమాత్మ ఏమి చేసినాడు అను విషయమును సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునితో చెప్పుచున్నాడు.

సంజయ ఉవాచ :—

శ్లో॥ ఏవముక్తో హృషీకేశో
గుడాకేశేన భారత!
సేనయో రుభయో ర్మధ్యే
స్థాపయిత్వా రథో త్తమమ్॥ —౨౪

శ్లో॥ భీష్మ ద్రోణ ప్రముఖతః
సర్వేషాంచ మహీక్షితామ్
ఉవాచ పార్థ ! పశ్యైతాన్
సమవేతాన్ కురూ నితి ॥ —౨౫

ప. వి. ఏవం, ఉక్తః, హృషీకేశః, గుడాకేశన, భారత,
సేనయోః,ఉభయోః,మధ్యే, స్థాపయిత్వా, రథో త్తమమ్॥24
భీష్మద్రోణప్రముఖతః, సర్వేషాం, చ, మహీక్షితాం,
ఉవాచ, పార్థ, పశ్య, ఏతాన్, సమవేతాన్,కురూన్ ఇతి.॥25

టీక :—

హేభారత = ఓ ధృతరాష్ట్రమహారాజా !
గుడాకేశేన=అర్జునునిచేత,
ఏవం=ఈ ప్రకారముగా,
ఉక్తః= చెప్పబడిన,
హృషీకేశః=కృష్ణపరమాత్మ,
ఉభయోః సేనయోః= రెండుసేనలయొక్క,
మధ్యే=నడుమ,
భీష్మద్రోణప్రముఖతః=భీష్ముడు,ద్రోణుడు మున్నగు

సర్వేషాం=సమస్తమైన,
మహీక్షితాంచ = రాజులయొక్క,
(పురతః = ఎదుట)
రథోత్తమం=శ్రేష్ఠమైన రథమును,
స్థాపయిత్వా=నిలిపి,
హేపార్థ = అర్జునా !
సమవేతాన్=చేరియున్న,
ఏతాన్ = ఈ,
కురూన్=కౌరవులను,
పశ్య=చూడుము,
ఇతి=అని,
ఉవాచ=పలికెను.

తా. సంజయుడు చెప్పుచున్నాడు : ఓ ధృతరాష్ట్రమహారాజా అర్జునుడు కృష్ణునితో ఇట్లు చెప్పగా, కృష్ణుడు ఉభయసేనలమధ్య, భీష్ముడు, ద్రోణుడు, ఇంకను ఇతరులైన మహీపతులయొక్క సమ్ముఖమున తన రథోత్తమమును తీసికొనిపోయి నిలిపి, అర్జునా ! యుద్ధము చేయుటకై కూడిన ఈ కౌరవులను చూడుము అనిచెప్పెను.

అమృత వాహిని :-

గుడాకేశుడు అనగా అర్జునుడు. గుడాకా + ఈశః = గుడాకేశః;గుడాకా = నిద్రకు, ఈశః = ప్రభువు, అనగా నిద్ర మీద అధికారము కలవాడు. నిద్రను జయించినవాడు. నిద్ర అనగా సర్వసామాన్యమైన నిద్రనే అర్థముగా తీసికొన్నప్పుడు నిద్రను స్వాధీనములో ఉంచుకొన్నవాడు అని అర్థము. శరీరమునకు సహజముగా ఎంతకావలయునో, ఎంత తక్కువ

నిద్రతో శరీరారోగ్యమును బాగుగ కాపాడుకోగలమో, అంత కంటె ఎక్కువ నిద్రపోనివాడు. ఆ నిద్ర అయినను తన స్వాధీనములో ఉండును. తాను నిద్రపోవలయును అని సంకల్పించి నిద్రపోవుటేకాని, అవశముగా శరీరము నిద్రావశ మగుట జరుగదు. అట్టివాడే నిజముగా నిద్రను జయించినవాడు.

నిద్ర అనగా హెచ్చరిక తప్పియుండుట. అది లేనివాడు గుడాకేశుడు. అర్జునుడు ఎట్టిపరిస్థితులలోను హెచ్చరికతప్పి ఒక్క క్షణమైనను ఉండువాడుకాడు. ఎప్పుడును ఉత్సాహ పూరితుడై యుండును. మందముగా నుండుట, ఆలస్యము - సోమరితనము, కునికిపాట్లు పడుచుండుట, పొరపడు చుండుట - ఇవన్నియును హెచ్చరిక తప్పియుండువాని లక్షణ ములు. ఇవి ఏమాత్రమున్నను, అట్టివాడు ఐహికము గాను, పారమార్థికముగాను తన్నుతానే అధోగతికి త్రోసి కొన్నవాడగును. కనుక ప్రతిసాధకుడును అర్జునునివలె గుడాకేశుడు కావలయును. ఏమాత్రము ఏమరియున్నను, ప్రకృతి సాధకుని తన సుడిగుండములోనికి లాగుకొనును. ఈ జీవితమే ఒక కురుక్షేత్రము, జీవితములో అనేక విరుద్ధ విషమ పరిస్థితులను ఎదుర్కొనుటయే యుద్ధము. శరీరమే రథము. ఇంద్రియములే గుఱ్ఱములు. మనస్సే కళ్ళెము. బుద్ధి సారథి. జీవుడే రథికుడు. ఇరుకుదారిని నడువవలసియున్నది. రెండు ప్రక్కలను అగాధము. ఏమాత్రము హెచ్చరిక తప్పియున్నను అధఃపతనమే. ఇట్టియెడ, గుఱ్ఱములు మంచి సాత్త్విక బలము కలిగి క్రమశిక్షణలో ఆరితేరి యుండవలయును. రథము చాల

గట్టిదిగ నుండవలయును. సారథి మంచి సమర్థుడుగను, సాత్త్వికుడుగను ఉండవలయును. అట్లైన గమ్యస్థానమును సురక్షితముగ చేరవచ్చును. అంతేకాని, చేరితీరవలయునను నిర్ణయము లేదు. మాయ అంత బలమైనది. కనుకనే సారథి స్థానములో తన బుద్ధిని అవతలకు నెట్టి, అక్కడ పరమాత్మను స్థాపన చేసిన యెడల, ఆ రథికుడు సవ్యముగా, సక్రమముగా, తప్పక గమ్యస్థానము చేరగలడు. ఏలయన మానవ జీవిత రథమును నడుపువాడు సర్వశక్తిమంతుడు, సర్వజ్ఞుడు, అనంతుడు, నిత్యుడు అయిన పరమాత్మయే. కనుక అర్జునుడు అట్లొనర్చినాడు. అతని జీవితములో హెచ్చరిక తప్పియుండుట లేదు. ఒకవేళ ఎప్పుడైన ఒక క్షణము వచ్చినను, కృష్ణపరమాత్మ ఆ గుఱ్ఱములను తోలు కోరడాతో, ఆ కునికిపాట్లను, ఆ పొరపాట్లను అంటించిన - అంతే, ఆ కునికిపాట్లు, ఆ పొరపాట్లు పటాపంచలు అగుటయే. కాబట్టి అర్జునుడు గుడాకేశుడు. ఈ గుడాకేశ శబ్దమున కిప్పట ప్రస్తుతము ఈ అర్థమే సమంజసము. సంజయుడు "అర్జునుడు గుడాకేశుడు. ఇక నీపుత్రులకు జయమెట్లు కలుగునని ఆశించుచున్నావు!" అను భావమును ప్రకటించుచున్నాడు. అస్తు.

పరమాత్మ అర్జునుని రథమును ఉభయసేనామధ్యమున క్షోణిలో నిలిపి "అర్జునా! ఈ కౌరవులను చూడుము" అన్నాడు. ఏల అనవలెను? "అర్జునా! నీవు చెప్పినట్లు రథమును ఎక్కడ నిలబెట్టిన నీవు అందరిని చూడగలవో, అక్కడ నిలబెట్టితిని. బాగుగా చూడుము. నీవుచూచు పర్యంతమును ఈ రథమును

ఇక్కడనే కదలకుండ నిలుపుదును" అన్నాడు, భీష్మ ద్రోణాది బంధువులు, పూజనీయులు, ఆదరణపాత్రులు, ప్రేమపాత్రులు అయినవారి దగ్గరకు తీసికొనివెళ్ళి. కృష్ణుని అభిప్రాయ మేమి ? -

లోకకల్యాణసాధకమైన తన లీలలో అర్జునుని నిమిత్త మాత్రునిగ తీసికొనదలచినాడు. అంతఃకరణములో ఎంత మాత్రమును ప్రాపంచికవాసనలు లేనివాడే దానికి యోగ్యుడు. ఉన్నవారిలో అర్జునుడే యోగ్యుడు. కాని ఇంకను బంధువులు, పూజనీయులు అను వాసన బీజప్రాయముగ ఉన్నది. అది అట్లే ఉండిపోయినయెడల, తాత్కాలికముగ పనిజరిగినను, ఈపనికి నిమిత్తమాత్రుడైనవాడు, తగినంతగ పరమార్థ ఫలమును పొందలేడు. పని జరుగుచున్నది. ఫలము లేకుండ పోవుచున్నది. ఈస్థితి తన భక్తుడైన అర్జునునకు రారాదు. దానిని తీసివేయుటకు, అది తన అంతఃకరణములో ఉన్నట్లు అర్జునునికి తెలియవలె. ఆ బీజమును మొలకరూపములోనికి తీసికొనివచ్చి, గిల్లి వేయవలెను. బీజము దొరకకపోవచ్చును. కాని ఆ బీజము మొలకెత్తుటకు తగిన అవకాశమును కల్పించిన, అది మొలకగా పైకివచ్చును. అప్పుడు ఆ మొలకను గిల్లి వేసిన మొలకచచ్చుట ఒక్కటే కాదు - దానికి కారణమైన బీజము కూడ ఇంక ఉండదు. తనవారు, పెరవారు అన్న భావమునకు కారణమైన బీజము అర్జునుని అంతఃకరణములో ఉన్నది. దానిని మొలకెత్తించవలయును. ఆ అభిప్రాయముతోనే

ముఖ్యమైనవారి ఎదుటకు తీసికొనిపోయి, "చరుగో - ఈ కౌరవు లను చూడుము అర్జునా!" అనునప్పటికి ఆ బీజము మొలకెత్తుట ప్రారంభమయినది. అప్పుడు దానికి చికిత్సచేసి లోకకల్యాణ ప్రదమైన తన లీలలో తగినపాత్రగా ఉపయోగించుకొని నాడు.

అవతారిక :—

కృష్ణపరమాత్మ మాటను విని అర్జునుడు ఏమిచేసినది చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ తత్రాపశ్యత్ స్థితాన్ పార్థః
పితౄ నథ పితామహాన్
ఆచార్యాన్ మాతులాన్ భ్రాతౄన్
పుత్రాన్ పౌత్రాన్ సఖీం స్తథా ॥ ౨౬

శ్లో॥ శ్వశురాన్ సుహృద శ్చైవ
సేనయో రుభయోరపి
తాన్ సమీక్ష్య స కౌంతేయః
సర్వాన్ బంధూ నవస్థితాన్ ॥ ౨౭

శ్లో॥ కృపయా పరయావిష్టో
విషీద న్నిద మబ్రవీత్.

ప. వి. తత్ర, అపశ్యత్, స్థితాన్, పార్థ, పితౄన్, అథ, పితామహాన్, ఆచార్యాన్, మాతులాన్, భ్రాతౄన్, పుత్రాన్, పౌత్రాన్, సఖీన్, తథా:

శ్వశురాన్, సుహృదః, చ, ఏవ, సేనయోః, ఉభయోః, అపి, తాన్, సమీక్ష్య, సః, కౌంతేయః, సర్వాన్, బంధూన్, అవస్థితాన్,

కృపయా, పరయా, ఆవిష్టః, విషీదన్, ఇదం, అబ్రవీత్॥

టీక :-

అథ = అనంతరము,
పార్థః = అర్జునుడు,
తత్ర = అక్కడ,
ఉభయోః సేనయోః = రెండుసేనలయందును,
స్థితాన్ = ఉన్నట్టి,
పితౄన్ = భూరిశ్రవసుడు మొదలగు తండ్రి వరుస వారలను,
పితామహాన్ = భీష్ముడు మొదలగు తాతవరుస వారలను,
ఆచార్యాన్ = ద్రోణుడు మొదలగు గురువులను,
మాతులాన్ = మేనమామవరుసవారిని,
భ్రాతౄన్ = సోదరులను,
పుత్రాన్ = పుత్రులను,
పౌత్రాన్ = మనుమలను,
తథా = అట్లే (ఇంకను అను అర్థములో ప్రయోగింపబడినది.)
సఖీన్ = స్నేహితులను,

శ్వశురాన్ = మామవరుసవారిని,
సుహృదశ్చైవ = సుహృత్తులను,
అపశ్యత్ = చూచెను,
సః = ఆ,
కౌంతేయః = అర్జునుడు,
అవస్థితాన్ = (యుద్ధరంగమున) నిలిచియున్న,
తాన్ బంధూన్ = ఆ బంధువులను,
సర్వాన్ = అందరిని,
సమీక్ష్య = బాగుగా చూచి,
పరయా కృపయా = అధికమైన కృపతో,
ఆవిష్టః = కూడుకొన్నవాడై,
విషీదన్ = దుఃఖించుచు,
ఇదం = ఈ వాక్యమును,
అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా॥ అప్పుడు పార్థుడు ఉభయ సేనలలోనున్న తండ్రులను, తాతలను, ఆచార్యులను, మేనమామలను, సోదరులను, కుమారులను, మనుమలను, మిత్రులను, మామలను, సుహృదులనుకూడ చూచెను. అక్కడ ఉండిన ఆ బంధువుల నందరను చూచి,అర్జునుడు అత్యంతమైన, కృపతో కూడుకొన్నవాడై దుఃఖించుచు ఇట్లు పలికెను.

అ మృ త వా హి ని :–

కృష్ణపరమాత్మ అట్లు రథమును తీసికొనివెళ్ళి రెండు సేనలమధ్యను నిలిపి, చూడుమని అర్జునునకు చూపించుసరికి అర్జునునికి కనపడినవారందరు ఎవరు ? ఎక్కడ చూచినను

తండ్రివరుసవారు, భీష్ముడు మొదలగు తాతలును, ద్రోణుడు, కృపాచార్యుడు మొదలగు ఆచార్యులును, పురుజిత్తు, కుంతిభోజుడు, శల్యుడు మొదలగు మేనమామలును, దుర్యోధనుడు మొదలగు సోదరబృందమును, లక్ష్మణకుమారుడు, అభిమన్యుడు, ద్రౌపదేయులు మొదలగు కుమార సముదాయమును, మనుమలవరుసవారును, అశ్వత్థామ మొదలగు మిత్రులును, ద్రుపదుడు, శైబ్యుడు మొదలగు మామలును, తనకు ఏమియు సంబంధములేకపోయినను, తనవలన ఎట్టి ప్రయోజనము లేకపోయినను కేవలము తనహితమునే అపేక్షించి, సహాయము చేయుటకై వచ్చిన సుహృదులును కనపడినారు. వీరినందరిని చూచునప్పటికి, అర్జునునిహృదయము కృపతో ద్రవించిపోయినది. ఇంతమంది బంధువులను చంపవలసివచ్చినదే అను విచారము ఒక్కసారి అతని బుద్ధిని ఆవరించినది. రెండుసేనలలో అటుచూచినను, ఇటుచూచినను అందరును తనవారే. 'వీరందరును ఈయుద్ధములో చావవలసినవారేగా! అటు పదునొకండక్షౌహిణులసేన, ఇటు ఏడు అక్షౌహిణులసేన - మొత్తము పదునెనిమిది అక్షౌహిణులు అబ్బ! రక్తము ప్రవహించవలసినదే!' అను భావము బుద్ధిని ఆవరించినకొలది, విచారము మిక్కుటమయ్యెను. ఆ విచారముతో, క్షత్రియోచితమైన తన వీరస్వభావమునుకూడ మరచిపోయినాడు. ఆ మోహముతో, ఏవేవో తనకు తోచిన వెల్ల ధర్మములనుకొని రాబోవు శ్లోకమునుండి అనగా ఇరువది ఎనిమిదవ శ్లోకముయొక్క ఉత్తరభాగమునుండి నలుబదిఆరవ

శ్లోకమువరకు - పదునెనిమిదిన్నర శ్లోకముల విషయము ఆవేశపూరితుడై ఉపన్యసించును.

అవతారిక :-

తనవారి యందున్న మమకార మోహములచేత, అర్జునున కెట్టి స్థితి కలిగినదో అర్జునుని ఈ రెండున్నర శ్లోకములలో మనకు గోచరమగును.

అర్జున ఉవాచ :-

శ్లో॥ దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ !
యుయుత్సుం సముపస్థితమ్॥ ౨౮

శ్లో॥ సీదంతి మమ గాత్రాణి
ముఖంచ పరిశుష్యతి
వేపథుశ్చ శరీరే మే
రోమహర్షశ్చ జాయతే॥ ౨౯

శ్లో॥ గాండీవం స్రంసతే హస్తాత్
త్వక్చైవ పరిదహ్యతే
నచ శక్నో మ్యవస్థాతుం
భ్రమతీవ చ మే మనః॥ ౩౦

ప. వి. దృష్ట్వా, ఇమం, స్వజనం, కృష్ణ, యుయుత్సుం, సముపస్థితం, సీదంతి, మమ, గాత్రాణి, ముఖం, చ, పరిశుష్యతి, వేపథుః, చ, శరీరే, మే, రోమహర్షః, చ, జాయతే. 28,29

గాండీవం, స్రంసతే, హస్తాత్, త్వక్, చ, ఏవ, పరిదహ్యతే, న, చ, శక్నోమి, అవస్థాతుం, భ్రమతి, ఇవ, చ, మే, మనః. 30

టీక :-

హేకృష్ణ=ఓకృష్ణా !
యుయుత్సుం=యుద్ధముచేయు ఆలోచనతో,
సముపస్థితం=ఎదుటనిలబడియున్న,
ఇమం స్వజనం=ఈబంధుజనమును,
దృష్ట్వా=చూచి,
మమ=నాయొక్క,
గాత్రాణి = అవయవములు,
సీదంతి=శిథిలములై పోవుచున్నవి.
ముఖంచ=నోరును,
పరిశుష్యతి=ఎండిపోవుచున్నది.
మే=నాయొక్క,
శరీరే=దేహమునందు,
వేపథుశ్చ=కంపముచు (వణకును),
రోమహర్షశ్చ=గగుర్పాటును,
జాయతే = పుట్టుచున్నది.
హస్తాత్ = చేతినుండి,
గాండీవం = గాండీవము,
స్రంసతే = జారుచున్నది.
త్వక్చైవ=చర్మముకూడ,
పరిదహ్యతే = బాగుగ దహింపబడుచున్నట్లున్నది.

మే = నా యొక్క,
మనః = మనస్సు,
భ్రమతీవ = తిరుగుచున్నట్లున్నది.
అవస్థాతుంచ = (రథమున) నిలుచుటకును,
నశక్నోమి = శక్తిలేకయున్నాను.

తా॥ అర్జునుడు చెప్పుచున్నాడు-కృష్ణా ! యుద్ధముచేయుటకువచ్చిన ఈ స్వజనసముదాయమునుచూచి, నా అవయవములన్నియు శిథిలములై పట్టుతప్పిపోవుచున్నవి. నోరు ఎండిపోవుచున్నది. శరీరమంతయును వణకుచున్నది. రోమాంచము కలుగుచున్నది. చేతినుండి గాండీవము జారిపడిపోవుచున్నది. చర్మమంతయు మండుచున్నది. నామనస్సు గిఱ్ఱున తిరుగుచున్నదా అన్నట్లున్నది. నేనింక నిలువలేకుండనున్నాను.

అ మృ త వా హి ని :–

అర్జునుని గాండీవము దివ్యము. అది తాళప్రమాణము కలది. ఈగాండీవమును గురించి విరాటపర్వములో ఉన్నది. అర్జునుడు బృహన్నలగా ఉన్నప్పుడు ఉత్తరకుమారునితో ఇట్లు వర్ణించిచెప్పెను- "ఇది అర్జునునియొక్క జగత్ప్రసిద్ధమైన ధనుస్సు. ఇది బంగారుకట్లు కలిగినది. శస్త్రము లన్నిటిలో ఉత్తమమైనది. ఇతర ఆయుధములు లక్ష అయినను దీనితో సరిపోవు-అంత శక్తి కలది."

ఈ ధనుస్సువల్లనే దేవతలతోను, మానవులతోను అర్జునుడు విజయము సాధించినది. అద్భుతమైన, విశాలమైన, విచిత్రమైన ఈధనువును దేవతలు, దానవులు, గంధర్వులు చాలకాలము ఆరాధించినారు. ఈ ధనుస్సును బ్రహ్మ వెయ్యిసంవత్సరములు, ప్రజాపతి అయిదువందలమూడు

సంవత్సరములు, ఇంద్రుడు అయిదువందల సంవత్సరములు, చంద్రుడు అయిదువందల సంవత్సరములు, వరుణుడు వందసంవత్సరములు ఉంచుకొనిరి - వరుణుడు అగ్నికి ఇచ్చెను. అర్జునుడుచేసిన అద్భుతకర్మకు మెచ్చుకొని అగ్ని ఈ గాండీవమును అర్జునునకు ఇచ్చెను. ఇది గాండీవము యొక్క చరిత్ర.

ఈయుద్ధమువలన కలిగెడి పరిణామమును ఆలోచించినకొలది అర్జునునికి మహాభయంకరముగా కనపడుచున్నది. అందరును స్వజనము. ఇందులో వృద్ధులు, బాలురు - సర్వులు కలరు. పదునారు పదునెనిమిది సంవత్సరముల బాలుర దగ్గర నుండి, భీష్మపితామహునివంటి వృద్ధులవరకును ఉన్నారు. వీరినందరను చూచిన అర్జునునకు, వీరందరును ఒక్కపెట్టున మహాభయంకర కరాళముల తెరచి యుంచుకొన్న మృత్యువు ముఖమున ప్రవేశించబోవుచున్నట్లు తోచినది. ఇక తరువాత మిగులున దెవరు ? స్త్రీలు. ఎంత వర్ణసంకరము కాగలదు ! ఈవిషయమును ఆలోచించినకొలది అర్జునుని హృదయము ఏదో చెప్పరాని బాధతో దుఃఖపడుచున్నది.

"ఆ విషమపరిణామము తలచుకొనిన భయము వేయుచున్నది. ఈ కారణమున నా శరీరమున కిట్టి దురవస్థ సంప్రాప్తమైనది కృష్ణా!" అనుచున్నాడు అర్జునుడు. ఏమి ఆ దురవస్థ ? దురవస్థకాదా ! అవయవము లన్నియు పట్టుతప్పిపోవు చున్నవే! ఇంతవరకును బాగుగనే యున్నవే! జబ్బులేదే ! అకస్మాత్తుగ ఇదేమి- నోరు ఎండిపోవుచున్నది. నాలుక లాగుకొని పోవుచున్నది. పెదవులు తడుపు కొందమనిన నాలుకమీద

తక్తి ఉండినగదా! ఏమో తెలియదు, ఎందులకో తెలియదు - శరీరము కంపించిపోవుచున్నది. రోమములు నిక్కపొడుచు కొనుచున్నవి. ఎంత నిగ్రహించుకొందమన్నను చేత కాక యున్నది. చేతినుండి గాండీవము జారిపడిపోవుటయా! ఎప్పు డైన కలదా! ఈ గాండీవమును మోయు శక్తి నాచేతికి లేదా! ఇంతలో ఎందువల్ల ఇట్లు మారవలెను? చేతితో పట్టుకొన లేకుండ నున్నాను. వ్రేళ్ళు బిగించిన బిగియుట లేదు. దేహము మీద చర్మమంతయును ఎవరో దహించుచున్నారేమో అని పించుచున్నది. లేనిచో ఈ మంట లేమి! భరించలేను. మనస్సు చక్రమువలె తిరిగిపోవుచున్నది. మనస్సు స్వాధీనముతప్పి అట్లు తిరుగుచు ఉన్నచో శరీరము ఎట్లు నిలుచును? నిలువ లేకుండ ఉన్నాను. రథముమీద నిలబడి ఎట్లు యుద్ధము చేయుట? చేతులు పట్టులేవాయె! శరీరము అంతకుముందే మెత్తబడి కూల బడుచున్నది. మూర్ఛరాదుగదా! రథముమీదనుండి క్రింద పడిపోనుగదా!

"కృష్ణ!" అనగా

(1) "కృషి ర్భూవాచక శ్శబ్దో ణశ్చ నిర్వృతి వాచకః
తయో రైక్యం పరంబ్రహ్మ కృష్ణ ఇ త్యభిధీయతే."

కృషి భూవాచకము - అనగా సత్తావాచకము. 'ణ' నిర్వృతివాచకము. అనగా ప్రత్యక్షానందవాచకము. ఈ సత్తాయొక్కయును, ఆనందముయొక్కయును ఏకత్వమే పర బ్రహ్మమైన కృష్ణుడు.

(౨) 'కర్షయతి సర్వాన్ స్వకుక్షౌ ప్రలయకాలే ఇతి కృష్ణః' ప్రళయకాలములో సర్వజీవులను తన కుక్షియందు లీనము చేసికొనువాడు కనుక కృష్ణుడు.

(3) 'దోషాన్ కృషతి నివారయతి ఇతి కృష్ణః' జీవుల యొక్క పాపాదిదోషములను పోగొట్టువాడు కనుక కృష్ణుడు.

(౪) 'పురుషార్థాన్ ఆకర్షయతి ప్రాపయతి ఇతి కృష్ణః' భక్తులకు దుర్లభములైన పురుషార్థములను పొందింపజేయువాడు కనుక కృష్ణుడు.

(౫) 'భక్తాన్ ఆకర్షయతి ఇతి కృష్ణః' భక్తులను తనవైపునకు ఆకర్షించువాడు కనుక కృష్ణుడు.

(౬) 'భక్తానాం పాపాన్ కృషతి నివారయతి ఇతి కృష్ణః' భక్తుల పాపములను పోగొట్టువాడు కనుక కృష్ణుడు.

(౭) 'శ్యామవర్ణత్వాత్ కృష్ణః' శ్యామవర్ణము కలవాడగుటచే కృష్ణుడు.

అవతారిక :-

తరువాత, అర్జునుడు తనకు అపశకునములుకూడ కనపడుచున్నట్లు చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ నిమిత్తానిచ పశ్యామి
విపరీతాని కేశవ !
నచ శ్రేయోఽనుపశ్యామి
హత్వా స్వజన మాహవే ౩౧

ప. వి. నిమిత్తాని, చ, పశ్యామి, విపరీతాని, కేశవ,
న, చ, శ్రేయః, అనుపశ్యామి, హత్వా, స్వజనం, ఆహవే.

టీ క :-

హే కేశవ = ఓ కృష్ణా !
విపరీతాని = అసద్ధసూచకములగు,
నిమిత్తాని = శకునములను,
పశ్యామి = చూచుచున్నాను,
ఆహవే = యుద్ధమునందు,
స్వజనం = బంధుజనమును,
హత్వా = చంపుటచేత,
శ్రేయశ్చ = మేలును,
నానుపశ్యామి = చూడలేకున్నాను. (మేలు ఎంత మాత్రమును కనపడుటలేదు అని భావము)

తా॥ ఓ కేశవా ! అమంగళకరములైన అపశకునములుకూడ చూచుచున్నాను. స్వజనులందరను యుద్ధమునందు చంపుటచేత కలుగబోవు మంచికూడ నాకేమియును కనపడుటలేదు.

అ మృ త వా హి ని :—

"ఏదిదైయైనను ఒకపని చేయబోవునప్పుడు ఆపనివలన కలుగబోవు పరిణామమును సూచించు శకునములను నిమిత్తములందురు. ఆనిమిత్తములు శుభసూచకములుగాను, అశుభసూచకములుగాను ఉండవచ్చును. అశుభసూచకములైన నిమిత్తములను విపరీత నిమిత్తములు లేక అపశకునములు

అందురు. భూమి అదురుట, సూర్యుడు కనపడకపోవుట; పురుషులకు ఎడమకన్ను, ఎడమభుజము అదురుట, మంగళకరమైన వస్తువులు చేతిలోనుండి జారిపడిపోవుట మొదలగునవి అపశకునములు. ఇప్పుడు నాకు అట్టి అపశకునములు కనపడుచున్నవి. కాన మనము చేయబోవు యుద్ధమువలన అమంగళము తప్ప, కలుగుమంచి ఏమియును ఉన్నట్లు తోచుటలేదు.

"కృష్ణా ! మనము ఇప్పుడు యుద్ధము చేయకుండుటయే శ్రేయస్కరము. బంధుజనులను చంపుటచేత హృదయములో తీరని చింత ఒకటి; ఆత్మీయులు, ప్రియులు అయినవారు లేకపోవుటచేత, ఎన్నిఉన్నను మిగిలిన జీవితమంతయూను దుఃఖమయముగానే ఉండుట రెండు; బంధువులైనవారిని చంపుటచేత గొప్పపాపము కలుగుట మూడు. ఇదియంతయును చూచిన, ఈ లోకములోగాని, పరలోకములోగాని మనకు సుఖము, హితము కూడ లేదు. కాబట్టి నా అభిప్రాయమున యుద్ధము మానుటయే మంచిది" అనుచున్నాడు అర్జునుడు.

శుభశకునములు, అశుభశకునములు కలవు. వీటినే అనుకూల నిమిత్తములు, విపరీత నిమిత్తములు అనియు అందురు. ఈ శకునములు కనపడుటకు మన భ్రమప్రమాదములు కారణము కాకూడదు. ఆకాశమున సూర్యుడు కనపడకు- మనము అన్నివిధములను స్వస్థచిత్తులమై యున్నప్పుడు; నేత్రదోషము లేనప్పుడు ఇట్టి స్థితి కలిగినయెడల దానిని

శకునము అందురు. కండ్లకు పైత్యముచేత బైర్లుక్రమ్మి కనపడకపోయిన అది శకునముకాదు. ప్రయాణమగునప్పుడు పాము కనపడరాదు. అయితే భ్రమచేత పాములేనిది పామువలె కనపడిన, అది భ్రమకాని, శకునముకాదు. మంగళకరమైన ఒక పదార్థము చేతినుండి జారిపడినచో అది అశుభశకునము. కాని జబ్బుచేత పట్టులేకనో, తాత్కాలిక మనోవికల్పముచేత అవయవములలో పట్టుతప్పియో జారిపోవుట జరిగిన, ఇదంతయు అశుభశకునము అనుకొన్నచో, అది హృదయ దౌర్బల్యము. ఇది తెలిసికొనకపోవుటచేత మానవులు అక్కరలేని భయములకు లోనౌచున్నారు.

ఇప్పుడు అర్జునునకు కలిగిన శకునములు ఇట్టివి. నోరు ఎండుచున్నది అనగా ఏల ఎండదు ? దడపుట్టినచో, భయము కలిగినచో, భరింపలేని విచారము వచ్చిమీదపడినచో నోరెండును. అట్లే శరీరములో పటుత్వము తప్పిపోయిన చేతిలోని గాండీవము జారిపోవును. ఇది అపశకునము అన నక్కరలేదు. ఇట్లే అన్నియు ఊహించుకొనవలయును. ప్రతి దానికిని భయపడరాదు.

శ్లో॥ నకాంక్షే విజయం కృష్ణ !
నచ రాజ్యం సుఖానిచ
కిం నో రాజ్యేన గోవింద !
కిం భోగై ర్జీవితేనవా॥ 32

ప. వి. న, కాంక్షే, విజయం, కృష్ణ, న, చ, రాజ్యం, సుఖాని, చ, కిం, నః, రాజ్యేన, గోవింద, కిం, భోగైః, జీవితేన, వా,

టీక :—

హేకృష్ణ = ఓకృష్ణా!
విజయం = విజయమును,
నకాంక్షే = కోరను;
రాజ్యంచ = రాజ్యమును,
సుఖానిచ = సుఖములనుకూడ,
న (కాంక్షే) = కోరను;
హేగోవింద = ఓగోవిందా !
నః = మనకు
రాజ్యేన = రాజ్యముచేత,
కిం = ఏమి? (ప్రయోజనము ఏమి?)
భోగైః = భోగములచేతగాని,
జీవితేనవా = బ్రతికియుండుటచేతగాని,
కిం = ఏమి? (ప్రయోజనము ఏమి?)

తా॥ కృష్ణా! నాకు విజయమక్కరలేదు. రాజ్యము, సుఖములు కూడ కోరను. ఓ గోవిందా! మనకు ఈ రాజ్యముతోగాని, భోగములతో గాని, ఈ జీవితముతోగాని ఏమి ప్రయోజనము !

అమృతవాహిని :—

"కృష్ణా! ఇంతమంచి బంధుజనమును మారణహోమము చేసిన తరువాత ఈ కలిగెడి విజయము ఎవరికి కావలయును !

ఈ రాజ్యము, ఈ సుఖములు ఎవరికి? నాకు అక్కర లేదు. అందరును పోయినతరువాత చూచి సంతోషించునది? ఎవరు మనము ఏపనిచేసినను ఈలోకమున ఆనందము, సుఖమును, పరలోకమున ఆనందము, సుఖమును కోరియే కదా! ఇప్పుడు ఈ యుద్ధము చేయుటచేత కలుగునదేమి? అందరును మృత్యుదేవత పాలగుటయే. తరువాత మనకు వచ్చిన రాజ్యమును, ఇండ్లు వాకిండ్లు, అన్నియును చూచిన కొలది, మనతో ఎవరుండి ఇవన్నియును అనుభవించవలసిన వారో, వారు లేకపోవుటచే, దుఃఖమునకే కారణము లగుచుండును. చివరకు నా ఒక్కనికొరకా ఇంతమంది ప్రాణములు తీయునది! కనుక ఈలోకములోను, పరలోకములోను కూడ ఆనందమును, హితమును లేని ఈ యుద్ధము ఎందుకు చేయవలయును? ఎవరికొరకు చేయవలయును? ఇంతమందిని దేనికొరకు చంపవలయును? ఇంతమంది చచ్చినతరువాత మనకు రాజ్యము చేతగాని, ఈ భోగములచేతగాని, ఈ జీవితముచేతగాని ఏమి ప్రయోజనము గోవిందా!" అనుచున్నాడు.

'గోవింద' అనగా- గో = వేదాంతములచేత, వింద = తెలియబడువాడు. గో = వేదములను, వింద - తెలిసినవాడు. వేదవేత్త- కనుక 'గోవిందా' అని సంబోధనచేసి అర్జునుడు ఈ భావమును వ్యక్తము చేయుచున్నాడు. 'గోవిందా! నీవుకూడ ఇట్టి ఘోరపాపకర్మకు పాల్పడజేయుచున్నావేమి?' అని.

శ్లో॥ యేషా మర్థే కాంక్షితం నో
రాజ్యం భోగా స్సుఖానిచ
త ఇమేఽవస్థితా యుద్ధే
ప్రాణాం స్త్యక్త్వా ధనానిచ॥ 33

ప. వి. యేషాం, అర్థే, కాంక్షితం, నః, రాజ్యం, భోగాః, సుఖాని, చ,
తే, ఇమే, అవస్థితాః, యుద్ధే, ప్రాణాన్, త్యక్త్వా, ధనాని, చ.

టీక :-

నః = మనకు,
రాజ్యం = రాజ్యము,
యేషాం = ఎవరియొక్క,
అర్థే = ప్రయోజనముకొరకు,
కాంక్షితం = కోరబడినదో,
భోగాః = భోగములును,
సుఖానిచ = సుఖములునుకూడ,
(యేషామర్థే కాంక్షితాని = ఎవరినిమిత్తము కోరబడినవో)
తే ఇమే = అట్టి వీరు,
ప్రాణాన్ = ప్రాణములను (ప్రాణములమీది ఆశను),
ధనానిచ = ధనములను (ధనములమీది ఆశను),
త్యక్త్వా = విడిచిపుచ్చి,
యుద్ధే = యుద్ధమునందు,
అవస్థితాః = నిలిచియున్నారు.

తా॥ మనము ఎవరికొరకై రాజ్యమును, భోగములను, సుఖములను కోరుచున్నామో వారందరును-అరుగో! ధనములమీఁదను, ప్రాణములమీదను ఆశను త్యజించి, యుద్ధమునందు నిలబడియున్నారు.

అ మృ త వా హి ని :-

కృష్ణా! నాకు ఈ రాజ్యము, భోగములు, సుఖములు ఎంతమాత్రమును ఆవశ్యకములుకావు. వీనిలో దేని యందును నిలుకడ కల ఆనందములేదు. ఇవి నిత్యములుకూడా కావు. అయితే, ఎవరికొరకు అందువా ? అరుగో! ఈబంధువులు, కుమారులు, సోదరులు మొదలైన స్వజనముకొరకై ఈ రాజ్యము మొదలగువానిని కోరుచుంటిని. కాని ఇప్పుడు వీరందరును యుద్ధములో చనిపోవుటకు సిద్ధముగానున్నారు. వీరందరును చనిపోయిన తరువాత, వీరికొరకై నేను కోరు ఈ రాజ్యాదులతో నాకేమి ప్రయోజనము! కాబట్టి ఎన్నివిధముల చూచినను యుద్ధముచేయుట మంచిదికాదు.

శ్లో॥ ఆచార్యాః పితరః పుత్రాః
తథైవచ పితామహాః
మాతులా శ్శ్వశురాః పౌత్రాః
శ్యాలా స్సంబంధిన స్తథా॥ 34

ప. వి. ఆచార్యాః, పితరః, పుత్రాః, తథా, ఏవ, చ, పితామహాః, మాతులాః, శ్వశురాః, పౌత్రాః, శ్యాలాః, సంబంధినః, తథా.

టీ క :-

ఆచార్యాః = గురువులును,
పితరః = తండ్రులును,

పుత్రాః = కుమారులును,
తథైవ = అట్లే,
పితామహాః = తాతలును,
మాతులాః = మేనమామలును,
శ్వశురాః = మామలును,
పౌత్రాః = మనుమలును,
శ్యాలాః = భార్యతో పుట్టినవారైన బావమరదులును,
తథా = అట్లే,
సంబంధినః = చుట్టములును (అయిఉన్నారు.)

తా॥ గురువులు, తండ్రులు, పుత్రులు, పితామహులు, మేనమామలు, మామలు, మనుమలు, బావమరదులు, వియ్యంకులు - ఇంకను అనేకమంది స్వజనులు- వీరేగదా ఉన్నది !

అమృతవాహిని :—

ప్రపంచములో ఎవరైనను ఇట్టి తనవారికొరకే గదా రాజ్యములు, ధనములు, సుఖములు, భోగములు కోరునది ! వీరందరును చనిపోయిన తరువాత సుఖదాయకములు అనుకొనుచున్న రాజ్యములు, భోగములు దుఃఖమునకే కారణములగును గదా! ఇట్టి పరిస్థితిలో ఈ రాజ్యములు, భోగములు ఎందులకు, కనుక యుద్ధము చేయను అని చెప్పుచున్నాడు అర్జునుడు.

శ్లో॥ ఏతాన్న హంతు మిచ్ఛామి
ఘ్నతోఽపి మధుసూదన !

అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య
హేతోః కిన్ను మహీకృతే ॥ 35

ప. వి. ఏతాన్, న, హంతుం, ఇచ్ఛామి, ఘ్నతః, అపి, మధుసూదన,
అపి, త్రైలోక్యరాజ్యస్య, హేతోః, కిం, ను, మహీకృతే.

టీ క :—

హే॰మధుసూదన = ఓ కృష్ణా !
ఘ్నతో౽పి = (వీరు మనలను) హింసించువారలైనను,
త్రైలోక్యరాజ్యస్య = మూడు లోకముల రాజ్యము,
హేతోరపి = కొరకైనను,
ఏతాన్ = వీరిని,
హంతుం = చంపుటకు,
న ఇచ్ఛామి = ఇష్టపడను.
మహీకృతే = భూలోక రాజ్యముకొరకు,
కింను = చెప్పవలసినదేమి !

తా॥ ఓ మధుసూదనా ! దుర్యోధనాదులు మనలను చంపుటకు సిద్ధముగానున్నను, వీరిని చంపుటచే త్రైలోక్యాధిపత్యము లభించినను వీరిని చంపను. ఇక అల్పమైన ఈ భూమండలాధిపత్యము కొరకు అట్టి నీచకృత్యము చేయుదునా !

అ మృ త వా హి ని :—

మధుసూదనా ! ఈ దుర్యోధనాదులు యుద్ధము చేయకుండ తిరిగి పోయెడి నన్ను చంపిన చంపుదురుగాక ! నేను మాత్రము వీరిని చంపను. 'ఘ్నతో౽పి' అనుటచేత మనము యుద్ధము చేయకున్నచో, మనలను వీరు చంపవలసిన పనిలేదు.

చంపరు. ఒకవేళ మూర్ఖులై చంపుదురుగాక, అయినను నేను మాత్రము వారిని చంపను. త్రైలోక్య రాజ్యము కొరకును చంపను సుమా! ఇక నేడు ఉండి రేపుపోవు అశాశ్వతమైన తుచ్ఛమైన ఈ అల్పభూమండల రాజ్యము కొరకా వీరిని చంపుట! ఎప్పుడును చంపను.

అ వ తా రి క :—

త్రైలోక్యాధిపత్యము వచ్చినను వీరిని ఎందుకు చంపనో తెలియునా?

శ్లో॥ నిహత్య ధార్తరాష్ట్రాన్నః
కా ప్రీతి స్స్యా జ్జనార్దన!
పాపమే వాశ్రయే దస్మాన్
హత్వైతా నాతతాయినః ॥ 36

ప. వి. నిహత్య, ధార్తరాష్ట్రాన్, నః, కా, ప్రీతిః, స్యాత్, జనార్దన, పాపం, ఏవ, ఆశ్రయేత్, అస్మాన్, హత్వా, ఏతాన్, ఆతతాయినః.

టీ క :—

హే జనార్దన = ఓ కృష్ణా!
ధార్తరాష్ట్రాన్ = దుర్యోధనాదులను,
నిహత్య = చంపి (చంపుటచేత),
నః = మాకు,
కా ప్రీతిః = ఏమి సంతోషము,
స్యాత్ = అగును!
ఆతతాయినః (అపి) = ఆతతాయులు అయినను,

ఏతాన్ = వీరిని,
హత్వా = చంపి, (చంపుటచేత),
అస్మాన్ = మనలను,
పాపమేవ = పాపమే,
ఆశ్రయేత్ = ఆశ్రయించును.

తా॥ ఓ జనార్దనా! దుర్యోధనాదులను చంపుటచేత మనకు కలిగెడి సుఖమేమున్నది? ఆతతాయులైనను వీరిని చంపిన మనకు లభించునది పాపమే.

అమృతవాహిని :—

జనార్దన శబ్దార్థము :

(౧) 'జనాన్ అర్దయతి హినస్తి నరకా(దీ)న్ గమయతి వా జనార్దనః' జనులను దండించువాడు; లేక పాపులను నరకములలో త్రోయువాడు కనుక జనార్దనుడు.

(౨) 'జనైః పురుషార్థం అభ్యుదయ నిశ్శ్రేయసలక్షణం యాచ్యతే ఇతి జనార్దనః' జనులు పరమ కల్యాణరూపమైన పురుషార్థమును ఎవనిని యాచించుచున్నారో వాడు జనార్దనుడు.

(3) 'జనయత ఇతి జనో దృశ్య వర్గస్తం అంతర్బహిశ్చ సర్వదోఽర్దతి వ్యాప్నోతి ఇతి జనార్దనః' జగత్తులోని సర్వము నందును లోపల బయట వ్యాపించియుండుటచే జనార్దనుడు.

(౪) 'జనాన్ అర్దతే గతికర్మణోఽనురూపం ఇతిజనార్దనః' మానవులకు వారివారి కర్మానురూపమైన గతి ప్రసాదించువాడు కనుక జనార్దనుడు.

(౫) 'సర్వజనై రర్ద్యతే యాచ్యతే స్వాభిలషితసిద్ధయే ఇతి జనార్దనః' సర్వులచేతను తమతమ కోర్కెలు సిద్ధించుటకై యాచింపబడువాడు కనుక జనార్దనుడు.

(౬) 'జనం జననం తత్కారణ మజ్ఞానంచ స్వసాక్షాత్కారేణ అర్దయతి హినస్తి ఇతి జనార్దనః' పుట్టుకను, దానికి కారణమైన అజ్ఞానమును కూడ తన సాక్షాత్కారముచేత, నశింపజేయువాడు కనుక జనార్దనుడు.

(౭) 'జన మాయా అర్దన పీడనకారీ ఇతి జనార్దనః' మాయనుబాధించువాడు కనుక జనార్దనుడు. అనగా భక్తులకు మాయను తొలగించి మోక్షప్రదానము చేయువాడు అని భావము.

'ఆతతాయి'అనగా :

"అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః
క్షేత్రదారాపహారీచ షడేతే ఆతతాయినః"

ఇంటికి నిప్పుపెట్టువాడు, విషముపెట్టువాడు, చంపుటకై శస్త్రములు ధరించి సిద్ధముగా వచ్చినవాడు, ధనమును సర్వమును దోచుకొనువాడు, భూమిని అపహరించువాడు, భార్యను హరించువాడు- ఈ ఆరుగురును ఆతతాయులు అనబడుదురు. అనగా ఇందులో ఏఒక్కటిచేసినను ఆతతాయి అనబడును, ఇంక ఈ ఆరును చేసినవారిని గూర్చి చెప్ప

వలయువా ! దుర్యోధనాదులు పాండవుల విషయములో ఈ ఆరును చేసినారు.

(౧) లక్కయింటిలో పెట్టి నిప్పుపెట్టినారు. పరమాత్మ కరుణ వీరియందుండుటచే బ్రతికినారుకాని, లేకపోయిన ఏమై పోవలసినది ! (౨) భీమునకు విషము పెట్టినారు. (3) ఇప్పుడే కాదు-అనేకమారులు పాండవులమీదికి యుద్ధమునకు బయలు దేరుట జరిగినది. (౪) కపటజూదములో ధనమంతయును కట్టు గుడ్డలతో సహా హరించినారు.(౫)రాజ్యమంతయును అన్యాయముగా కపటజూదములోనే హరించినారు. (౬) ద్రౌపదిని నిండుసభలో చీరలొలుచుటకు ప్రయత్నించి అవమానముచేసినారు. ఇంతకంటె ఇక చేయవలసినఘోరములు ఏమున్నవి! కాబట్టియే ధార్తరాష్ట్రులను ఆతతాయులు అనుట.

'జనార్దనా! దుర్యోధనాదులు ఆతతాయులు. అయినను వారిని చంపిన మనకు పాపమేవచ్చును.అంతకంటె మనకు వచ్చునది ఏమియునులేదు' అనుచున్నాడు.

అర్జునుడు మోహావిష్టుడై సత్యమునుమరచి మాటాడుచున్నాడు. కాని యథార్థమాలోచించిన

“ఆతతాయిన మాయాంతం హన్యాదే వావిచారయన్
నాతతాయివధే దోషో హంతు ర్భవతి కశ్చన॥”

అని మనువు అనినాడు. అనగా “ఆతతాయి అనిష్టము చేయుటకు వచ్చినయెడల, అతనిని వెనుకముందులు

ఆలోచింపక చంపివేయవలయును. ఆతతాయిని వధించుటచేత చంపినవానికి ఏమాత్రమును దోషముంటదు". పదమాతతాయు లైన దుర్యోధనాదుల నెట్లు వధించినను దోషములేదని భావము.

అయితే, అర్జునుడుకూడ శాస్త్రములు చదువుకొన్న వాడే కనుక, "సఏవ పాపిష్ఠతమో యః కుర్యాత్ కుల నాశనమ్" - "ఎవడైతే కులనాశనముచేయునో వాడే పాపిష్ఠ తముడు. వానికంటె ఇంకపాపిలేడు" అని శాస్త్రవచనము-కాబట్టి కులనాశనము చేయరాదు అని వాదింపవచ్చును. కాని ఈ సందర్భము వేరు. వేరొక సందర్భమున ఇది వివరణ చేయబడును.

శ్లో॥ తస్మాన్నార్హా వయం హంతుం
ధార్తరాష్ట్రాన్ సబాంధవాన్
స్వజనంహి కథం హత్వా
సుఖినస్స్యామ మాధవ! 32

ప. వి. తస్మాత్, న, అర్హాః, వయం, హంతుం, ధార్తరాష్ట్రాన్, సబాంధవాన్, స్వజనం, హి, కథం, హత్వా, సుఖినః, స్యామ! మాధవ.

టీక :—

హేమాధవ = ఓకృష్ణా!
తస్మాత్ = అందువలన,
వయం = మనము,
సబాంధవాన్ = బంధువులతో కూడుకొనిన,

ధార్తరాష్ట్రాన్=దుర్యోధనాదులను,
హంతుం = చంపుటకు,
నార్హాః=అర్హులముకాము (అట్లుచేయుటతగదు);
స్వజనం = స్వజనమును,
హత్వా=చంపి,
కథం = ఎట్లు,
సుఖినః = సుఖముగలవారము,
స్యామ = అగుదుము ?
హి=ఇట్లు భావించుట ఉచితమే గదా !

తా॥ ఓమాధవా ! బంధువులతోకూడిన ధార్తరాష్ట్రులను చంపుట మనకు తగదు. స్వజనులనుచంపి ఏమిసుఖము అనుభవించగలము !

అమృతవాహిని :—

మాధవా ! సబాంధవముగా ధార్తరాష్ట్రులను సంహరించుట మనకు తగనిపని. వారు మన కెన్ని ద్రోహములు, మోసములు చేసినను, ఎన్నెన్ని బాధలుపెట్టినను వారందరును మన స్వజనమేకదా! వారందరిని చంపి ఏమి సుఖము పొందగలము ? ఐహికసుఖమా ? పరలోకసుఖమా ? రెండును శూన్యములే. ఇంక మహాపాపముకూడ చుట్టుకొనగలదు. "సఏవ పాపిష్ఠతమో యః కుర్యాత్ కులనాశనమ్" అనగా వినలేదా? కులమును నాశనముచేసినవానికంటె పాపి ఎవరు ? ఎటుజూచినను మనము ఈ యుద్ధముచేయుట మంచిదికాదు.

అవతారిక :—

'కుటుంబనాశనమువలన గలుగు పాపము ఉభయపక్షములకును సమానమే. ఈ పాపమును గురించి విచారించి దుర్యో

ధనుడు యుద్ధమునుండి విరమించిపోవుటలేదే! నీకెందులకీ విచారము?' అని కృష్ణపరమాత్మ అనునేమోఅని ఊహించుకొని, సమాధానము రెండుశ్లోకములలో చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యద్యప్యేతే న పశ్యంతి
లోభోపహత చేతసః
కులక్షయకృతం దోషం
మిత్రద్రోహేచ పాతకమ్ 38

శ్లో॥ కథం నజ్ఞేయ మస్మాభిః
పాపా దస్మా న్నివర్తితుమ్
కులక్షయ కృతం దోషం
ప్రపశ్యద్భి ర్జనార్దన! 39

ప. వి. యది, అపి, ఏతే, న, పశ్యంతి, లోభోపహతచేతసః, కులక్షయకృతం, దోషం, మిత్రద్రోహే, చ, పాతకం.॥38॥

ప. వి. కథం, న, జ్ఞేయం, అస్మాభిః, పాపాత్, అస్మాత్, నివర్తితుం, కులక్షయకృతం, దోషం, ప్రపశ్యద్భిః, జనార్దన. ॥39॥

టీక :—

లోభోపహతచేతసః = పేరాసచేత చెడిపోయిన చిత్తముగల,

ఏతే = ఈ దుర్యోధనాదులు,

కులక్షయకృతం = కులక్షయమువలన కలుగు,

దోషం = దోషమును,

మిత్ర ద్రోహే = మిత్రద్రోహమునందలి,
పాతకంచ = పాపమునుకూడ,
నపశ్యంతి = చూచుటలేదు (తెలియకున్నారు);
యద్యపి = అయినను,
హేజనార్దన = శ్రీకృష్ణా!
కులక్షయకృతం = కులక్షయమువలన కలుగు,
దోషం = దోషమును,
ప్రపశ్యద్భిః = బాగుగ చూచుచున్న (తెలిసికొన్న),
అస్మాభిః = మనచేత,
అస్మాత్ = ఈ,
పాపాత్ = పాపమునుండి,
నివర్తితుం = బయటపడుటకు,
కథం = ఏవిధముగ,
నజ్ఞేయం = తెలియకుండుట ?

తా॥ వీరు రాజ్యలోభముచేత బుద్ధిచెడి, కులక్షయమువలన కలుగు దోషమును, మిత్రద్రోహముచేత వచ్చెడి పాపమును గ్రహించలేకుండ నున్నారు. కులక్షయమువలన కలిగెడి దోషమును కాంచుచున్న మన మా పాపమునుండి తొలగుటకు ఎందుకు విచారించరాదు ?

అ మృ త వా హి ని :—

ఆ! నిజమే. దుర్యోధనునికికూడ ఈ యుద్ధముచేయుట ఎంతమాత్రము తగనిపనియే. కాని, అతడు ఇంత క్రూరమైన, ఈ కులక్షయమునకు కారణమైన ఈ యుద్ధము చేయుట, మిత్రద్రోహము చేయుట ఆశ్చర్యపడతగినదికాదు. ఆబాల్యము అతని స్వభావమే అంత. అతనికి కావలసినది రాజ్యము. ఆ రాజ్య

కొంత అతని బుద్ధిని పూర్తిగ చెడగొట్టినది. కనుక ఇది చేయ తగినది, ఇది చేయతగనిది అను నిర్ణయము చేసికొనుట ఆతనికి చేతగాదు. ఆతని వివేకము నశించినది. కులక్షయ కారణ మైన ఈ యుద్ధమువలన ఎంతపాపము సంభవింపనున్నదో, ఈఉభయసేనలలోను కల బంధువులలో, మిత్రులలో వైరము కల్పించి, ఒకరినొకరు చంపుకొనునట్లు చేయుటచే కలుగు మహాపాతకము ఎట్టిదో దుర్యోధనాదులు విచారించుటలేదు. కాని, ఇన్నియు తెలిసిన మనముకూడ వారివలెనే అంధులము ఎందుకు కావలయును? కులనాశనముచేత కలుగు దోషము మనకు. బాగుగా తెలియును తెలిసి తెలిసి, ఇట్టి మహాపాప ములో ఎందుకు దిగవలయును? మనము చక్కగ విచారించి, ఈ పాపమునుండి బయటపడవలయును. ఈ రాజ్యమును వారికే విడిచి, మనము సుఖముగా నుందుముగాక.

అవతారిక :—

కులక్షయముచేత ఏయే దోషములు కలుగునో చెప్పు చున్నాడు.

శ్లో॥ కులక్షయే ప్రణశ్యంతి
కులధర్మా స్సనాతనాః
ధర్మే నష్టే కులం కృత్స్న
మధర్మోఽభిభవ త్యుత॥ ౪౦

ప. వి. కులక్షయే, ప్రణశ్యంతి, కులధర్మాః, సనాతనాః, ధర్మే, నష్టే, కులం, కృత్స్నం. అధర్మః, అభిభవతి, ఉత.

టీక :-

కులక్షయే (సతి) = కులక్షయముకాగా,
సనాతనాః = సనాతనములైన,
కులధర్మాః = కులధర్మములు,
ప్రణశ్యంతి=పూర్తిగా నశించుచున్నవి.
ధర్మేనష్టే (సతి) = ధర్మము నశించగా,
అధర్మః = అధర్మము,
కృత్స్నం కులం= కులమునందంతటను,
అభిభవత్యుత = వ్యాపించుచున్నదిగదా !

తా॥ కులము నశించుటచేత సనాతనములైన కులధర్మములు నశించుచున్నవి. ధర్మము నాశనమగుటచేత కులమంతయును అధర్మము వ్యాపించి కలుషితమైపోవును.

అమృతవాహిని :-

కృష్ణా! కులమునశించుటచేత ఎంత ప్రమాదమో భావించితివా! తనకులములో పూర్వమునుండియును పరంపరగా శాస్త్రసమ్మతము శిష్టసమ్మతమునైన ఏమర్యాద జాగ్రత్తగా వచ్చుచున్నదో, ఏ మర్యాద జాగ్రత్తగ సురక్షితముగ నుండుటచేత సదాచారము బాగుగా కాపాడబడి అనుష్ఠానములో నుంచబడుచున్నదో, ఏ మర్యాద పెట్టనికోటవలెనున్నంతకాలము స్త్రీలలోను పురుషులలోను అధర్మము ప్రవేశింప వీలుకాకుండనుండునో అట్టి శుభప్రదమైన శ్రేష్ఠమైన సనాతన ధర్మరూపమైన కులమర్యాద నశించిపోవుచున్నది. ఇప్పుడు ఈ యుద్ధములో అనేకమంది పెద్దలు, పిన్నలుకూడ

మరణించుటచేత మిగిలిన స్త్రీలకు, బాలురకు ఇది మర్యాద, ఇది అమర్యాద; ఇది ధర్మము, ఇది అధర్మము అను విషయములు బోధించువారే మిగులకపోవుటచే, చివరకు స్త్రీ పురుషుల యందు అమర్యాద వ్యాపించిపోవును. ఇట్టిస్థితిలో అధర్మము వ్యాపించుట సహజమేగదా ! ఎంతశోచనీయమైన దశ కలుగ నున్నది ! ఎప్పుడు ధర్మము నశించినదో కులములన్నియును కట్టుబాట్లులేక మర్యాద నతిక్రమించి చెడిపోవును. దానితో కులమంతయును పాపమే వ్యాపించగలదు. కారణమేమనగా మానవుడు ధర్మమును జాగ్రత్తగా రక్షించుకొనుటకు అయిదు ముఖ్యకారణములు.

(౧) ఆస్తికత- పరమాత్మ ఉన్నాడు. తప్పుచేసిన శిక్షించును అను భయము. (౨)శాస్త్రవిశ్వాసము. అన్ని శాస్త్రము లందును ఇట్లు చెప్పబడియున్నది అని జాగ్రత్తగ నడుచుకొన గలుగుట. (3) ప్రభుత్వము శిక్షించునను భయము. (౪) కుల మర్యాదలు చెడిపోవునను భయము. (౫) శారీరకముగాను, ఆర్థికముగాను అనేక నష్టములు, కష్టములు కలుగునన్న భయము. ఈ ఐదు కారణములును ఎట్లు చెడిపోవునో చూతుము -

(౧)పరమాత్మ ఉన్నాడను విషయమును, (౨) శాస్త్రములు యథార్థముగా సత్యమే అయినను, అవి మానవుని శ్రద్ధమీదనే ఆధారపడియున్నవి. హేతువాదముచేతగాని, ప్రత్యక్షముగాగాని ఋజువు చేయదగినవికావు. (3) ప్రభుత్వ

భయము - ప్రభుత్వము కేవలము ప్రజలకొరకే ఏర్పడినది. కాని ఎవరిచేతిలో ప్రభుత్వమున్న వారికి ఈవిశ్వాసము ఉండవలెను కదా! సామాన్యముగ అది ఉండదు. చెప్పువారు ఉండరుగదా! ఆ కారణమున చిన్నతనములో తెలియదు. తెలియకపోయిన మానె, తనకు తెలిసినదే సర్వము అనుకొందురుగదా! వారే పెద్దవారైన తరువాత ఇక ఎవరు చెప్పినను వినరు. కాబట్టి ప్రభుత్వములోకూడ భగవంతుడన్నను, శాస్త్రములన్నను, కులమర్యాదలన్నను విశ్వాసము లేకుండ పోయిన ఇక వీటికొరకు ప్రభుత్వము శిక్షించునా! ఇంక ఈ భయమేల ఉండును? (౮) కుల మర్యాద వ్యక్తిగతముగాంగాక కుటుంబముమీద వంశముమీద ఆధారపడియుండును. చెప్పువారు లేకపోవుటచే ఎవరికివారే స్వతంత్రులయిపోదురు. ఒకరు చెప్పువారు మిగిలినవారు విని నడుచుకొనువారుగా నున్నప్పుడుతప్ప, కులమర్యాదలు ఎట్లు రక్షింపబడును! సమాజము మొత్తముయొక్క ఏకాభిప్రాయము మీద ఆధారపడి ఆ కులధర్మము ఉండును. ఎవరికివారే స్వతంత్రులై, ఎవరిఇష్టము వారికి ధర్మమైనప్పుడు, ప్రతివారును స్వేచ్ఛాచారులైనప్పుడు, ఆ కులధర్మములు నిలువవు. కళ్ళెము లేని, పొగరెక్కిన గుఱ్ఱమువలె స్వేచ్ఛాచారులు ఏ నియమమును సహించుకొనలేక అనేక అనర్థములకు కారకులయ్యెదరు. ఈస్థితి మానవుని నిరంకుశునిగా, స్వేచ్ఛాచారునిగా, రూపొందిన స్వార్థముగా తయారుచేయును. కులములోగాని, సమాజములోగాని ఏనాడిట్టి విశృంఖలత, నిరంకుశత్వము,

స్వేచ్ఛాచారత వ్యాపించునో, ఇంక పాపమునకును, అధర్మము నకును కొరత ఏముున్నది! అంతయును పాపమయమే కాగలదు. ఇంక (౫) శారీరక ఆర్థికపరిస్థితులు, ఇంత స్వేచ్ఛా చారత, నిరంకుశత్వము ప్రబలినప్పుడు ప్రత్యేకము వ్యక్తి మీద ఆధారపడియుండును. కాన అది ఎన్నిపతనములందునో ఎవరికి ఎరుక ? ఇట్లు చివరకు కులములు, సమాజములు అధర్మ ముతో, పాపముతో నిండిపోవును కృష్ణా. ఇన్ని అనర్థములకు కారణమైన ఈ యుద్ధము మనము చేయకపోవుటయే శ్రేయ స్కరము.

అవతారిక :—

ఇప్పుడు కులములు, సమాజములు ఇంత పాపము, అధర్మముతో వ్యాపించిపోయిన కలుగు నష్టము చెప్పు చున్నాడు.

శ్లో॥ అధర్మాభిభవాత్ కృష్ణ !
ప్రదుష్యంతి కులస్త్రియః
స్త్రీషు దుష్టాసు వార్ష్ణేయ !
జాయతే వర్ణసంకరః ॥ ౪౧

ప. వి. అధర్మాభిభవాత్, కృష్ణ, ప్రదుష్యంతి, కులస్త్రియః, స్త్రీషు, దుష్టాసు, వార్ష్ణేయ, జాయతే, వర్ణసంకరః.

టీక :—

హేకృష్ణ = ఓకృష్ణా !
అధర్మాభిభవాత్ = అధర్మముచేత బాగుగా
పరిభవింపబడుటవలన

కులస్త్రియః = కులస్త్రీలు,
ప్రదుష్యంతి = పూర్తిగా చెడుచున్నారు.
హేవార్ష్ణేయ = ఓ కృష్ణా!
స్త్రీషు దుష్టాసు (సత్సు) = స్త్రీలు చెడినవారు కాగా,
వర్ణసంకరః = వర్ణసంకరము,
జాయతే = కలుగుచున్నది.

తా॥ ఇట్లు అధర్మము వ్యాపించుటచేత కులస్త్రీలు చెడిపోదురు. స్త్రీలు చెడిపోయినయెడల వర్ణసంకరస్థితి ఏర్పడును.

అ మృ త వా హి ని :—

మానవ సమాజములో, కులములో విశృంఖలత, స్వేచ్ఛాచారత, స్వార్థము, భోగలాలసత్వము ప్రబలినచో, స్త్రీపురుషులు స్వతంత్రులై, వారిచేత చేయుబడు ప్రతిక్రియయును స్వార్థము, భోగలాలసత్వముచు పరమ ప్రయోజనములుగా ఎంచుకొని చేయబడుచు. కనుక అధర్మముగనే యుండును. వారిచేత చేయుబడు ప్రతి చిన్న పనియును, స్వార్థము, భోగలాలసత్వముయొక్క ప్రేరణచేతనే జరుగును. ఇంక అధర్మమునకు ఇంతకంటె మించిన అవకాశమేమి కావలయును? ఈ కారణమున పాపము త్రివిక్రమావతారమువలె పెరిగిపోయి కులములు, సమాజములు నిండిపోవుచు. ప్రతిచోటను పాపమే వ్యాపించుటచేత ఇక స్త్రీలలోను, పురుషులలోను ఒక మర్యాద, కట్టుబాటు, ధర్మము అనిన ఎంతమాత్రముచు విలువలేకుండ పోవును. ధర్మము ఆచరించకపోయినమానె, అసలు తెలిసి

కొందమను అభిప్రాయమే ఉండదు. ఎవరైననొకరు పెద్దలు ఉండి చెప్పబోయినయెడల వారిని ఇష్టమువచ్చినట్లు మాట్లాడుట, పిచ్చివారిగా భావించుట జరుగును. లేక అట్టివారిని ద్వేషించుటయైనను జరుగును. ఇట్టిపరిస్థితిలో ఇంక కులధర్మముయొక్క, సమాజధర్మముయొక్క, మానవధర్మముయొక్క రక్షణకు ఆధారభూతమైన పవిత్ర సతీధర్మము నశించిపోగలదు. పవిత్రమైన ధర్మసంస్థాపనకు మూలాధారమైన సతీధర్మము - పాతివ్రత్యము-ఎప్పుడు నశించినదో, అప్పుడే స్త్రీపురుషులలో వ్యభిచారదోషము ప్రబలిపోవును. దానితో కులస్త్రీలందరును చెడి, వర్ణసంకర మేర్పడును. ఒకజాతిలోని స్త్రీకి ఇంకొకజాతిలోని పురుషునకు సంయోగమేర్పడిననాడు, ఆ సంతానము సంకరమైనది. ఇట్లు తల్లితండ్రులు వేరు వేరు జాతివారైనప్పుడు వర్ణసంకర మేర్పడును. ఈవిధముగా కులముయొక్క పరంపరానుగతమైన ధర్మములన్నియును నశించిపోవును. వర్ణసంకర స్థితికంటె దుస్థితి ఉండునా !

అవతారిక:—

ఇట్లు వర్ణసంకర సంతానమేర్పడుటచేత కలిగెడి హానిని గూర్చి వివరించుచున్నాడు.

శ్లో॥ సంకరో నరకాయైవ
కులఘ్నానాం కులస్య చ
పతంతి పితరో హ్యేషాం
లుప్తపిండోదకక్రియాః॥ ౪౨

ప. వి. సంకరః, నరకాయ, ఏవ, కులఘ్నానాం, కులస్య, చ,
పతంతి, పితరః, హి, ఏషాం, లుప్తపిండోదకక్రియాః.

టీక :-

సంకరః = వర్ణ సంకరము,
కులఘ్నానాం = కులమును నాశము చేసినవారికిని,
కులస్యచ = కులమునకును,
నరకాయైవ = నరకముకొరకే,
(భవతి = అగుచున్నది)
హి = కారణమేమన,
ఏషాం = వీరియొక్క,
పితరః = పితృదేవతలు,
లుప్తపిండోదకక్రియాః = పిండోదక క్రియలు లేనివారలౌచు,
పతంతి = అధోగతికి పోవుచున్నారు.

తా॥ ఈ వర్ణసంకరము కులమును నశింపజేసినవారికిని, కులమునకును కూడ నరకహేతు వగుచున్నది. పిండములు వేయువారును, ఉదకము వదలువారును లేక పితరులు నరకమున కూలుచున్నారు.

అమృతవాహిని :-

పై శ్లోకములో అధర్మము వ్యాపించి కులస్త్రీలు చెడిపోదురు. స్త్రీలు చెడుటచేత వర్ణసంకర మేర్పడును అని చెప్పబడినది. వర్ణసంకరము కులనాశకులను, కులమును కూడ నరకమున త్రోయుననియు చెప్పబడినది. పై శ్లోకములో

చెప్పబడిన అనేక కారణములచేత వర్ణ సంకరము కులమునం దంతటను అధర్మము, పాపము వృద్ధిపొంది వ్యాపించునట్లు చేయును. అధర్మముచేత, పాపముచేత వ్యాప్తమైన కులము నరకమునబడక ఏమౌను ! ఇక వర్ణసంకరమునకు కారణమైన కులఘాతుకుల విషయము వేరుగ చెప్పవలయునా !

పితృదేవతలుకూడ నరకమున కూలుదురు. వారేమి చేసిరి? వీరు చేసినదానికి పితృదేవతలకు ఈపతనమెందులకు ?- పితృదేవతలకు పిండము వదలువారుగాని, ఇన్నినీళ్ళు వదలువారుగాని లేక వారు అధోగతిని పడుచున్నారు. పిండము వదలుట అనగా పితరులనుద్దేశించి శ్రాద్ధమున పిండప్రదానము చేయుట. ఉదకక్రియ అనగా నీళ్ళువదలుట - అనగా తర్పణములు వదలుట అని అర్థము. ఈ రెండును కలిసి మూలమున "పిండోదకక్రియాః" అని ప్రయోగించబడినది. ఇవి రెండును చేయువారు లేక, ఏ పితరులకు ఇవి రెండును లోపించినవో, వారు "లుప్తపిండోదక క్రియులు"; అట్టి పితరులు అధోగతికి కూలుదురు. శాస్త్రములందు విశ్వాసము కలవారు పితరులనుద్దేశించి పిండోదకక్రియలు చేయుచుందురు. వీటినే శ్రాద్ధములు అని వ్యవహరింతురు. ఉదకక్రియను తర్పణములు వదలుట అందురు. ఒక్కొక్క విశేషకాలములలో 'ధర్మోదకములు' 'తిలోదకములు' అని వదలుచుందురు. ఇవి అధికారులు సకాలమున క్రమమైన పద్ధతులలో చేసినయెడల పితృదేవతలకు వాని ఫలము ముట్టునని శాస్త్రమూలకమైన విశ్వా

సము. కులమంతయును అధర్మము, పాపము వ్యాపించిననాడు, కులస్త్రీలు చెడి వర్ణసంకర మేర్పడిననాడు, శాస్త్రములందు విశ్వాసము నశించుటచేత, ఆ విధానమే తెలియదు. ఎవరైనను చెప్పినను శ్రద్ధ-విశ్వాసము-ఉండదు. కాబట్టి చేయరు. పోనీ ఎవరైన చేసినను శాస్త్రరీత్యా చేయుటకు వారికి అధికారము లేకపోవుటచే, అది పితృదేవతలకు ముట్టదు. ఈ విధముగా పితృదేవతలకు తమ సంతానముద్వారా పిండోదకములు ముట్టనినాడు, లేక ఇచ్చువారు లేనినాడు ఆ పితరులకు నరకమే గతి. అధోగతికి కూలుదురు.

శ్లో॥ దోషైరేతైః కులఘ్నానాం
వర్ణసంకరకారకైః
ఉత్సాద్యంతే జాతిధర్మాః
కులధర్మాశ్చ శాశ్వతాః 43

ప. వి. దోషైః, ఏతైః, కులఘ్నానాం, వర్ణసంకరకారకైః ఉత్సాద్యంతే, జాతిధర్మాః, కులధర్మాః, చ, శాశ్వతాః.

టీక :-

కులఘ్నానాం = కులమునునాశము చేసినవారియొక్క,
వర్ణసంకరకారకైః = వర్ణసంకరమునకు కారణములైన,
ఏతైః దోషైః = ఈ దోషములచేత,
శాశ్వతాః = సనాతనములైన,

జాతిధర్మాః = వర్ణధర్మములు,
కులధర్మాశ్చ = కులధర్మములును,
ఉత్సాద్యంతే = నష్టమైపోవుచున్నవి.

తా॥ కులనాశకులయొక్క వర్ణసంకరకారణములగు దోషముల వలన, సనాతనములైన జాతిధర్మములను, కులధర్మములును నష్టములై పోవుచున్నవి.

అమృతవాహిని :-

వర్ణసంకరమునకు కారణములగు దోషములు అనగా (౧) కులమునశించుట, (౨) కులము నశించుటచే కులధర్మము నశించిపోవుట, (3) మిగిలినకులమునందంతటను పాపము వృద్ధి పొందుట, (౪) పాపము వృద్ధిపొందుట కారణముగ స్త్రీలు చెడిపోవుట-ఈ నాలుగును వర్ణసంకరమునకు కారణములైన దోషములు. ఈ నాలుగు దోషములచేతను ప్రధానముగ వర్ణసంకరము ఏర్పడుచున్నది. ఈ దోషములవలన శాశ్వతములైన జాతిధర్మములును, కులధర్మములును నశించుచున్నవి. వంశపరంపరానుగతములైన సదాచారములు, మర్యాదలు సనాతన కులధర్మము లనబడును. వేదశాస్త్రములచేత ప్రసాదించబడిన వర్ణాశ్రమధర్మములు జాతి ధర్మము లనబడును.

కులధర్మములను- అనగా వంశపరంపరానుగతములైన ధర్మములను-చెప్పెడిపెద్దలు, వృద్ధులు లేకపోవుటచే కుల

ధర్మములన్నియును నశించిపోవును. ఈ కారణమున దోషము వ్యాపించి వర్ణసంకరమునకు కారణమగుచున్నది. జాతి ధర్మములుకూడ నశించుచున్నవి. కులధర్మములు నశించి, స్త్రీలు చెడి, వర్ణసంకరస్థితి యేర్పడుటచే, ఆ సంతానమునకు వర్ణాశ్రమధర్మములందు అధికారము ఉండదు కనుక, అధికారము లేనివారు ఆచరించినను అది ధర్మమనబడదు కనుక, ఆచరించువారు లేకపోవుటచే వర్ణాశ్రమధర్మములు కూడ నశించుచున్నవి. ఈవిధమున జాతిధర్మము నశించుటకుకూడ వర్ణసంకరమే కారణమగుచున్నది.

శ్లో॥ ఉత్సన్నకులధర్మాణాం
మనుష్యాణాం జనార్దన!
నరకే నియతం వాసో
భవతీ త్యనుశుశ్రుమ ॥ ౪౪

ప. వి. ఉత్సన్నకులధర్మాణాం, మనుష్యాణాం, జనార్దన, నరకే, నియతం, వాసః, భవతి, ఇతి, అనుశుశ్రుమ.

టీక :-

హే జనార్దన = ఓ కృష్ణా!
ఉత్సన్నకులధర్మాణాం-
ఉత్సన్న=చెడిన, లేక నశించిన,
కులధర్మాణాం = కులధర్మములుగల,

మనుష్యాణాం=మానవులకు,
నరకే = నరకమునందు,
నియతం = సదా,
వాసః=ఉనికి,
భవతి = అగుచున్నది,
ఇతి= అని,
అనుశుశ్రుమ = వినియున్నాము.

తా॥ కులధర్మములు నశించిన మానవులకు అవధిలేని కాలము అనగా దీర్ఘకాలము నరకమున ఉండుట కలుగునని మనము వినియున్నాము.

అమృతవాహిని :-

జనార్దనా! ఏమానవులకు కులధర్మములు నశించినవో, ఆ మానవులు ఎల్లప్పుడును అధర్మములోనే ఉందురు. ఆపాప ఫలము ననుభవించుటకు వారు కుంభీపాకము, రౌరవము మొదలగు నరకములలో అనేకములైన మహాభయంకర యాతనల ననుభవించవలయును. ఇట్లని పరంపరగా పెద్దలైన వారివలన వినుచున్నాము. శ్రుతులలోకూడ వినబడుచున్నది.

మానవుడు మరణించగనే ఆతివాహికము అను దేహము ఆతనికి లభించుచున్నది. మానవుడు ఈ స్థూలదేహ మును విడిచి, సూక్ష్మదేహముతో ఆ శరీరములో ప్రవేశిం చును. ఇది పదిరోజులు కర్మయగువరకును ఉండి, ప్రేతపిండ ప్రదానము కాగానే, దీనికి బదులు భోగదేహము లభించును

ఆ దేహమున జీవుడు ఈ సూక్ష్మదేహముతోనే ప్రవేశించును. సంవత్సరాంతమున సపిండీకరణము అను శ్రాద్ధము జరుగుటతోనే ఈ భోగదేహముపోయి, మరియొక దేహము-భోగానుకూలదివ్యశరీరమో, బాధానుకూలయాతనా శరీరమో లభించును. సూక్ష్మదేహముతో ఆ దేహమున ప్రవేశించి, తన కర్మానుసారము స్వర్గమునకో, నరకమునకో పోయి, అక్కడ ఆయా భోగములనో, బాధలనో అనుభవించును. స్వర్గాది ఊర్ధ్వలోకములకు పోవువాడు దివ్యశరీరమునను, నరకలోకములకు పోవువాడు యాతనా దేహమునను ప్రవేశించును.

అవతారిక :_

అర్జునుడు ఇంతవరకును స్వజనులను వధించుటచేత కలిగెడి అనర్థములను, పాపములను చెప్పి, ఇప్పుడు యుద్ధమును గూర్చి తన దుఃఖమును వెలిబుచ్చుచున్నాడు.

శ్లో॥ అహో బత మహత్పాపం
కర్తుం వ్యవసితా వయమ్
యద్రాజ్యసుఖ లోభేన
హంతుం స్వజన ముద్యతాః ॥ 45

ప. వి. అహో, బత, మహాత్పాపం, కర్తుం, వ్యవసితాః, వయం, యత్, రాజ్యసుఖలోభేన, హంతుం, స్వజనం, ఉద్యతాః.

టీక :-

యత్ = ఏ,

రాజ్యసుఖలోభేన = రాజ్యసుఖములందలి పేరాసచేత,

వయం = మనము,

స్వజనం = బంధుజనమును,

హంతుం = చంపుటకు,

ఉద్యతాః = సిద్ధమైనామో,

అహో = ఆశ్చర్యము !

బత = అయ్యో!

మహత్పాపం = మహాపాపమును,

కర్తుం = చేయుటకు,

వ్యవసితాః = పూనుకొన్నవారమైనాము.

తా॥ అహో ! అయ్యో ! ఎంత పాపము చేయుటకు మనము సిద్ధపడుచున్నాము ! రాజ్యసుఖమందలి లోభముచేత స్వజనులైన ధార్తరాష్ట్రాదులను సంహరించుటకుకూడ సిద్ధమగుచున్నామే !

అమృతవాహిని :-

కృష్ణా ! ఆశ ఎంతటి ఘోరకార్యములనైనను చేయించును గదా ! రాజ్యసుఖములందలి లోభముచేత నేగదా, ప్రాణముకంటెను కూడ ప్రియులైన ఈ స్వజనులను దయాదాక్షిణ్యములులేక చంపుటకు సిద్ధముగానున్నాము ! అహో !

ఏమి ఆశ్చర్యము! అయ్యో! ఆలోచించినచో ఎంతఘోరము! పెద్దలవలన శ్రవణముచేసి, శాస్త్రములను అధ్యయనము చేసిన మనము - తెలిసినవారమనుకొనుచున్న మనముకూడ - సమయము వచ్చునప్పటికి ఎంతఘోరపాతకమునకు కాలు దువ్వుచుంటిమి ! ఆశ్చర్యము ! దీనిచేత కుంభీపాకరౌరవాది నరకములకుపోయి, ఎన్నెన్ని మహాభయంకరయాతనల ననుభవించవలయునో ! అయ్యో ! తలచుకొన్నమాత్రముననే ఎంత భయము, దుఃఖము కలుగుచున్నవి ! మనము చివరికిట్లు ఇంత నీచులమై, ఇంత నీచపు పనికి తలపడితిమా !

అ వ తా రి క :-

ఈ విధముగ సిద్ధపడినపనికి దుఃఖమును వెలిబుచ్చి ఇక తన నిర్ణయమును చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యది మా మప్రతీకార
మశస్త్రం శస్త్రపాణయః
ధార్తరాష్ట్రా రణే హన్యుః
తన్మే క్షేమతరం భవేత్ ॥ ౪౬

ప. వి. యది, మాం, అప్రతీకారం, అశస్త్రం, శస్త్రపాణయః, ధార్తరాష్ట్రాః, రణే, హన్యుః, తత్, మే, క్షేమతరం, భవేత్.

టీ క :-

శస్త్రపాణయః = చేతులయందు ఆయుధములుగల,
ధార్తరాష్ట్రాః = దుర్యోధనాదులు,

అశస్త్రం = ఆయుధములు లేనట్టియును,
అప్రతీకారం = ప్రతిక్రియ చేయనట్టియును,
మాం = నన్ను,
రణే = యుద్ధమునందు,
హన్యుః యది = చంపినను,
తత్ = అది,
మే = నాకు,
క్షేమతరం = మిక్కిలి క్షేమమే,
భవేత్ = అగును.

తా॥ ఆయుధములు ధరించనట్టియును, ఎదుర్కొననట్టియును, నన్ను ఆయుధములు ధరించిన ధార్తరాష్ట్రులు యుద్ధమునందు సంహరించినచో అదియు నాకు మిక్కిలి క్షేమమే యగును.

అమృతవాహిని :_

కృష్ణా! ఇన్ని కారణములు, అనర్థములు ఉండుటచేత మనము యుద్ధమునకు పాల్పడవద్దు. వారు దుష్టులు, నీవు యుద్ధము చేయకున్నను నిన్ను వధించకమానరు అందువా! అట్లైనను నాకు మేలేయగును. కాని వారిని వధించుట మాత్రము ఏవిధముగ చూచినను మంచిదికాదు.

అందరును యుద్ధమునకు సిద్ధపడియున్నారు. యుద్ధ ప్రారంభమునకు సూచనగా సింహనాదములు, రణవాద్యములు మ్రోగినవి. ఉభయపక్షములవారును ఆయుధములు ధరించి సిద్ధముగనున్నారు. ఇక ఇప్పుడు నేను యుద్ధము చేయక

పోయినను నన్ను వధించెదరు అను భయము నాకులేదు. నేను శస్త్రములు ధరించకయును, యుద్ధము చేయకయును ఉన్న యెడల, ధార్తరాష్ట్రులుకూడ, యుద్ధము చేయకపోవచ్చును. అట్లు జరిగినయెడల ఆత్మీయులైన బంధువులు రక్షింపబడుదురు. కాక వారు యుద్ధమునకే సిద్ధపడినను నేను యుద్ధము చేయను. యుద్ధముచేయని నన్ను వారు చంపినచో, అది నాకు అధికమైన మేలేయగును. కారణమేమనగా, కులఘాతుక రూపమైన మహాభయంకర పాపమునుండి బయటపడినవాడనగుదును. ఇంకొకటి-వారు నన్నొక్కనినే సంహరించెదరు. మిగిలిన ప్రియబాంధవు లందరును రక్షింపబడుదురు. ఈ యుద్ధములో చనిపోవుటకు సిద్ధముగానున్న ఇంత బంధులోకమును మృత్యుముఖమునుండి రక్షించిన మహాపుణ్యముచేత, మహాఫలమైన పరమగతి నాకు అతిసులభముగా దొరకగలదు. కాన వారు నన్ను చంపినను నాకు అపారమైన క్షేమమే యగును.

అవతారిక:-

'కృష్ణపరమాత్మతో ఇన్నిమాటలను చెప్పి, చివరకు ఏమి చేసినాడు' అని ధృతరాష్ట్రునకు కలుగు జిజ్ఞాసకు సమాధానముగా సంజయుడు అర్జునునిస్థితిని వర్ణించి చెప్పుచున్నాడు.

సంజయ ఉవాచ:-

శ్లో॥ ఏవ ముక్త్వార్జున స్సంఖ్యే
రథోపస్థ ఉపావిశత్
విసృజ్య సశరం చాపం
శోక సంవిగ్న మానసః ॥ ౪౭

ప. వి. ఏవం, ఉక్త్వా, అర్జునః, సంఖ్యే, రథోపస్థే, ఉపావిశత్,
విసృజ్య, సశరం, చాపం, శోకసంవిగ్నమానసః.

టీక :-

సంఖ్యే = యుద్ధరంగమునందు,
అర్జునః = అర్జునుడు,
ఏవం = ఈ ప్రకారముగా,
ఉక్త్వా = పలికి,
శోకసంవిగ్నమానసః = దుఃఖముచేత బాగుగా
చలించిన మనస్సుగలవాడగుచు,
సశరం = బాణములతోకూడిన,
చాపం = ధనుస్సును,
విసృజ్య = జారవిడిచి,
రథోపస్థే = రథముపైన,
ఉపావిశత్ = కూర్చుండెను.

సంజయుడు చెప్పుచున్నాడు :

తా॥ ఇట్లు అర్జునుడు శోకముతో చలించిన మనస్సుకలవాడై, శర చాపములను జారవిడిచి, రణభూమిలో రథముపై చతికిలపడెను.

అమృతవాహిని :-

ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! అర్జునుడు కృష్ణభగవానునితో ఇట్లు చెప్పి, ఇక నేను యుద్ధముచేయను అని అమ్ముల పొది, గాండీవము క్రిందికి జారవిడిచి, కన్నీరు మున్నీరుగా

వలవల దుఃఖించుచుండ ఉభయసేనామధ్యమక్షోణిలో, పాండవులు, నీవారుకూడ చూచుచుండగా రథముమీద కూలబడినాడు. ఈ యుద్ధముచేత ఇంత బంధునాశము జరుగుచున్నదే అను ఆవేదన, కులములు కులధర్మములు నాశనమగుచున్నవే అను దుఃఖము, వీనివలన కలుగబోవు మహాపాపమును, ఆ పాపముయొక్క ఫలములైన మహాభయంకర కుంభీపాక రౌరవాది నరకయాతనలను తలంచుకొనుటచేత కలిగిన భయము - ఇవన్నియు అర్జునుని చిత్తములో చెలరేగి, ఇష్టమువచ్చినట్లు కలతపెట్టగా, శోకవివశుడై రథముమీద కూలబడినాడు.

ఓం తత్సత్

ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే, శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే,
విషాదయోగోనామ ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యాణాం,
యదుగిరి యతిరాజ సంపత్కుమార మునీంద్రాణాం
శిష్యేణ సీతారామయతినా విరచితాయాం
అమృతవాహినీనామ శ్రీ గీతావ్యాఖ్యాయాం
ప్రథమోఽధ్యాయః

